

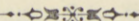
TOTALITET SOM KATEGORI

EN ERKENDELSESTEORETISK UNDERSØGELSE

AF

HARALD HØFFDING

D. KGL. DANSKE VIDENSK. SELSK. SKRIFTER, 7. RÆKKE, HISTORISK OG FILOSOFISK AFD. III. 2

KØBENHAVN

HOVEDKOMMISSIONÆR: ANDR. FRED. HØST & SØN, KGL. HOF-BOGHANDEL

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1917

TOTALTET SOM KATEGORI

EN ERKENDELSESTRETTET UNDERSGELSE

HARALD HOFTUNG

U. S. G. P. OFFICE OF THE REGISTER OF PATENTS, WASHINGTON, D. C.

REGISTERED

REGISTERED TRADEMARK OF THE REGISTER OF PATENTS, WASHINGTON, D. C.

REGISTERED TRADEMARK OF THE REGISTER OF PATENTS, WASHINGTON, D. C.

1917

I.

Kategorilærens Stilling i Filosofien.

1. Kategorier er Grundbegreber, som indeholdes i de Forudsætninger, paa hvilke al videnskabelig Forsken hviler, og som kan paavises ved Analyse af disse Forudsætninger. Men til fuld Belysning af deres Natur er det ikke nok at gaa ud fra den til en vis Tid bestaaende Videnskab. Det maa ogsaa paavises, hvorledes de har arbejdet sig frem gennem Videnskabens Historie, — hvorledes de opstaar som Former for Tankearbejde, — og hvorledes de kan forsvinde igen, naar de ikke længere er Udtryk for den arbejdende Tanke. Og fra en saadan historisk Betragtning maa der igen gaas tilbage til en psykologisk Undersøgelse af Tænkningens Udvikling i det sædvanlige menneskelige Bevidsthedsliv, af hvilket den videnskabelige Tænkning er en ved bestemte Opgaver betinget særegen Udformning. De Grundbegreber, hvormed Videnskaben arbejder, maa være psykologisk mulige, og deres første Udspring maa kunne findes i det uvilkaarlige Tankeliv. Forskellen mellem den psykologiske og den erkendelsesteoretiske Betragtning af Kategorierne bestaar deri, at hin finder Mulighed saavel for uvidenskabelig som for videnskabelig Tænkning, medens denne paaviser, at der under visse givne Forhold kun gives en eneste snever Vej til Forstaaelse. Det gælder om vore Tanker, at mange er kaldede, faa udvalgte, — ja, vi maa som Psykologer føje til, at mange er ukaldede.

I erkendelsesteoretiske Arbejder vil man finde forskellig Vægt lagt paa Grundbegreber og paa Grundsætninger. Nogle Erkendelsesteoretikere holder sig ene til Grundsætningerne, de Sætninger, videnskabelig Begrundelse hviler paa. Og da Sætninger, der er Forudsætninger for al Begrundelse, naturligvis ikke selv kan begrundes, fremstilles Grundsætningerne ofte som beroende paa et Valg, et Spring, en Akt, der i og for sig ligesaa godt kunde være falden ud i helt anden Retning. Videnskabens første Principer er efter denne Opfattelse ikke selv Genstand for Videnskab. Dog indrømmes det fordetmeste af dem, der hylder denne Opfattelse, at Valget er bundet indenfor en vis Kreds af Muligheder, og denne Kreds af Muligheder er given med den menneskelige Tænkningens Natur, saaledes som denne nu engang er beskaffen. Denne faktiske Beskaffenhed er det Psykologiens Opgave at undersøge, og der stiller sig da det Spørgsmaal, hvorledes de forskellige Synspunkter, fra hvilke Erkendelsesteori og Psykologi vurderer menneskelig Erkendelse, for-

holder sig til hinanden. Men allerede før vi tager dette Spørgsmaal op, vil det være klart, at der er et saadant Vexelforhold mellem Grundbegreber og Grundsætninger, ligesom i det hele mellem Begreber og Domme, at Undersøgelsen over de enkelte Begreber, som Grundsætningerne indeholder, vil kaste Lys over selve Grundsætningerne. Fremskridende Klarhed bliver overhovedet kun mulig ved, at vi med udtrykkelig Bevidsthed undersøger og bestemmer de Begreber, der indeholdes i vore Domme, ligesom vi paa den anden Side undersøge og bestemme Arten af den Forbindelse, der i Dommene hævdes mellem Begreberne. De to Undersøgelser supplerer hinanden. Fremskridende Klarhed i Begrebsbestemmelse er Betingelse for fremskridende Klarhed i Forstaaelse af de Domme, i hvilke Begreberne indgaar, og omvendt. Om man lægger størst Vægt paa den ene eller den anden Undersøgelse, vil afhænge af den specielle Opgave, man stiller sig. Men til et fuldstændigt Opgør kan intet af de to Synspunkter undværes. Dertil kommer endnu, at Tanketyper er den samme i Begreber som i Domme. Dommen er en Forbindelse af Begreber, men Begrebet er en Forbindelse af Kendemærker. Det er samme Grundegenskab ved vor Tænkning, der udtrykker sig begge Steder, i Begrebet mere som Struktur, i Dommen mere som Funktion.

Medens man ved blot at holde sig til Videnskabens første Forudsætninger kommer til en stejl Postulatteori, der stiller alt videnskabeligt Tankearbejde i et fjernt Forhold eller endog i skarp Modsætning til alt andet aandeligt Arbejde, vil man ved tillige at undersøge Grundbegreberne kunne føres til Forstaaelse af det videnskabelige Tankearbejdes Forhold til Aandslivet i det hele. Og da det nu netop er en af Filosofiens Opgaver at undersøge dette Forhold, vil det være af Betydning at forsøge en Bestemmelse af Kategorilærens Stilling indenfor Filosofien.

2. Naar begynder Videnskaben? Og hvorledes forholder den videnskabelige Bevidsthed sig til det Tankeliv, der udfolder sig forud for og jævnsides med det videnskabelige, i større eller mindre Uafhængighed af dette?

Til Belysning af disse Spørgsmaal maa det først fastholdes, at der gør sig en fælles Type gældende i alt menneskeligt Tankeliv, baade det førvidenskabelige, det videnskabelige og det uvidenskabelige.

Selve det praktiske Liv, dets Fornødenheder og dets Opgaver, fører til at tænke. For at et Menneske kan opnaa de Formaal, det stræber efter, er der visse Midler, der maa skaffes tilveje. Her lærer Mennesket faktisk og praktisk at kende, hvad Nødvendighed er, d. v. s. det lærer det ubønhørlige Forhold mellem Grund og Følge at kende. Saalænge det fastholder Formaalet, saalænge maa det ogsaa indrømme Nødvendigheden af Midler, tilsidst visse bestemte Midler, og det lærer omvendt at se, at Formaalets Opnaaelse er en Følge af visse Midlers Anvendelse. Tillige lærer det, at naar de samme Fornødenheder og de samme ydre Forhold gentager sig, maa der gribes til de samme Midler. En Centralaustralier samler f. Ex. Planter, tærsker dem med en Stok, sigter Frøet, rister det, knuser det paa Stene og spiser det: en Række af Handlinger, der, hvergang han er sulten, maa foretages

paa samme Maade og i samme Rækkefølge. I Grunden kan allerede i denne Række-dannelse Videnskabens første Forudsætninger siges at være tilstede.

Man har i den nyeste Tid lagt særlig Vægt paa det sociale Livs Indflydelse paa Tænkningens første Udvikling. I Stammens Inddeling i forskellige Grupper eller Klasser forelaa der et Forbillede for al Klassifikation, og dermed for al Logik. Man taler jo endnu stedse om Slægter og Familier ved Inddeling af Naturgenstande, til Trods for, at ivrige Arvelighedsteoretikere her finder falske Analogier. Tidsforestillingen og Tidsinddelingen fik sin Udvikling gennem religiøse Festers og Cere-moniers rytmiske Forløb og regelmæssige Genkomst. Endnu angiver jo vor Almanak Kirkeaarets Skema. Og den religiøse Kultus krævede, at liturgiske Handlinger skulde foretages paa en aldeles bestemt, i alle enkelte Tilfælde ens Maade, hvis Resultatet skulde naas. Her indskærpedes saaledes den Sætning, at det Lige maa frembringes af det Lige. Rummets Inddeling fik sin Klarhed formedelst de forskellige Retningers og de forskellige Steders religiøse Betydning¹⁾.

At de sociale Forhold, under hvilke Mennesker udvikler sig, øver en meget stor Indflydelse paa deres Tankegang og deres Tankeformer, er utvivlsomt, selv om Alt ikke kan forklares ad denne Vej. Den sociale Indflydelse brydes stedse med den praktiske Erfaring, de Enkelte kan gøre paa egen Haand, Ansigt til Ansigt med de Livsforhold, der ogsaa faar Indflydelse paa Samfundete Færd i det hele.

Hvad enten man nu vil lægge størst Vægt paa de enkelte Individets praktiske Erfaringer eller paa sociale Institutioners Indflydelse, en Kendsgerning er det, at der til hver given Tid og hos hvert enkelt Folk fremtræder en vis, uvilkaarlig og tildels ubevidst udviklet Verdensopfattelse, der er bygget efter samme Hovedformer som de, der fremtræder paa mere stringent og speciel Maade i videnskabelig Tænkning. Den vidner om Trang og Evne til at ordne og tyde Iagttagelser og Traditioner og derved bringe dem i en vis Sammenhæng. Det Tankearbejde, her gøres, fore-gaar uden klar Bevidsthed. Der henvendes ikke nogen Opmærksomhed paa de enkelte Tankeovergange eller paa Berettigelsen af at forbinde de enkelte Ele-menter, som Iagttagelse og Tradition frembyder, paa en vis bestemt Maade. For at bruge den Terminologi, jeg andensteds har anvendt: det er ikke analytisk og syntetisk Intuition, men praktisk og konkret Intuition, der her foreligger²⁾. Den saa-kaldte sunde Menneskeforstand opererer gennemgaaende med disse sidstnævnte Arter af Intuition. Derigennem kan den, for at bruge MEYERSON'S Udtryk³⁾, give „et første, meget plumpt Udkast til et videnskabeligt og metafysisk System“. — I Sproget, i de Ord, Sproget danner, og de Ordforbindelser, det former, indeholdes allerede et saadant System, der stadig gør sin Indflydelse gældende paa de videnskabelige Tankeformer.

¹⁾ ÉMILE DURKHEIM har, især i sit Værk *Les formes élémentaires de la vie religieuse* (1912), gjort denne Synsmaade gældende og skærpet den til den Paastand, at alle Kategorier er af religiøs-social Oprindelse. Smlgn. min Afhandling *Sociologi og Religionsfilosofi* (Vor Tid, 1914—15), (paa Fransk i Revue de la Métaphysique et de Morale. Novbr. 1914).

²⁾ Se *Om Begrebet Intuition* (Vid. Selsk. Oversigt 1914) p. 77.

³⁾ MEYERSON har paa en fortræffelig Maade drøftet Begrebet sens commun i sin Bog *Identité et Réalité* (1908). Chap. XI.

Videnskabens Udspring og Udvikling, saaledes som Videnskabens Historie viser os den, faar egentlig Spørgsmaalet om dens første Begyndelse til helt at falde bort, da det viser sig, at dens første Spire er tilstede, saasnart Mennesker begynde at tænke. Der gør sig paa alle Trin og under alle Forhold en vis Modsætning gældende mellem ét Givet, Foreliggende og dets Tydning, mellem det enkelte Emne og den Sammenhæng, i hvilken det indføjes. Fremskridtet bestaar i, at der stedse bliver et nøjere og strengere Forhold mellem Iagttagelse og Tydning. Mere og mere bliver man sig bevidst, at al Tydning tilsidst selv maa hentes fra Iagttagelser, og at Indføjelsen af det enkelte Emne som Led i en hel Sammenhæng maa ske efter nøjagtig Prøvelse baade af den enkelte Iagttagelse selv og af de andre Iagttagelser, med hvilke den forbindes. Som det i det Følgende vil blive vist, er det her især Forskellen mellem Identitet og Analogi, samt Grænsen for Analogiens Berettigelse, det gælder at have Øje for.

3. Den fælles Type for alt Tankeliv, det videnskabelige saavel som det førvidenskabelige og det uvidenskabelige, er det Psykologiens Opgave at finde.

Denne Type kan i sin Almindelighed betegnes som en Helhedsdannelse. Allerede de simpleste Sansefornemmelser viser sig at staa i Forbindelse med hverandre, saa at den enkelte ikke kan forstaaes, hverken hvad Styrkegrad eller Kvalitet angaar, uden ved at ses som Led i en hel Række eller Gruppe af Fornemmelser. Allerede Tidsforholdet mellem de forskellige Fornemmelser er afgørende for den Grad af Selvstændighed, med hvilken de optræde. Dertil kommer, at Reproduktioner af tidligere Fornemmelser mere eller mindre nøje forener sig med de nye opdukkende Fornemmelser, ofte lige fra deres Fødselsstund. Derved bliver Genkendelse, partiel Perception og Sanseillusion mulige. Hvor de reproducerede Elementer faar afgjort Overhaand, optræder Erindring og Fantasi som en Helhedsdannelse af højere Orden. Gennem Association, Forskydning og Sammenligning kan Sanse-, Erindrings- og Fantasienskuelser undergaa Ændringer, Artikulationer, uden at Karakteren af Anskuelighed forsvinder. Medvirkende ved alle disse Helhedsdannelser er fra først til sidst praktiske Motiver, Trang og Drift, Lyst og Ulyst.

Karakteristisk for de her omtalte Helhedsdannelser (der fører til, hvad jeg har kaldt konkret og praktisk Intuition) er den uvilkaarlige Maade, paa hvilken de bliver til. Deraf følger den Selvfølgelighed og Oprindelighed, de synes at besidde. De Elementer, af hvilke de er opbyggede, er ikke selv tilgængelige for os paa samme Maade som de Elementer, af hvilke vi med fuld Bevidsthed danner Begreber, Domme og Slutninger, idet Begrebets Kendemærker, Dommens Led og Slutningens Præmisses da er givne forud for de nye Helhedsdannelser, i hvilke de indgaar. Derved træder, hvad jeg har kaldt analytisk og syntetisk Intuition, i Modsætning til konkret og praktisk Intuition. Nu er det faktisk ikke alle Begreber, Domme og Slutninger, vi danner med fuld Bevidsthed; de kan ogsaa opstaa ved uvilkaarlig Helhedsdannelse. Men skal Begreber, Domme og Slutninger have videnskabelig Betydning, maa de kunne dannes paany, saaledes at der er fuld og klar Bevidsthed tilstede

ved hver enkelt Overgang fra Tanke til Tanke (analytisk Intuition) saavel som ved hver enkelt Forbindelse af Tanke og Tanke (syntetisk Intuition). Selv ved uvilkaarlig Dannelse af Begreber, Domme og Slutninger fremtræder dog Eftertanken som noget fra den umiddelbare Anskuen (i Sansning, Erindring og Fantasi) forskelligt, idet der finder en mere eller mindre tydelig Overgang og Sammenligning Sted mellem de Elementer, der bringes i Forbindelse, medens de Elementer, af hvilke umiddelbare Anskuelser dannes, kun indirekte og tildels ad Analogiens Vej kan efterspores.

Da Begrebsdannelse sker ved Dømmen, og da Slutningen er en Doms Dannelse ud fra andre Domme, kan vi i denne Sammenhæng holde os til Dommene.

Dommen dannes fra først af paa Grundlag af umiddelbar Anskuen. Den angiver et bestemt Forhold mellem Elementer i Anskuelsens Indhold, Elementer, der i selve Anskuelsen er i kontinuerlig Forbindelse eller maaske endog sammensmeltede med hverandre. Dommen „Bordet er firkantet“ dannes paa Grundlag af en Anskuen, i hvilken Egenskaben „firkantet“ allerede var indeholdt („laa“), men uden at blive draget særlig frem og uden at stilles i Forhold til Bordet som Helhed, d. v. s. som Indbegreb af alle Egenskaber.

Men hvorfor dannes overhovedet Domme, — hvorfor bliver vi ikke staaende ved Anskuen? Det er sikkert ikke, som nogle Forfattere synes at opfatte Sagen, en Art Syndefald, der her har fundet Sted. Det er Iagttagelsens Rigdom og Mangfoldighed og Erindringens Forsøg paa at omspænde denne Rigdom, der gør, at en anden Art Helhedsdannelse end den umiddelbare Anskuen bliver nødvendig. Den primære Helhedsform sprænges, og der søges en ny.

Det kan være vanskeligt at drage en skarp Grænse mellem Anskuelse og Dom. Som allerede antydnet, kan Anskuelsen ændres, artikuleres. Det sker ved, at enkelte Dele skyder sig frem i Forgrunden, medens andre træder tilbage. Ved Bordet kan f. Ex. Farven særlig gøre sig gældende fremfor Figuren, ved selve Figuren Konturen fremfor Fladens Form¹⁾. Saadanne Forskydninger foregaar uafbrudt ved vore Sansninger, Erindringer og Fantasier. Men en Dom dannes først, naar vi bliver os disse Overgange bevidst istedetfor at gaa helt op i de Anskuelser, der er tilstede i de enkelte Øjeblikke, og som afløser hverandre. Nu kan der vel ogsaa, hvad denne Bevidsthed angaar, være mange Overgange og Grader; men derfor staar Endepunkterne alligevel i karakteristisk Modsætning til hinanden, og det vilde være uberettiget at overføre Alt, hvad der gælder for Dommen, paa Anskuelsen. Der er kun Analogi imellem dem, en Analogi, der grunder sig paa, at de er to forskellige Maader, paa hvilke den psykiske Energi, d. v. s. Trangen og Evnen til Helhedsdannelse, kan ytre sig.

Grundlæggerne af Kategorilæren, ARISTOTELES og KANT, har rigtig set, at Erkendelsens videnskabelige Grundformer maatte kunne findes ved Analyse af Dommene, som fældes. Hvad de ikke klart nok har set, er, at den psykiske Energi, der virker i Domsdannelsen, ogsaa, under andre Betingelser, virker i andre Hel-

¹⁾ Smlgn. EDGAR RUBIN: *Synsoplevede Figurer*.

hedsdannelser. Kun gennem den Kontinuitet og Analogi, der gør sig gældende mellem den primære Helhedsdannelse og Dommen, forstaas det, hvorledes den videnskabelige Bevidsthed staar i nøje Sammenhæng med Bevidsthedslivet i det hele og er en speciellere Udformning af dette. Men det er ogsaa netop kun et Analogi-forhold, der er tilstede, som mellem to Exempler paa samme Begreb. Da Domme kan udledes af, bygges paa Anskuelse, kan man jo gerne sige, at de „indeholdes“ i dem eller „ligger“ i dem. Men det er billedlig Tale. Fordi en Dom er logisk mulig, er det nemlig ikke sagt, at den er psykologisk mulig, og i hvert Tilfælde er det en Omsætning til en anden Form, der sker ved Overgangen fra Anskuelse til Dom, en Overgang, der forudsætter visse bestemte Betingelser. Man maa ikke forvekle den umiddelbare og uvilkaarlige Tryghed, hvormed Sindet hviler i Sans- og Erindringsanskuelse, med den Forvisning, der først er Eftertankens Værk. En saadan Forvexling begaar HEINRICH MAIER¹⁾, naar han udtaler: „Elementære Domme ligger i enhver Iagttagelse, ethvert Erindringsbillede, enhver kognitiv Fantasiforestilling, forsaavidt alle disse Forestillinger har virkelige Objekter, virkelige Begivenheder, Tilstande, Ting o. s. v. til Genstand“. Og naar han føjer til: „De foregivne Iagttagelses-, Erindrings- og Fantasibilleder, som skal være indifferente overfor Modsætningen mellem Sandt og Falsk, Gyldigt og Ugyldigt er Fiktioner, der aldrig og intetsteds er virkelige“, — saa kan jeg kun give ham Ret heri, forsaavidt hin umiddelbare Tryghed ikke kan kaldes Ligegyldighed. Om Ligegyldighed kan man strengt taget kun tale, naar begge Modsætningsled kendes og staar som lige gyldige. Men dette Kendskab er ikke fra først af tilstede. Der er endnu ikke spist af Kundskabens Træ. Ingen Tvivl har endnu rørt sig; Tilstanden er helt igennem positiv. Naar den umiddelbare Tryghed brydes gennem Modsigelse eller gennem de Krav til nøjere Bestemmelse, nye Iagttagelser stiller, saa begynder Eftertanken sit Arbejde for at tilvejebringe nye Helhedsdannelser, og da kan Dommen afløse Anskuelsen. Da først bliver der Anvendelse for Begreberne Sandt og Falsk som Modsætninger.

4. Forskellen mellem det elementære, uvilkaarlige Tankearbejde og det videnskabelige kan belyses fra tre forskellige Sider.

a. Eftertanken vil allerførst søge at ordne de forskellige Emner, den skelner, efter deres indbyrdes Forhold. Relation, Forholdsbestemthed er derfor (som Kategorilærens Historie ogsaa viser) den mest iøjnefaldende Kategori. Men de forholdsbestemte Ordninger kan være af forskellig Betydning for Erkendelsens Udvikling. Gennem en Række af Trin skrider Eftertanken frem fra rent udvortes Ordninger, der ikke kan føre videre, til saadanne Ordninger, der gør det muligt at udlede nye Forhold af de allerede foreliggende. Der er en hel Række af Trin fra Kaos til Rationalitet, og Rationaliteten kan selv have forskellige Grader. Disse Trin belyses ved de Rækker, der kan dannes ved Ordning af Emnerne. En Oversigt over

¹⁾ *Psychologie des emotionalen Denkens* (1908), p. 2. — Smlgn. om hele dette Spørgsmaal *Den menneskelige Tanke*, p. 53—59; 74 f; 99—103.

disse Rækker har jeg givet i „Den menneskelige Tanke“ (p. 162—207); men jeg kommer tilbage til dem her i al Korthed og fra et noget andet Synspunkt.¹⁾

a. Forsøger vi at tænke os de for menneskelig Tænkning mest uheldige Forhold, staar vi overfor det logisk Irrationelle. Vi staar overfor et saadant Forhold mellem givne Emner, at de alle er lige meget forskellige fra hverandre indbyrdes, og at de derfor kan anbringes i hvilkensomhelst Orden. Man kan skyde et hvilket som helst Led ud, uden at Forholdet mellem de tilbageblivende Led ændres, og uden at der overhovedet følger noget deraf. En saadan Række har jeg kaldt en kaotisk Forskelsrække. Den fremtræder ikke i umiddelbar Iagttagelse. Thi allerede rent psykologisk er Addendernes Orden ikke ligegyldig. Vore sjælelige Tilstande bestemmes, baade hvad Grad og Kvalitet angaar, ved deres Plads i vore Oplevelsers Række. Men der kan gives alle mulige Tilnærmelser til en saadan logisk Irrationalitet, der er forskellig fra den matematiske Irrationalitet derved, at den ikke som denne ved selve sin Tilblivelsesmaade kan føre til Reduktion af Forskellighederne. Vi ved, at $\sqrt{2}$ ligger i Tallenes Række mellem 1 og 2 og ikke andre Steder, og indenfor det nævnte Mellemlum kan Pladsen bestemmes stedse nøjere, jo flere Decimaler vi udregner. Det logisk Irrationelle betyder derimod en Stansning.

Det næste Skridt er, at der dannes Rækker, hvis Led ligger fast, idet Forskelsforholdene varierer fra Led til Led. En saadan ubestemt varierende Forskelsrække tillader ikke Udskydning, uden at de Led, mellem hvilke Udskydningen finder Sted, kommer i andet Forhold til hinanden end før. Men Fremskridtet bestaar i, at klar Oversigt har afløst den kaotiske Uro.

Et nyt Fremskridt gøres, naar Forskellighederne mellem Leddene varierer i en bestemt Retning indenfor Rækken. En saadan regelmæssig varierende Forskelsrække muliggør for Eftertanken Dannelsen af en Lov eller Regel, efter hvilken Emnernes Plads i Rækken kan bestemmes. Og den Opgave kan stilles at finde nye Led i Rækken, Mellemlid mellem de allerede givne.

Hvis Forskellen mellem Led, der har deres bestemte Plads i en Række, bestandig er den samme, Led og Led imellem, faar vi en identisk varierende Forskelsrække. Identitetsbegrebet begynder at dæmre, foreløbig som Identitet af Forskellen mellem kvalitativt varierende Emner. Saadanne Rækker kan dannes af Øjeblikkene, Tallene, Graderne og Stederne. Hvert Øjeblik, med dets ejendommelige Oplevelse, har en bestemt Plads i Øjeblikkenes Række, og hvert Øjeblik staar i samme Forhold til det foregaaende og det følgende Øjeblik. Ligesaa med Tallene. Hvert Tal har fra først af, som POINCARÉ har udtrykt det, sin egen Individualitet, er kvalitativt forskelligt fra andre Tal, ikke blot ved sin Plads i Talrækken. At man ad forskellige Veje kan komme til samme Individualtal, er en Opdagelse, der forudsætter et højere Trin end det, vi her staa ved. GOETHE mente, at Matematikken bevæger sig i lutter Identiteter, fordi $2 + 2 = 4$, men ogsaa $4 = 2 + 2$, saa at vi

¹⁾ Som Tillæg til nærværende Afhandling er der aftrykt en Liste over Kategorierne, i det væsentlige som jeg har fremstillet dem i den nævnte Bog. Og der er tillige anført de forskellige Rækkedannelser, der udtrykker Overgangen fra den førvidenskabelige Bevidsthed til den videnskabelige.

ikke faar andet, end vi havde forud. Men de forskellige Veje, ad hvilke man kan komme til et Tal (f. Ex. ved at tælle til 4 eller lægge 2 og 2 sammen), er forskellige Operationer, om hvilke man først bagefter opdager, at de fører til samme Resultat og forudsætter de samme Principer. Tallet er foreløbig Ordenstal, Nummer. Ogsaa Gradsforskellene ere umiddelbart Kvalitetsforskelligheder, og dog ligger de i en bestemt Orden i en Række, hvis Led kan variere paa identisk Maade. Ligesaa forholder det sig med Stederne i Rummet. Selv om de maaske endnu betragtes som kvalitativt forskellige, saa er det en identisk Varieren, ved hvilken der gaas fra Sted til Sted.

β. I de hidtil omtalte Rækker er Leddene kvalitativt forskellige, og det drejer sig blot om deres indbyrdes Forhold med Hensyn til Plads i en Række. Det er et stort Fremskridt, naar denne Plads bliver aldeles bestemt. Klassifikation og Sammenligning bliver mulig derved. Men virkelig udføres kan disse Operationer dog kun, naar der kan dannes Rækker, i hvilke hvert Led er indbefattet i det foregaaende. Dette kan igen fremtræde paa to Maader. I en fremskridende Forskelsrække kan f. Ex. ethvert Led være Del af det foregaaende. I en Klassifikation er Arten en Del af Slægten, og Individet en Del af Arten. Deraf kan sluttes, at naar et Individ A hører til Arten B, og Arten B til Slægten C, hører A ogsaa til C. Det er væsentlig herpaa, den aristoteliske Slutningslære bygger. I en partiel Identitetsrække forholder det følgende Led sig til det foregaaende som Prædikat til Subjekt, eller som Følge til Grund. Ogsaa her kan Klassifikation bruges som Exempel, thi at A hører til Arten B, vil sige, at de Prædikater, B betegner, tilkommer A. Ved begge de nævnte Rækker sker Slutningen ved Udskydning af Mellemlid.

Naar en Række, i hvilken Leddene ligger fast, er symmetrisk, d. v. s. ligesaa godt kan læses bagfra som forfra, kan der fra den sluttes til den omvendte Række.

γ. Fremskridende Forskelsrækker, partielle Identitetsrækker og symmetriske Rækker kan kaldes rationelle Rækker, idet de gør Slutning mulig. Men Leddenes kvalitative Forskellighed er ikke ophævet, fordi de kunne ses som Dele eller Helheder, eller som Subjekter og Prædikater i Forhold til hverandre. Den fuldkomneste Art af Slutning bliver først mulig, naar ikke blot Forholdet mellem Leddene stedse er identisk, men selve Leddene ogsaa er det, saa at ikke blot Led kan skydes ud, men ethvert Led kan indsættes istedetfor ethvert andet. Vi faar da en absolut Identitetsrække: $A = B = C = D \dots$. Her er, som først LEIBNIZ ret saa, Grundlaget — og tillige Idealet — givet for al rationel Tænken. En saadan Række betegner den fuldstændige Modsætning til den kaotiske Forskelsrække. De to Rækker betegner de ideale Grænser, mellem hvilke menneskelig Erkendelse bevæger sig.

Skridt for Skridt kommer vi saaledes ved at gennemløbe de Trin, som de forskellige Rækker betegner, op til de Forudsætninger, streng Videnskab hviler paa. Men vi ser tillige, at de rationelle Rækker ikke er de eneste mulige, og at der indenfor de rationelle Rækker maa skelnes mellem saadanne, der blot gør Klassifikation og Sammenligning, og saadanne, der gør Slutning i strengeste Forstand mulig. De forskellige Rækker danner en Skala, og det vil maaske være muligt at finde endnu flere Trin paa

denne Skala, end der er nævnt i det foregaaende. Tankearbejdet, der gaar ud paa Op-hævelse af det kaotiske Forhold mellem Emnerne, frembyder en hel Række af Grader, indtil det rent rationelle Trin naas, hvor ikke blot Leddenes Forhold, men selve Led-dene er identiske. Dette højeste Trin staar dog stedse kun som et Ideal, der kun kan naas tilnærmelsesvis og under Bortseen fra en Mængde faktisk foreliggende Forskel-ligheder. Gennem Ordning, Klassifikation og Sammenligning arbejder videnskabelig Bevidsthed sig op imod sin højeste Form, overalt hvor Emnerne gør det muligt.

KANT tog i „Kritik der reinen Vernunft“ kun Hensyn til det højeste Trin af Videnskab, altsaa til det Trin, hvor det var muligt at drage Slutninger paa Grundlag af absotut Identitet. Klassificerende og sammenlignende Videnskab tog han intet Hensyn til; den regnede han til den blotte Empiri. Og overfor den Indvending, at Klassifikation og Sammenligning jo dog ikke mindre forudsætter Gyldigheden af logisk Tænkning end den matematiske Naturvidenskab, svarer han, at den rene Logiks Principer vel er negative Kriterier for Sandhed, men ikke tilstrækkelige til at begrunde den Art Videnskab, han vil undersøge Muligheden af¹⁾. Men vi til-lægger jo dog vore Klassifikationer og Sammenligninger objektiv Gyldighed, lige-saaavel som de egentlige Naturlove, og der er derfor ligesaa megen Grund til at undersøge Berettigelsen af at antage rent logiske Principers objektive Gyldighed, som der er til at undersøge de matematiske Principers og Aarsagsprincipets objek-tive Gyldighed. Allerede SALOMON MAIMON har indset dette, idet han overfor KANT hævdede, at de logiske Grundformer, Bekræftelse og Benægtelse, ingen Betydning har, naar de ikke forudsættes gyldige for de Emner, de anvendes paa. Medens KANT lader Erkendelsesteorien („Transcendentalfilosofien“) forudsætte den formale Logik som en en Gang for alle færdig Disciplin, hævder MAIMON, at Erkendelsesteorien maa gaa forud for den formale Logik, naar denne skal have real Betyd-ning.²⁾ — KANT havde naturligvis Ret til at begrænse Omfanget for sine Under-søgelser, men han havde ikke Ret til at mene, at han derved tillige havde begrænset Videnskabens Omfang.

b. Fra en ny Side fremtræder Overgangen fra den elementære, førvidenskabe-lige Bevidsthed til den videnskabelige, naar vi fremdrager en Forudsætning, som al den Art Rækkedannelse, der har været Tale om i det foregaaende, hviler paa. Vi have i det foregaaende kun taget Hensyn til Kampen mod Forskellighederne og set, hvorledes Lighedsgraderne, baade hvad Forhold og hvad Led angaar, Skridt for Skridt nærmer sig til ren Identitet. Men al Forskel og Lighed, og dermed al Rækkedannelse, forudsætter Muligheden af, at Emner kan samles, sammenfattes og ordnes. Her kommer Begrebet Syntese frem som en Forudsætning, der gælder baade for formal og for real Videnskab, baade for Klassifikation og for Loverken-delse. Rækkedannelse beror paa, at der paavises bestemte Forhold mellem Emnerne, og Forhold, Relation tænkes kun, naar Leddene, mellem hvilke Relationen gælder, er Genstand for en og samme Tankeakt. Relation forudsætter Syntese. Men da

¹⁾ Kritik der reinen Vernunft ¹, p. 151 f.

²⁾ Versuch einer neuen Logik oder Theorie des Denkens, Berlin 1794, p. 404—408.

Syntese, Sammenfatten netop bestaar i at bringe Emner i et eller andet Forhold til hverandre, er Relation og Syntese korrelate Begreber¹⁾.

Nu er de i det foregaaende omtalte Rækker kun typiske Exempler paa, hvad der kan finde Anvendelse i mange specielle Tilfælde. Der kan foretages mange forskellige Klassifikationer, anlægges mange forskellige komparative Synspunkter, findes mange forskellige Love. Men alle disse maa igen bringes i Sammenhæng med hverandre, og herved vil nye Rækkedannelser komme frem. Der forudsættes da Synteser af højere Orden end ved de enkelte Rækker hver for sig. Det gælder da om, at Syntesens Omfang bliver saa stort som muligt. Der gør sig her en Stræben gældende henimod et idealt Maximum. Der vil her være større Modstand at overvinde end ved de enkelte Rækker, da Forskellen mellem de Rækker, der kan dannes paa de forskellige Omraader, vil være større end Forskellen mellem Led i samme Række og paa samme Omraade. Spørgsmaalet bliver tilsidst, om vor Tænkning raader over logiske Former for fuldstændig Sammenfatten, eller om ikke mere eller mindre dristige og mere eller mindre poetiske Analogier paa et vist Punkt afløser den logiske Tænkning. I nærværende Afhandlings sjette Kapitel ville vi vende tilbage til dette Spørgsmaal. Men før den Grænse er naaet, hvor Tænkning gaar over til Poesi, er der endnu et Omraade, hvor videnskabelige Hypoteser med fuld Ret bevæger sig. Trangen til Sammenfatten vil stadig gøre sig gældende, ikke blot overfor Emner, men ogsaa overfor Rækker. Og der kan ved Forsøg paa stedse mere omfattende Syntese kastes Lys over de enkelte Rækker og de enkelte Emner, ligesom de enkelte Emner allerede belyses ved den Plads, de indtager i den Række, de er Led i. Syntese og Analyse (og analogt: Kontinuitet og Diskontinuitet, Lighed og Forskel) staar i stadig Vexelvirkning med hinanden, og Videnskabens rytmiske Svingninger finder deres naturlige Forklaring ved denne Grundlov for den menneskelige Tanke.

c. Et tredie Synspunkt til Karakteristik af Forskellen mellem førvidenskabelig og videnskabelig Tænkning er givet deri, at jo mere Videnskaben udvikler sig, des større Differentiation af de forskellige Problemer finder der Sted. I den uvilkaarlige Tænken skelnes der ikke mellem Emne, Form og Værdi. Man gør sig ikke kritisk klart, hvor Grænsen ligger mellem det umiddelbart Givne (Emnet) og den Tankebearbejdelse, man anvender ved dets Tydning. Og det bliver heller ikke erkendt, hvorledes allerede Emnets første Optræden for os betinges ved vor Modtagelighed, der aldrig er absolut passiv. Heller ikke skilles Værdi bestemt fra Emne og Form. Værdisynspunktet vil under primitive Forhold have været det overvejende, idet Emner især bemærkes paa Grund af deres praktiske Betydning, og idet ogsaa den Maade, hvorpaa Emnet tydes, betinges ved dets Sammenhæng med praktiske Interesser. BERGSON burde derfor have regnet Værdielementet med til „les données immédiates“; han har forsøgt at eliminere Formelementet og mener, at hvis det kunde udskilles, blev Emneelementet alene tilbage. Han er

¹⁾ I *Den menneskelige Tanke* p. 155 f opstillede jeg Syntese som den første Kategori, Relation som den anden. En skarpsindig Læser har gjort mig opmærksom paa, at de burde være opstillede som Korrelatbegreber, ligesom Kontinuitet og Diskontinuitet, Lighed og Forskel.

endog tilbøjelig til at mene, at Grunden til Formelementets Fremhersken i Videnskaben maa søges i praktiske Hensyn. Men allerede i Emnevalget medvirker Interesse. Naturligvis medvirker den ogsaa i den primitive Tydning. Det teleologiske Synspunkt raader i Animismen under alle dens Former, lige fra Fetishismen op i den mest sublime Teologi. Og det kan i de primitive Former eller Antydninger af, hvad vi nu kalder Kategorier, spores, at praktiske Motiver har været medvirkende ved deres Opstaaen. Rummet betyder først Afstand fra et tilstræbt Maal, Tiden et Forhold mellem en ønsket Fremtid og en utilfredsstillende Nutid, og Aarsagsforholdet gør sig gældende under Forsøget paa at ophæve disse Afstande i Rum og Tid. Under Videnskabens Udvikling spores en stadig Stræben efter at eliminere Værdielementet, at se bort fra al Interesse med Undtagelse af den intellektuelle Interesse, der baade som Motiv og som Virkning er paa inderligst Maade knyttet til selve Tankearbejdet. Dermed falder andre Værdier ikke nødvendigvis bort, men Værdibegrebet kan nu blive Genstand for et særligt Problem, der bl. A. ogsaa drøfter Forholdet mellem intellektuel Værdi og andre Værdier.

Sondringen mellem de tre Elementer betegner et vigtigt Fremskridt. Den er endnu ikke strengt gennemført i Videnskaben, og endnu mindre i den sædvanlige Bevidsthed. Denne Sondring løser naturligvis ingen Problemer. Tvertimod er dens Betingelse for, at Problemer kan stilles skarpt og bestemt, og selve Brydningen mellem de tre Elementer stiller tilsidst det største Problem af alle. — Iøvrigt fører dette fra Differentiationen hentede Synspunkt tilbage til de foregaaende Synspunkter, idet der ved stigende Differentiation stilles stigende Fordringer til Syntese, dersom Aandslivets Enhed skal bevares, og idet Differentiationen foranlediger nye Relationer.

5. Psykologiens Selvstændighed overfor Erkendelsesteorien fremgaar af, at videnskabelig Tænken ikke kan emancipere fra Bevidsthedslivets almindelige Love. (Smlgn. min Psykologi⁶ V B, 11). Baade Opdagelse og Bevisførelse skyldes psykisk Arbejde. De maa være psykologisk mulige. Man kan ikke deducere Erkendelsesteori ud fra Psykologien, men man kan undersøge, hvilke psykologiske Betingelser videnskabelig Erkendelse forudsætter, og derefter undersøge, om disse Betingelser er tilstede. Psykologiens Stilling overfor Videnskaben er ganske analog med dens Stilling overfor Kunst og Religion. Den spørger om, hvorledes Videnskab er mulig, ligesom den spørger om, hvorledes Kunst og Religion er mulig. Disse forskellige aandelige Livsformer vokse ud af det uvilkaarlige Sjæleliv og taber, saalænge Betingelserne for deres Bestaaen er tilstede, ikke Sammenhængen med dette, trods den Ejendommelighed, hvormed de fremtræder under deres højere Udvikling.

Naar Erkendelsesteorien fremstilles syntetisk, viser Sammenbængen med Psykologien sig tydeligst. Psykologien fremtræder da som en Indledning, som en Art „Phänomenologie der Geistes“. Ved Undersøgelse af det uvilkaarlige Tankearbejde bliver vi opmærksomme paa det Forhold mellem Emne og Tydning, der i videnskabelig Tænkning spiller en afgørende Rolle. De Former, under hvilke Emnerne

bearbejdes ved uvilkaarlig Tankevirksomhed, maa tilslibes, udvides eller begrænses, for at det Maal, Videnskaben stiller sig, nemlig at vinde Tanker, der kan bestaa trods Emnernes Skiften, kan naas.

KANT gaar i „Kritik der reinen Vernunft“ syntetisk frem. Hans „metafysiske“ Deduktion i den „transcendentale Æstetik“ og hans „subjektive“ Deduktion i den „transcendentale Analytik“ er i Virkeligheden psykologiske Analyser, ved hvilke Begrebet Form udskilles fra Begreberne Emne og Værdi. I min Bog „Den menneskelige Tanke“ gaar jeg ogsaa syntetisk frem, kun med større Vægt paa det psykologiske og historiske Grundlag. Jeg søger at vise, hvorledes allerede Overgangen fra Anskuen til Dømmen indeholder Spiren til videnskabelig Tænken, og hvorledes denne gennem Videnskabens Historie vaagner til stedse klarere Bevidsthed om sig selv. Deraf fulgte Inddelingen af min Fremstilling i tre Afsnit: Funktioner, Kategorier og Problemer.

Men ogsaa ved en analytisk Fremstilling af Erkendelsesteorien vil det stedse vise sig, at der er en nødvendig Sammenhæng mellem Erkendelsesteori og Psykologi. Man gaar da ud fra den faktisk bestaaende Videnskab og spørger, hvilke Forudsætninger den hviler paa, og hvilke Tankeformer den virker med. Og derefter kan man ikke undgaa at spørge, hvorvidt disse Forudsætninger og Former faktisk er tilstede i Bevidsthedslivet, og hvorledes de forholde sig til dettes uvilkaarlige Tankearbejde. Denne Vej gik KANT i „Prolegomena“. Vejen fører her fra Grundsætningerne gennem Kategorierne tilbage til de psykiske Funktioner, som det er Psykologiens Sag at paavise og at beskrive. Denne Trehed træder tydelig frem i nyere erkendelsesteoretiske Værker, der gaar analytisk frem ligesom „Prolegomena“. MEYERSON (*Identité et Réalité*. 1908) kommer gennem Analyse af moderne exakt Naturvidenskabs Forudsætninger tilbage til Modsætningen mellem Identitet og Succession. Kausalitet i streng Betydning indeholder efter hans Opfattelse tvesidig Ækvivalens, Mulighed for Substitution, altsaa Identitet. Men der kan være Lovmæssighed (*légalité*) uden tvesidig Ækvivalens; her er Substitution ikke mulig, og derfor vil MEYERSON ikke bruge Udtrykket Kausalitet her. CARNOT's Princip (*Entropien*) viser Betydningen af denne Forskel. MEYERSON finder gennem Videnskabens Historie en stadig, ubetingelig Tendens i den menneskelige Aand til at danne Begreber om noget, der bestaar trods al Succession. Men naar nu Tiden ikke kan elimineres, hvilket CARNOT's Princip tydelig godtgør ved at paavise en Grænse for Substitution af Tilstande i Naturen, saa staar vi ved Modsætningen mellem Identitet og Succession, og den dermed sammenhængende Modsætning mellem Kvantitet og Kvalitet, der tilsidst viser tilbage til Forholdet mellem Tænkning og Sansning, som det er Psykologiens Opgave at undersøge. Altsaa kommer vi ogsaa her tilbage fra Grundsætninger gennem Kategorier til psykiske Funktioner. Ogsaa hos CASSIRER (*Substanz und Funktion*. 1910) fremtræder tydelig Forskellen mellem Funktioner, Kategorier og Problemer, i omvendt Orden af den, jeg, formedelst syntetisk Fremstilling, følger i min Bog. CASSIRER's Analyse af Videnskabens Forudsætninger fører ham til at indskærpe Betydningen af Begrebet Relation, der for ham, som

for saa mange nyere Erkendelsesteoretikere, bliver den vigtigste Kategori. Og derved stilles der tilsidst Psykologien den Opgave at undersøge Relationen, Forholdsbestemthedens Rolle indenfor Sjælelivet. Med Urette mener CASSIRER, at denne Undersøgelse hidtil har været aldeles forsømt. Men Hovedsagen er i denne Sammenhæng, at der er en nøje Forbindelse mellem Erkendelsesteori og Psykologi. Ja, CASSIRER ender endog sin Bog med den Udtalelse, at tilsidst falder Modsætningen mellem dem bort, idet „Psykologien selv giver et Tilløb (Ansatz) til de Problemer, som maa søge deres fremskridende Løsning i Logiken og i dennes Anvendelse paa Videnskaben“. Ogsaa i HENRI POINCARÉ's erkendelsesteoretiske Afhandlinger finder vi den omtalte Trehed. Hans Undersøgelser af den moderne Matematiks og Fysiks Teorier fører ham tilbage til Modsætningen mellem Kontinuitet og Diskontinuitet og deres stadige Brydning indenfor Tankens og Videnskabens Udvikling. Og denne Modsætning er det Psykologiens Opgave at undersøge, idet den hænger sammen med Modsætningen mellem Anskuen og Tænken, en Modsætning, der stedse paany maa gøre sig gældende. Derfor nægter POINCARÉ (se især „Dernières Pensées“, p. 139. 158), at der gives en af al Psykologi uafhængig Erkendelsesteori: en saadan er ligesaa umulig, som at der skulde kunne gives Videnskab uden Videnskabsmænd!

Dersom det uvilkaarlige Tankeliv ikke forberedte det videnskabelige Tankeliv, vilde Videnskaben miste sin Naturgrund. Videnskaben vokser frem af det uvilkaarlige Tankeliv. Der er da ogsaa en hel Gruppe af Kategorier, de fundamentale Kategorier, som allerede det uvilkaarlige Tankeliv opererer med: Syntese og Relation, Kontinuitet og Diskontinuitet, Lighed og Forskel er Former, intet Bevidsthedsled kan undvære. De afgiver en Definition paa, hvad det er „at tænke“ i Ordets videste Betydning, den Betydning, i hvilken DESCARTES efter sin egen Forklaring tog Ordet, naar han sagde „je pense, donc je suis“. De andre Grupper er specielt udformede Anvendelser af de fundamentale Kategorier. I Klassifikation og i logisk og matematisk Tænken lægger de formale Kategorier (Identitet og Rationalitet) sig for Dagen. I Naturvidenskab, Psykologi og Sociologi arbejdes med de reale Kategorier (Kausalitet, Totalitet, Udvikling). I Økonomi, Æstetik, Etik og Religionsfilosofi ligger Værdibegreber til Grund. En rationel Klassifikation af Videnskaberne er et med en systematisk Kategorilære.

De formale Kategorier kom allerede til Bevidsthed i Oldtiden. Her ligger den græske Tænkings Stordaad. I nyere Tid kostede det en Kamp, inden de reale Kategorier kunde ses i deres karakteristiske Forskel fra de formale. Her ligger HUME's og KANT's store Indsats. Og det har kostet — og koster — stadig et Arbejde at udsønde Værdibegreberne fra de andre Kategorier og dog se dem i deres Sammenhæng med dem. Problemernes og Kategoriernes Historie staar i nøje Forbindelse indbyrdes.

Nogle Exempler vil nærmere oplyse baade Forholdet mellem de forskellige Grupper af Kategorier og Forholdet mellem Psykologi og Erkendelsesteori.

Det er ved Analyse af de i psykologisk Erfaring givne Tilstande, at Erken-

delsesteori forberedes. I de psykiske Tilstande er der givet andet og mere, end Erkendelsesteorien behøver. Det er Opgaverne, som bestemmer, hvad der vælges indenfor det foreliggende Indbegreb af Muligheder. Der fremtræder f. Ex. i psykologisk Erfaring forskellige Grader eller Arter af Lighedsforhold. Baade ved Genkendelse, Association og Sammenligning lægger Lighedsforholdet sig for Dagen, dels som Dækningslighed, dels som sammensat Lighed (Dækningslighed + Forskel), dels som Kvalitetslighed, dels som Forholdslighed. Disse Ligheder faar erkendelsesteoretisk Betydning derved, at de gør Dannelsen af Rækker mulig, de fastliggende Rækker, i hvilke Leddene er ordnede efter aftagende Lighed eller tiltagende Forskel, og ved hvilke Klassifikation og sammenlignende Videnskab bliver mulige. Men Logik og Matematik kræver Dækningsligheden i dens fuldkomne, ideale Form som absolut Identitet, fordi kun derved streng Slutning og Beregning bliver mulig. Identitet defineres da som et Grænsetilfælde af Lighed. Det er en analytisk Definition, vi her anvender, ligesom naar vi i Geometrien gaa fra Legemet („Klodsens“) til Fladen, fra Fladen til Linien („Kanten“) og fra Linien til Punktet. Begyndelsen er psykologisk (eller ligger paa et for Psykologi og Erkendelsesteori fælles Omraade), men ud fra dette Begyndelsespunkt udvikler det erkendelsesteoretiske Synspunkt sig successivt til Selvstændighed. Denne Udvikling falder for en Del sammen med en Udvikling fra Praxis til Teori. I Praxis kan vi ofte lade os nøje med et Skøn, en Lighedsopfattelse af en Art, der ligger mellem Dækningslighed og Forholdslighed. Men den strenge Teori kræver Identitet som Grundlag for Slutning og Maaling. Det er en saadan Identitet, PLATON mener med, hvad han kalder „Lighedens Ide“. De platoniske Ideer er baade Almenbegreber og Grundbegreber; PLATON følte ingen Trang til at sondre skarpt mellem Klassifikation og exakt Tænkning, mellem beskrivende og formal Videnskab. Ligesom for PLATON den højeste Grad af Lighed er en „Ide“, til hvilken vi i alle givne Tilfælde kun har Tilnærmelser, saaledes er ifølge KANT det rene Rum en „Ide“, en Regel, efter hvilken Fænomener kan ordnes og bedømmes, men som ikke selv er Fænomen. Striden mellem de forskellige erkendelsesteoretiske Retninger drejer sig egentlig om, hvorvidt det er nødvendigt at gaa til Grænsen — til Identitet som Lighedens Ideal. Alle er vel enige om, at absolut Identitet ikke kan paavises i nogensomhelst Iagttagelse. Det gælder blot, om man straks vil gaa til den praktiske Anvendelse af Videnskaben, eller om man først vil fremstille Videnskaben i den strenge Form, den faar ved, at man gaar til Grænsen, og derefter stige ned til de i Erfaring og Praxis mulige Tilfælde. Det er et Forhold mellem Helhed og Del, eller mellem en Række af stigende Lighedsgrader og denne Rækkens sidste Led, som her ligger til Grund. De forskellige Definitioner, som er givne af Identitet, har det fælles, at de alle forudsætter Lighed og Forskel som kendte, som umiddelbart foreliggende, saasomt Eftertanken er begyndt at virke, og at man indenfor de Muligheder, Ligheds- og Forskelsforholdet indeholder, udtager den, der kan blive frugtbar for Tanken. Naar LEIBNIZ definerer Identitet ved Mulighed af Substitution, saa vil det jo sige, at han holder sig til den Grad af Lighed, der gør det muligt at sætte det Ene istedetfor

det Andet. Ligesaa i en berømt Matematikers Definition af Identitet som den Forskel, der er mindre end enhver given Forskel; her lægges blot en Række af af-tagende Forskelligheder til Grund. Den mindst mulige Forskel er en „Ide“, ligesom den størst mulige Lighed. En tredie Definition (BOLZANO's), der forklarer Identitet som en Tings Lighed med sig selv, fører tilbage til LEIBNIZ's Definition, da det er saadan Lighed, der betinger Substitution. Eller ogsaa fører den tilbage til den mindst mulige Forskels Begreb; thi mellem en Ting og den selv er der i Regelen mindre Forskel end mellem en Ting og andre Ting. Og da ingen Ting fremtræder ganske paa samme Maade i forskellig Sammenhæng, bliver Identiteten ogsaa efter denne Definition en „Ide“.

Det er ikke Psykologien ligegyldigt, om man definerer Identitet ved Lighed eller Lighed ved Identitet. I sidste Tilfælde bliver Definitionen syntetisk; man opfatter Identitet som et simpelt Begreb og Lighed som Identitet + Forskel. Men herimod maa Psykologien, og i Grunden al Erfaringsvidenskab protestere. Thi der gives Ligheder, der ikke kan opløses paa denne Maade, som f. Ex. Ligheder mellem to Farver (Orange og Gult, Blaåt og Violet). Ikke blot Kvalitetslighed, heller ikke Forholdslighed (Analogi), kan uden videre opløses paa denne Maade. —

Et andet Exempel paa Overgang fra Psykologi til Erkendelsesteori gennem Analyse haves i Forholdet mellem Virkelighedskriteriet og Aarsagsbegrebet. Psykologien maa for sit eget Vedkommende stille sig det Spørgsmaal, hvorledes Mennesker bære sig ad, naar de kommer til at tvivle om deres lagttagelsers eller Forestillingers Gyldighed, d. v. s. om Muligheden af at holde dem fast og at handle efter dem i alle Tilfælde. Nu viser Erfaring, at vi i Tvivlstilfælde uvilkaarlig giver os til at prøve, om de enkelte Iagttagelser og Forestillinger stemmer overens indbyrdes og med de nye Iagttagelser, som kan gøres. Kun hvor der viser sig en uundgaelig Sammenhæng mellem alle de forskellige Iagttagelser, der staar til Raadighed, stoler vi paa, at vi staar overfor en „Virkelighed“. Men en saadan uundgaelig Sammenhæng er netop Aarsagsbegrebets mest elementære Form. Videnskaben bliver ikke staaende ved denne elementære Form, men søger, overalt hvor det er muligt, at gøre Sammenhæng absolut rationel, saaledes at Leddene blive tvesidig ækvivalente. I det ideale Kausalitetsbegreb har Rationaliteten Overvægten over det rumlige eller tidlige Forhold mellem Leddene. — Psykologisk spørges der, hvorledes vi bærer os ad i Tvivlstilfælde; erkendelsesteoretisk spørges der, med hvilken Ret vi slutter fra Fortid eller Nutid til Fremtid, eller fra Nutid til Fortid.

6. Det er ingen Indvending mod den her givne Bestemmelse af Forholdet mellem Psykologi og Erkendelsesteori, at selve Psykologien, ligesom enhver anden Videnskab, forudsætter et erkendelsesteoretisk Grundlag. Erkendelsesteorien, som undersøger al Videnskabs Grundlag, undersøger naturligvis ogsaa Psykologiens. Psykologiens videnskabelige Karakter beror paa, at der paa det Omraade, den dyrker, kan dannes Rækker, som kan faa videnskabelig Betydning. Det er foreløbig Rækker med fastliggende Led, der vil kunne dannes paa det psykologiske

Omraade; absolute Identitetsrækker, og derved Mulighed for Paavisning af exakte Ækvivalensforhold, ligger endnu fjernt.

Der er ingen Modsigelse i, at Erkendelsesteorien, der selv historisk har udviklet sig af Psykologien, senere vender sig mod sit eget Ophav, bl. a. for at forstaa sin egen Tilblivelse, ligesaa lidt som der overhovedet er nogen Modsigelse i, at Videnskabens Historie bliver Genstand for Videnskab. Det er jo ikke Erkendelsesteoriens Opgave at frembringe de specielle Videnskaber. Den tager dem som givne, skønt de jo hviler paa Forudsætninger, som det er Erkendelsesteoriens Opgave at undersøge.

Den Vanskelighed, man her ofte finder, vil maaske forsvinde, naar man betænker, at selve Erkendelsesteorien jo hviler paa visse Forudsætninger, saasnart den skal være Videnskab. Der kan altsaa gives en Erkendelsesteori om Erkendelsesteorien, en Erkendelsesteori i anden Potens. Naar Erkendelsesteorien f. Ex. hævder, at al Erkendelse frembyder et Forhold mellem et Subjekt (*S*) og et Objekt (*O*), kan selve dette Forhold og dets Led (*S* og *O*) igen tages op og betragtes som et erkendelsesteoretisk Problem. Dette sker jo i Grunden, naar Erkendelsesteoretikere kritiserer hinanden. Naar man ikke, som KANT, mener, at det erkendelsesteoretiske Arbejde snart kan afsluttes, maa man indrømme, at der her er Mulighed for en uendelig Række. Man kan nu engang ikke én Gang for alle bryde Skepticismens Brod. Det er en Grundejendommelighed ved det aandelige Liv, at det forudgaaende aandelige Arbejde kan blive Genstand for nyt aandeligt Arbejde. Subjektet kan gøre sig selv til Objekt. Hvis Tegnet { udtrykker et Objektiviseringsforhold, kan vi faa en uendelig Række:

$$S_1 \{ S_2 \{ S_3 \{ S_4 \dots \dots \dots$$

Der er i denne Række ganske set bort fra *O*. I *O* kan der indtræde Forandringer, der ikke afhænger af *S* alene, ligesom der jo ogsaa i *S* kan indtræde Forandringer, der ikke afhænger af *O* alene. Forholdene vil altsaa i Virkeligheden være mere komplicerede end i den anførte Række. Men denne er tilstrækkelig til at vise, hvad det her kommer an paa. — Smlgn. om hele det her berørte Spørgsmaal: „Den menneskelige Tanke“ p. 297—305.

7. Som for alle Begreber, der er uddragne umiddelbart af Anskuelse (Sansning, Erindring eller Fantasi), gælder for Kategorierne den Regel, at der er et omvendt Forhold mellem Indhold og Omfang. De mere omfattende Kategorier er de fundamentale (Syntese og Relation, Kontinuitet og Diskontinuitet, Lighed og Forskel), idet de gælder for alt Bevidsthedsliv, for al Sansning og Tænkning, og for ugyldig Tænken ligesaa vel som for gyldig Tænken. En snævrere Klasse af Kategorier er de formale (Identitet, Analogi, Negation, Rationalitet), der lægger sig for Dagen, naar der stilles bestemte Fordringer til Dannelsen af Begreber, Domme og Slutninger. Naar der spørges om, hvorledes disse formale Kategorier anvendes paa de kvalitative Forandringer, Iagttagelsen paaviser, fremtræder de reale Kategorier

(Kausalitet, Totalitet og Udvikling). Og naar der særlig spørges om, hvorvidt der er Betingelser tilstede for en vis Helheds Opstaaen, Bestaaen og Udvikling gennem Tiden, fremtræder de ideale Kategorier, Værdibegreberne, idet al Værdi forudsætter et Forhold mellem en Helhed og dens Betingelser.

Kategorierne kan derfor ordnes i en fremskridende Forskelsrække, altsaa — naar vi holder os til de vigtigste Kategorier indenfor hver enkelt Gruppe —

Syntese > Identitet > Rationalitet > Kausalitet > Totalitet > Værdi.

De følgende Led i Rækken forudsætter stedse de forudgaaende, indeholdes paa en Maade i dem, er specielle Udformninger eller Anvendelser af dem. Historisk er Kategorierne fremtraadte sporadisk, alt efter den Trang, der var til at anvende dem, de Opgaver, det gjaldt at løse. De forskellige Videnskaber, der hver for sig arbejder med sine Kategorier, opstaar ogsaa sporadisk, selv om COMTE har Ret i, at der i den Rækkefølge, i hvilken de opnaar en streng, positiv Karakter, kan spores en vis Orden. Gennemgaaende har der været en Tilbøjelighed til at arbejde med Totaliteter og Værdier førend med de foregaaende Kategorier. De fundamentale Kategorier bliver først med Klarhed fremdragne af LEIBNIZ og KANT. Netop fordi de er mest inderlig knyttede til, eller er et med selve vor Aands egen Virkemaade, er det forstaaeligt, at de opdages sent. Den logiske Orden er i hvert Tilfælde en anden end den historiske. Ligesom ved den af COMTE foreslaaede Klassifikation af Videnskabernes, kan vi ordne Kategorierne saaledes, at der skrives frem fra de mest nødvendige og derfor mest omfattende til de specielle.

Det skal i en senere Sammenhæng undersøges, om det ikke er muligt paa én Gang at udvide et Begrebs Indhold og dets Omfang. Den omtalte logiske Regel om det omvendte Forhold mellem Indhold og Omfang gælder i hvert Tilfælde for Kategorierne, da disse er umiddelbart uddragne af Tankebevægelsens Forløb i Bevidsthedslivet og specielt i Videnskaben. Det er umuligt af de fundamentale Kategorier at udlede de andre mere specielle Kategorigrupper. Syntesens Lov kunde saaledes gælde, selv om Rationalitet og Kausalitet ingen Anvendelse kunde faa; den gælder f. Ex. ogsaa for en kaotisk Forskelsrække. Kausaliteten kunde gælde, selv om vi ikke kunde faa Anvendelse for Begreber som Totalitet og Værdi. HEGEL's storartede Forsøg paa en rent deduktiv Udvikling af Kategorilæren ud fra de simpleste og mest omfattende Grundbegreber strandede paa Nødvendigheden af stadig at optage nye Elementer og Præmisses fra Erfaringen. Omvendt er det umuligt at gøre de mest konkrete Kategorier, Værdibegreberne, til de mest universelle, saaledes som det forsøges i alle teologiske eller teologiserende Anskuelser. Begge Dele fører kun til et Spil med Analogier, uden Mulighed for at paavise baade disse Analogiers Berettigelse og deres Begrænsning.

Men det følger allerede af Syntesebegrebets Stilling som første Led i Kategorirækken, at der er en Type, som er fælles for alle Kategorier og Kategorigrupper. Dersom Syntesen er den fælles Form for al Tankevirksomhed, paa hvilket Omraade den saa øves, maa alle Tanker ogsaa frembyde en mere eller mindre ud-

præget Helhedskarakter. Og dersom det er rigtigt, at alle grundlæggende Definitioner maa være analytiske, saa ligger deri, at vi stedse begynde med Helheder, og at Tankearbejdet bestaar i at finde Dele eller Elementer indenfor saadanne Helheder. Saaledes er Identitet et specielt Tilfælde af Lighed, Fladen en Del af Klodsen o. s. v. Afset fra Totalitetsbegrebets specielle Plads i Kategoriernes Række vil det være at formode, at det foregribes i de forudgaaende Led af Rækken og i speciellere Form ligger til Grund i de følgende Led. Det er fra denne Side, at den foreliggende Afhandling genoptager Undersøgelsen af Kategorierne. Den tidligere, i „Den menneskelige Tanke“ fremstillede Ordning af dem vil herved faa en nærmere Belysning.

8. Historisk gør, som allerede antydet, Totalitetsbegrebet sig meget tidlig gældende paa Grund af Tendensen til at begynde med de mest konkrete Begreber, om hvilke man ikke straks kan se, at de tillige er de mest komplicerede, eller maaske snarere fordi de forskellige Kategorigrupper endnu ikke havde udsondret sig fra hverandre, men dannede et Hele eller betragtedes som identiske indbyrdes.

Det antike Verdensbillede stod for Tanken som en afsluttet Helhed, indenfor hvilken hvert Væsen, hver Kvalitet og hver Værdi havde sin bestemte Plads. Allerede i Førsokratikernes Spørgsmaal: „Hvad er det, som er til?“ kundgør denne Forudsætning sig. Der søges en Egenskab ved Tilværelsen, som gælder for Helheden og alle dens Dele, i lige Grad in toto et in parte. Men herved opstod tillige et Problem, der strakte sig gennem hele Tænkningens Historie. Thi naar hin Grundegenskab skal være den samme overalt, hvorfra skriver sig da Forskellen mellem Væsener, mellem Kvaliteter og mellem Værdier? Forskellighederne kan ikke udledes af den rene Identitet, og der opstaar derfor hos strenge Logikere, som PARMENIDES, en Tilbøjelighed til at nægte Forskellighedernes Realitet eller henvise dem til „de Dødeliges Meninger“. Der fremtræder her en Modsætning mellem Enhed og Helhed, mellem Rationalitet og Totalitet, en Modsætning, der i nyere Tid fremtræder som en Modsætning mellem formal og real Videnskab. I ARISTOTELES' Lære, at Videnskab kun har med det Almene at gøre, men at alt Virkeligt er individuelt, altsaa har Totalitetens Præg, fremtræder det Problem, vi her staar ved, paa karakteristisk Maade — og for alle Tider.

I Renaissancen trænger Helhedsbegrebet sig frem i første Linie, og der gøres Forsøg paa at overvinde den antike Modsætning mellem Tanke og Totalitet ved at fortolke PLATON'S „Ideer“ som Love for Fænomenernes reale Sammenhæng. De sande Ideer, siger BRUNO, er ikke Begreber om Ting eller Egenskaber i deres abstrakte Væsen, men Begreber om Love, som udtrykker forskellige Deles Sammenhæng i en Helhed, f. Ex. ikke Begreber om Hoved, Lunge, Hjerter o. s. v. hver for sig, men om Sammenhæng mellem alle disse Ting, hvorved de kommer til at udgøre en Helhed¹). Den saaledes antydede Tankegang fortsættes hos SPINOZA i hans Lære om individuelle Helheder, der kan bestaa, selv om Delene skifte og de

¹) „Den nyere Filosofis Historie“, I, p. 126 (BRUNO). Jfr. p. 194—196 (BACON).

enkelte Processer indenfor Helheden ændrer Retning, naar blot Loven for Sammenhængen vedbliver at være den samme, — og om Individualiteter af forskellige Grader, der danner en Trinrække, indtil tilsidst hele Naturen staar for os som en stor Individualitet, hvis enkelte Dele varierer uden at det hele store Individ undergaar nogen Forandring.

Den Loverkendelse, den moderne Videnskab tilstræber, angaar Forholdet mellem de Fænomener, Erfaringen frembyder. Man vil bort fra de ufrugtbare Almenbegreber, til hvilke man kan stige op fra de enkelte Iagttagelser, men fra hvilke man ikke igen kan stige ned til de Enkeltheder, Iagttagelsen godtgør. Dette er den betydningsfulde Forandring af Opgaven, som den moderne Naturvidenskab skylder sin Tilblivelse, og som fandt sit Udtryk i GALILEI'S Metodelære ved Fordringen om Samvirken og Supplering mellem Deduktion og Induktion. Men ad denne Vej kan man ikke komme til Tanken om en saadan afsluttet Helhed, som Oldtiden fastholdt, — kun til en stor, uoverskuelig Sammenhæng, der stedse kan udvides. Allerede BRUNO antyder, at hverken Begrebet Del eller Begrebet Helhed strengt taget kan finde Anvendelse paa Tilværelsen¹⁾. SPINOZA forsøger, som vi i en senere Sammenhæng (Kap. V) vil komme tilbage til, at forene Loverkendelse og Helhedsopfattelse i ét Begreb. Men HOBBS erklærede bestemt, at om Verden som Helhed kan man kun stille faa Spørgsmaal — og ingen af disse Spørgsmaal kan besvares²⁾. Den Tankegang, HOBBS antyder, fuldendes i KANT'S Lære, at Begreber om absolut Totalitet, „Ideer“, som han kalder dem, ikke kan tjene til Grundlag for videnskabelig Erkendelse. Og til „Ideerne“ regner han bl. a. Begrebet Verden; hvis dette Begreb skal kunne dannes, vil det forudsætte en uendelig og dog fuldendt Syntese.

Allerede de fundamentale Kategorier stiller den Fordring til alt, hvad der skal kunne erkendes, at det maa kunne sammenfattes med noget andet og stilles i Forhold til dette som kontinuerligt eller diskontinuerligt med det, og som ligt med eller forskelligt fra det. Det er derfor, HOBBS har Ret i, at man ikke kan faa Svar paa, hvad man spørger om angaaende Verden som Helhed. Men des flere Spørgsmaal bliver der til Gengæld at stille, med Udsigt til Svar, angaaende de begrænsede Individualiteter eller Totaliteter, som Erfaringen viser os. Da enhver begrænset Helhed staar i Forhold til andre Helheder eller til Elementer, der er forskellige fra den selv, bliver det muligt her at anvende vore Kategorier.

En begrænset Helhed kan ikke have Grunden til sin Opstaaen, Bestaaen og Forgaaen i sig selv. Den er Led i en Række, forudsætter foregaaende Led i denne Række, som har forberedt den, og fra hvilke den successivt udskiller sig; den maa i hvert Øjeblik blive til paany, da dens Bestaaen afhænger af bestemte Betingelser; og forsaavidt den er Aarsag til Forandringer udenfor den, vil den stedse vise sig at virke sammen med en Mangfoldighed af andre Aarsager, uden hvilke

¹⁾ L'universo è tutto in tutto (se pur in modo alcuno se può dir totalità dove non è parte ne fine). *Opere italiane*, ed Lagarde, p. 315.

²⁾ De mundo, ut uno multarum partium aggregato, quæ quæri possunt, paucissima sunt, quæ determinari, nulla. *De Corpore*, Cap. 26, 1.

dens ejendommelige Indgriben ikke vilde være mulig eller føre til noget Resultat.

Men et Problem opstaar ikke blot ved en Helheds Forhold til, hvad der er forskelligt fra den; ogsaa i Forholdet mellem Helheden som saadan og de Elementer, der indeholdes i den, ligger der et Problem, som maaske kunde friste til overhovedet at nægte Helhedsbegrebet erkendelsesteoretisk Berettigelse. Der staar i hvert Tilfælde her forskellige Retninger overfor hinanden, som svarer til Modsætningen mellem Deduktion og Induktion og betinges af Vanskeligheden ved her at anvende den af GALILEI krævede Vekselvirkning mellem de to Metoder.

Fra den ene Side lægges hele Vægten paa de Elementer, som kan skelnes indenfor en given Helhed, som er af mere eller mindre indgribende Betydning for dens Existens, og som enten i samme eller i analoge Former kan genfindes udenfor den. — Fra den anden Side lægger man hele Vægten paa den Ejendommelighed, hvormed Helheden fremtræder i Erfaringen, paa den indre Sammenhæng mellem dens Elementer, saalænge de er Led i den, paa den samlede Kraft, den formaar at anvende i aldeles bestemte Retninger, og uden hvilken den ikke kunde bestaa. Formedelst denne indre Sammenhæng og denne koncentrerede Optræden frembyder den Egenskaber, som intet af dens Elementer hvert for sig har, og den træder derved frem som forskelligartet fra disse. I ethvert Forsøg paa at skrive et Bjergs, en Flods, en Skovs eller en Klodes Historie træder denne Forskel frem. Men det er især paa det biologiske, det psykologiske og det sociologiske Omraade, at der her gør sig en Modsætning og dermed et Problem gældende. Det er Modsætningen mellem de Retninger, der kan betegnes respektive som Mekanisme og Vitalisme, som Associationisme og Spiritualisme, som Individualisme og Socialisme.

Man har villet finde Forskellen mellem Naturvidenskab og Historievidenskab (eller, som nogle hellere vil sige, Kulturvidenskab) deri, at hin kun gaar ud paa at finde almene Love for Elementers Samvirken, medens denne har med individuelle Helheder i deres Ejendommelighed at gøre. Ogsaa overfor en saadan Opfattelse vil en nærmere Undersøgelse af Totalitetsbegrebet være af Betydning. Dersom dette Begreb, ligesom alle andre Kategorier, bærer den menneskelige Tankes ejendommelige Præg, vil det ikke helt kunne fornægtes paa nogetsomhelst Erkendelsesomraade.

I nogle berømte Linier har GOETHE anslaaet en Forskers Stemning ved Helhedsbegrebet:

Freuet euch des wahren Scheins,
freuet euch des ernstern Spieles!
Kein Lebendiges ist eins,
immer ist es vieles.

Helheden har Skinnets og Legens Karakter, naar den tages som fuldt færdig paa nogetsomhelst Trin, og naar man paa mystisk Maade tillægger den en Kraft til Selvopholdelse og Udvikling, ganske afset fra Vekselvirkningen mellem indre Elementer og med ydre Forhold. Men der er Sandhed og Alvor i Skinnets og i

Legen, fordi Helhedssammenhængen betinger Elementernes Karakter, ikke mindre end de bestemmer Helhedens Karakter, og fordi ydre Betingelser kun faar Indflydelse under Medvirken af den Ejendommelighed, den faktisk givne Helhed fremtræder med. Derhos er selve Tankevirksomheden, paa hvilket Omraade den saa bevæger sig, Udtryk for en Helhed, der søger at udvide sig under stedse inderligere Sammenslutten af sine Elementer. — Fra disse forskellige Synspunkter vil vi i det følgende betragte Totalitetsbegrebet.

II.

Totalitetsbegrebet og de fundamentale Kategorier.

9. Uden uvilkaarlig Helhedsdannelse vilde Eftertanken, der begynder med Analyse, ikke være mulig. En konkret Intuition, Frugt af en Syntese, der er foregaaet uden at være Genstand for Bevidsthed, danner Grundlaget for al Erkendelse.

Hverken et absolut Enkelt og Enestaende, eller et absolut Kaos vilde kunne danne Grundlag for Eftertanke. Det Faktum, at analyserende Eftertanke er mulig, — dette Faktum, der er Grundlag for al Videnskab, — godtgør, at den primære psykiske Proces bestaar i en Helhedsdannelse.

Eftertanken retter sig dels mod Forholdet mellem de skiftende Helheder (paa Sansningens, Erindringens og Fantasiens Omraader), dels mod Forholdet mellem de forskellige Dele eller Egenskaber ved den enkelte Helhed. Ethvert Emne er en lille Verden, men denne lille Verden viser sig ogsaa at være Del af en større Verden eller at staa i Forhold til andre smaa Verdener. Ethvert Emne har, som man har sagt, Rifter eller Frynser i Randen, der røber, at det er taget ud af en nøje Forbindelse med andre Emner. Skridt for Skridt opdages det, at enhver Bestemmelse, f. Ex. enhver Tids- eller Stedsbestemmelse, enhver Konstatering af en Egenskab, i Grunden forudsætter en langt større Helhed end den, Eftertanken var begyndt med.

Allerede den enkelte Sansefønnelse bestemmes, baade hvad Styrkegrad og Kvalitet angaar, ved den hele Sammenhæng, indenfor hvilken den optræder. Ved Genkendelse gør sig tillige en Sammenhæng med tidligere Fornemmelsers Eftervirkninger gældende. Der foregaar her Processer, som Sproget ikke har særegne Navne for, men som frembyder Analogier til, hvad der paa mere udviklede Bevidsthedstrin fremtræder i Forholdet mellem givne Emner, deres Tydning og de Slutninger, der drages fra dem, — en Analogi, man ikke maa forveksle med Identitet. I Erin-

dring og Fantasi dannes Helhedsbilleder i Kraft af den til Grund for al Forestillingsassociation liggende Helhedslov, som vidner om en Trang og Evne til at udfylde og fortsætte givne Forestillinger. Som allerede omtalt (§ 3), fastholdes konkret Intuition saalænge som muligt, og der kan foregaa Forskydninger og Artikulationer indenfor den, uden at der skrives til Dannelse af Domme. Foruden de Exempler, jeg i tidligere Fremstillinger har anført, skal jeg her anføre et Exempel paa Artikulation indenfor et Erindringsbillede. Mit Erindringsbillede om en Afstemning ved Uddeling af et Legat indeholdt bl. a. Billedet af et Bord, paa hvilket der henlaa Stemmesedler. Men da Erindringsbilledet ved en senere Lejlighed dukkede op igen, var det ikke Stemmesedler, der laa paa Bordet, men Breve. Jeg kom da naturlig til at sammenligne de to Erindringsbilleder med, hvad jeg ad anden Vej vidste, og fældede saa den Dom, at det sidste havde Ret: thi Stemmesedlerne blev indsendte i lukkede Konvoluter. Erindringsbilledet var altsaa uvilkaarlig undergaaet en Forskydning i rigtig Retning, og det var først Forholdet, Modsigelsen mellem de to Erindringsbilleder, der nødvendiggjorde Dommen.

Et allerede berørt Exempel paa Artikulation fremkommer ved Tilbøjeligheden til at gøre en Flades Figur og dens Omrids til ét. Thi Figuren kan ikke lokaliseres; den vedkommer hele Fladen. Fladefiguren er det umiddelbart Oplevede; men Omridset er baade lettere at beskrive og har mere praktisk Betydning. At Omridset trænger sig frem i Forhold til Fladefiguren, er en Antydning af en Analyse, der senere kan finde Sted, men som ikke er absolut nødvendig, da Forskydningen kan foregaa indenfor uvilkaarlig Anskuen. Som EDGAR RUBIN, der klart har belyst dette Punkt, bemærker, staar vi her ved et Udslag af en Ejendommelighed ved det Psykiske, der ogsaa gør sig gældende paa andre Omraader. Ligesaa lidt som Fladefiguren kan lokaliseres nogetsteds i Rummet indenfor den givne Helhed, fordi den hører selve Helheden til, ligesaa lidt kan Oplevelser af Rytmе, Bevægelse og Varighed henføres til noget enkelt Tidspunkt indenfor den hele Oplevelse¹⁾. Den begyndende Analyse støder, som allerede Eleaterne saa, paa store Vanskeligheder her. Selve Helheden staar i Fare, naar Analysen begynder, idet den er inkommensurabel med enhver af de Enkeltheder, Analysen kan paapege. Tilsyneladende usammensatte Sansefornemmelser er smaa Helheder, der ikke kommer til deres Ret ved Analyse. Saaledes er Fornemmelsen af Ruhed, en Helhed af Elementarfornemmelser af smaa Ujævnheder, der ikke mærkes hver for sig; ingen enkelt Fornemmelse af en saadan Ujævnhed vilde give Helhedsfornemmelsen. — Paa Grund af denne Ejendommelighed ved Bevidstheden forstaas Trangen til at fastholde Anskuelsen saa længe som muligt.

En særegen Art Forskydning har vi Exempel paa i de Lys- og Farvebilleder, Tonerne kan fremkalde, hvad man har kaldt musikalske Fotismer, hvor den ved Toner, særlig ved Klangfarven, fremkaldte Stemning umiddelbart faar Udtryk i Figur- eller Farvevisioner. Det er en „instinktiv Oversættelse til visuelle Udtryk“

¹⁾ *Synsoplevede Figurer*, p. 179.

af hvad der har paavirket Høresansen¹⁾. Naar herved Følelselementer i Regelen gør sig gældende, saa er det et Exempel paa, at konkret og praktisk Intuition gaar over i hinanden, idet der ved de uvilkaarlige Helhedsdannelser paa Sansningens, Erindringens og Fantasiens Omraader stedse, i større eller mindre Grad, vil medvirke Trang og Følelse.

I den uvilkaarlige Trang til Helhedsdannelse har Forestillingen om Selvet sin sidste Grund. Den skyldes et Helhedsbillede, der dannes af de mest konstante Fornemmelser, Erindringer, Stemninger og Bestræbelser, et Helhedsbillede, der stedse vil være artikuleret i en bestemt Retning efter den herskende Interesse. Især saadanne Tilstande, der staar for os som Aarsager til Forandringer i os eller udenfor os, øver her deres Indflydelse. Der virker her, hvad GADELIUS har kaldt en motorisk Helhedsfølelse²⁾. Til udtrykkelig Bevidsthed om os selv (eller om vort Selv) hører Analyse. Og Analysen har her, som overalt, sine Vanskeligheder. Vi holder os ogsaa her saa længe som muligt til, hvad umiddelbar og virkelig Anskuen yder. Deraf kommer det Mystiske, der ofte gør sig gældende i Forestillingen om os selv. Her som overalt er Mystik berettiget, naar den er Udtryk for det Udtømmelige i det Givne. Vor Forestilling om os selv er for det meste en praktisk Intuition. Analysen kan kun drage et enkelt Træk frem ad Gangen; og naar er alle Træk fremdragne, og hvilken Garanti kan vi have for, at de alle er fundne? Vor Selverkendelse er derfor stedse ufuldkommen, ganske afset fra, at der, saa længe Livet varer, kan komme nye Oplevelser og dermed muligvis fundamentale Ændringer i den Totalsammenhæng, ud af hvilken Forestillingen om Selvet skal fremgaa ved Analyse. Ogsaa her forstaas det, hvorfor vi klammer os til Anskuelsen saa længe som muligt. Vi beraaber os især paa vor Samvittighed, naar vi erfarer, eller mener at erfare Analysens Utilstrækkelighed.

Naar den konkrete og den praktiske Intuition ikke længere formaar at rumme Emnerne, enten paa Grund af disses Mangfoldighed eller paa Grund af deres indbyrdes Modsætninger, er der Trang til, og maaske ogsaa Mulighed for en ny Art Helhedsdannelse, nemlig Domsdannelsen. Idet jeg herom henviser til mine tidligere Fremstillinger („Det psykologiske Grundlag for logiske Domme“ og „Den menneskelige Tanke“), skal jeg her blot gøre nogle Bemærkninger om en Teori, der er fremsat af HEINRICH MAIER i hans allerede ovenfor omtalte Værk „Psychologie des emotionalen Denkens“. Overfor saare meget i dette Værk kan jeg udtale min fuldkomne Samstemmen. Forskellen mellem MAIER's og min Fremstilling beror ofte kun paa en forskellig Terminologi. Men i to Punkter kan jeg ikke være enig med ham. Paa den ene Side udvider han, som allerede ovenfor omtalt, Begrebet Dom til at gælde for alle Iagttagelser, Erindringer og Fantasier, fordi de ikke er „lige-gyldige“ overfor Modsætningen mellem Sandt og Usandt. Paa den anden Side hævder han, at „den emotionale Tænken“ ikke fører til Erkendelse, men kun til „Præsentation“ af, hvad der er Genstand for vor Følelse og vor Trang.

¹⁾ TH. FLOURNOY: *Des phénomènes de Synopsie*, p. 103.

²⁾ BROR GADELIUS: *Tro och öfvertro*. I, p. 158.

Det første Punkt har jeg allerede berørt ovenfor (§ 3), hvor jeg har søgt at vise, at MAIER med Urette lægger Modsætningen mellem Sandt og Usandt over i den primære Anskuen. Den spiller ingen Rolle der, fordi der raader en tryk Hvilen i, hvad der sanses eller forestilles, en Tryghed, der ikke kender Tvivl og derfor ikke skelner eller kan skelne mellem Sandt og Usandt. Adam og Eva var ikke ligegyldige mod Forskellen mellem Godt og Ondt, før de spiste af Kundskabens Træ; de kendte slet ikke denne Forskel. Og hin umiddelbare Tryghed kan ikke siges at være ligegyldig mod en Forskel, der ikke eksisterer for den.

Jeg vender her tilbage til dette Punkt for at gøre opmærksom paa, at MAIER har to Kendemærker, ved hvilke han afgør, om en Dømmen gør sig gældende eller ikke. Det ene er den allerede omtalte Modsætning mellem Sandt og Usandt. Det andet bestaar deri, at der foretages en Overgang fra et selvstændigt Led indenfor et Objekt til et andet selvstændigt Led. Han anerkender, at der kan gøre sig en Forholdssætten (Beziehungstätigkeit) gældende, som endnu ikke er en Dømmen, fordi Leddene ikke staar som selvstændige overfor hinanden¹⁾. Dette svarer til, hvad jeg kalder artikuleret eller artikulerende Anskuen, et Fænomen, som jeg ikke mener, at MAIER lader komme til sin fulde Ret.

Det er efter min Opfattelse kun dette andet Kendemærke, Overgangen fra et selvstændigt Led til et andet selvstændigt Led, der betegner Dømmen i Modsætning til Anskuelsen. Og det forudsætter Analyse; ti i den umiddelbare Anskuen staar Leddene ikke som selvstændige. De er endnu ikke udskilte af den uvilkaarlig dannede Helhed. En saadan Analyse og Overgang kan iøvrigt meget godt foregaa, uden at Forskellen mellem Sandt og Usandt gør sig gældende. En Dom kan fældes ligesaa uvilkaarlig, som en Anskuelse kan dannes. Der kan raade umiddelbar Tryghed ved vore Domme ligesaa vel som ved vore konkrete og praktiske Intuitioner. Det er først, naar Tvivlen — altsaa en vis speciel Art af Domme — opstaar, at hin Forskel kan komme frem.

MAIER's to Kendemærker kommer i Strid med hinanden, idet der er Domme, i hvilke Modsætningen mellem Sandt og Usandt ikke gør sig gældende, og idet det dog er denne Modsætnings Tilstedeværelse, der skal gøre det nødvendigt at udstrække Dømmens Begreb selv til Bevidsthedsvirksomheder, der ikke bestaar i en Overgang fra et selvstændigt Led til et andet.

Hvad det andet Punkt angaar, kan jeg ikke se andet, end at MAIER, trods den Fortjeneste, han har indlagt sig ved Karakteristiken af den følelses- og villiesbestemte Tænken, ikke har ladet „den emotionale Tænken“ komme til sin fulde Ret, som en Funktion, der i Grunden er af ganske samme Art, som „den kognitive Tænken“, skønt den arbejder under særegne psykiske Betingelser. Man maatte jo dog ogsaa vente, at Tankevirksomheden væsentlig virker paa samme Maade, hvad enten den foregaaar overvejende paa Grundlag af Fornemmelser, Iagttagelser og Forestillinger, eller den foregaaar overvejende paa Grundlag af Trang, Lyst og Ulyst.

MAIER bruger her det første af de ovenomtalte to Kendemærker, han har paa

¹⁾ *Psychologie des emotionalen Denkens*, p. 123.

en Dom. Den emotionelle Tænken, siger han (p. 140), vil ikke være sand, og den er derfor ingen Dom. Men er det nu rigtigt, at emotionel Tænken ikke vil være sand? Ifølge MAIER selv bestaar dens Betydning deri, at den bringer Genstanden for vor Lyst og Ulyst eller for vor Trang klart og tydelig frem for os. Derfor taler MAIER ogsaa om Evidens i volitive Tankeakter, en Evidens, der bestaar i, at Begæringstendensen kommer til adækvat Udtryk i Begæringsforestillinger. Og det er især, naar en Tvivl først har gjort sig gældende, at denne Evidens tydelig fremtræder (p. 42). Jeg kan ikke se andet, end at Begrebet Sandhed stikker Hovedet frem i saadanne Udtryk som „adækvat“ og „Evidens“. Og Forholdet er her i Virkeligheden det samme som ved „kognitive“ Funktioner, der jo ogsaa tydeligst gør sig gældende efter en Tvivl. Hvad jeg sanser, erindrer eller forestiller mig, kan jo blive mig mere eller mindre „adækvat“ eller „evident“ bevidst, d. v. s. min Forestilling derom kan mere eller mindre fuldstændig dække Sansningens, Erindringens eller Fantasiens Indhold, være Frugt af en mere eller mindre fuldstændig Analyse af de umiddelbare Anskuelser. Og saaledes kan der ogsaa ved den Forestilling, der angaar Maalet for en Trang eller en Drift, spørges, om den nu ogsaa er sand, d. v. s. fuldstændig udtrykker Trængens eller Driftens virkelige Retning. Endnu tydeligere er det ved en Beslutning: Er nu det, jeg har foresat mig, ogsaa det, jeg inderst inde vil? Er der Sandhed i min Villen, d. v. s. dækker den min virkelige Stræben? Er det ikke et illusorisk Maal, jeg har stillet mig, d. v. s. et Maal, jeg i Grunden ikke trakter efter? Der er ved Bevidstheden om en Villen ligesaa vel Illusioner mulige, som ved Sanseiagttagelser. Og der er en Analogi mellem Forsæt og Iagttagelse: i Afgørelsens Øjeblik ser jeg mig selv handlende i et fremtidigt Øjeblik, anteciperer (perciperer) en fremtidig Situation. Og det maa føjes til, at selv om Forsættet udføres, er det ikke sagt, at det var Udtryk for, hvad der i Virkeligheden var den inderste Stræben.

Der gives, som især danske Filosofer (POUL MØLLER, KIERKEGAARD) har indskærpet, en personlig Sandhed, som bestaar deri, at de Maal, vi med Bevidsthed sætter for vor Stræben, ogsaa stemmer med vor Personligheds inderste Væsen.

Istedetfor at skelne mellem kognitiv og emotionel Tænken bør der derfor skelnes mellem to Arter af Emner, saadanne, der fremtræder som blotte, væsentlig uinteresserede Iagttagelser, og saadanne, der optræder med Karakteren af Trang og Stræben. Eftertanken virker paa samme Maade overfor begge Arter. Begge Steder begynder vi med uvilkaarlig Tryghed, uden at være „ligeegyldige for Sandt og Usandt“, men med Mulighed af at hildes i Illusioner. Og begge Steder kan der blive Plads for en Dømmen i Betydning af Overgang fra Led til Led, og derefter maaske for en kritisk Prøvelse, der ophæver vor primære Tryghed. De Forestillinger, der er indvævede — snart mere som Betingelser, snart mere som Produkter — i vor Trang og Stræben¹⁾, vore Drifter og Ønsker, vore Hensigter, Forsæt

¹⁾ MAIER tillægger Forskellen mellem uvilkaarlig og vilkaarlig Villen stor Betydning (558 ff; 574); men han sætter Grænsen paa et andet Sted end jeg, idet han regner Drift og Ønske til uvilkaarlig Villen og lader Overvejelse være Forudsætning for vilkaarlig Villen. Spontane og reflexe Bevægelser

og Beslutninger, kan ligesaavel blive Led i Domme og Genstand for Kritik som de Forestillinger, der indvæves i vore Iagttagelser, Erindringer og Fantasier. Det er en Fortjeneste af MAIER, at han saa energisk har henledet Opmærksomheden paa dem. Men han har derved ikke paavist nogen helt ny Art af Tænken. De fundamentale Kategorier optræder i begge Arter, og naar Kritiken er vaagnet, vil de andre Kategorigrupper ogsaa kunne gøre sig gældende. I Drøftelsen af Værdekategorierne (Kap. V) vil vi komme tilbage til dette Spørgsmaal.

10. Eftertanke forudsætter et umiddelbart Givet i Form af Anskuen (konkret eller praktisk Intuition), og dette umiddelbart Givne staar som en Helhed, der nu kan blive Genstand for Analyse. I en saadan Helhed viser en Mangfoldighed af Elementer sig forbundne paa ejendommelig Maade, og vi finder derfor allerede her Syntesens Lov gældende.

Mod Berettigelsen af at finde Syntese i det umiddelbart Givne har HERMANN COHEN gjort den Indvending, at Syntese forudsætter en given Mangfoldighed, der kan sammenfattes, og han har ment, at KANT ved at anvende Syntesebegrebet gør sig skyldig i LOCKE's og HUME's Fejl, nemlig at betragte det oprindelig Givne som et Kaos af Sansefornemmelser¹⁾. Under en nogen anden Form fremtræder den samme Indvending, naar BERGSON²⁾ hævder, at det umiddelbart Givne ikke skal kunne udtrykkes ved et Begreb, der indeholder en Modsætning til et andet Begreb, og Begrebet Syntese indeholder jo en Modsætning til Begrebet Mangfoldighed.

Overfor denne Indvending maa det indrømmes, at Syntesebegrebet er overført ved Analogi fra mere differentierede psykiske Funktioner til de mere primære. Sproget har, som allerede bemærket, ikke dannet Udtryk for de mest primitive psykiske Funktioner. Syntese fremtræder tydeligst, hvor den Opgave stilles at forbinde og ordne faktiske og tydelig foreliggende Forskelligheder. Ved bevidst stillede Opgaver har vi baade den forudgaaende Mangfoldighed og den ved psykisk Arbejde vundne Sammenhæng for os som Genstand for Bevidsthed, og maaske forskellige Mellestadier af fremskridende Ordning og Helhed. Ad Analogiens Vej anvender vi Begrebet Syntese, og med det Begrebet psykisk Arbejde, selv der, hvor der ikke kan iagttages en forudgaaende Mangfoldighed og ikke heller opfattes Mellestadier i dens Sammenfatten, saaledes ved umiddelbar Anskuen, altsaa ved Sansebillemers, Erindringsbillemers og Fantasibillemers Opdukken med det Helhedspræg, der er Betingelse for Eftertankens Analyse. Det er baade Kontinuitet og Analogi, der her ligger til Grund. Ti der kan være alle mulige Grader i den Hastighed, hvormed det sammenfattende Arbejde øves, og Erfaringen viser, at jo kortere den fysiologiske Tid er, des mere afløses Bevidsthed af Ubevidsthed. Og regner han ikke for psykiske Funktioner, og Instinktregner han til Driften, idet han paastaar, at der ogsaa i det stedse er en Forestilling om, hvad der tilstræbes. Jeg tror ikke, at Iagttagelse bekræfter denne Inddeling. Der kan gøre sig Trang gældende og faa Luft i uvilkaarlig Handlen, uden at nogen Forestilling om et Maal medvirker.

¹⁾ H. COHEN: *Logik der reinen Erkenntniss*. (1902). p. 24.

²⁾ BERGSON: *Introduction à la Métaphysique*. (Revue de Métaphysique et de Morale. 1903), p. 15—17.

alt tyder paa, at selv det, der psykologisk fremtræder som enkelt og afsluttet, fysiologisk set repræsenteres ved en Mangfoldighed af Processer. Vi har derfor ikke Ret til at mene, at psykisk Arbejde (til hvilket der naturligvis antages stedse at svare et fysiologisk Arbejde) nogensinde helt falder bort, saalænge Bevidstheden bestaar. Der er alle mulige Grader mellem potentiel og aktuel psykisk Energi¹⁾.

For umiddelbar Anskuen (konkret og praktisk Intuition) er der ingen Problemer til. De kommer først ved Eftertanke. Hvis det drejer sig om at komme i en problemløs Tilstand, gælder det blot om at holde Eftertanken ude. Det har vi alle en Trang til, og det er ogsaa berettiget, naar vi helt og fuldt skal gaa op i en Oplevelse. Fantasiens og Kunstens Værdi forudsætter en saadan Opgaaen, ligesaa forholder det sig med Livsforhold, vi gaar op i, og med Hengivelse til store Ideer og Bestræbelser. Men Livet kræver stadig nyt psykisk Arbejde, idet Synthesen støder paa ny Modstand. Og det vil være overordentlig vanskeligt at afgøre, om man i de enkelte Tilfælde staar overfor noget aldeles umiddelbart, — om ikke Overlevering, Indskydelse (Suggestion) og Eftertanke medvirker. Der er en Tendens til at betragte tilvante og ved Tradition helligede Tilstande som aldeles umiddelbart givne. I alle Forsøg paa at skelne mellem Tro og Viden fremtræder en saadan Tendens i større eller mindre Grad.

Ogsaa HUME henviste til et umiddelbart Givet. Men for ham var det ikke en Helhed eller et Kontinuum, men en kaotisk Mangfoldighed. Men et Kaos er det ligesaa vanskeligt at konstatere som et absolut Kontinuum. Tilstedeværelsen af en kaotisk Forskelsrække kan kun godtgøres, naar indgaaende Forsøg paa at finde Orden og Sammenhæng er endte med negativt Resultat. HUME saa, ligesom BERGSON, at det første Grundlag for Erkendelse ikke selv kan være rationelt. Absolut Mangfoldighed er ligesaa irrationel som absolut Kontinuum. Baade Diskontinuitet og Kontinuitet stiller Opgaver — hin den at finde mere Sammenhæng, denne den at finde mere Forskellighed. Ethvert Emne frembyder, saavel indenfor det selv, som overfor andre Emner, baade Kontinuitet og Diskontinuitet. Vil vi tale om et umiddelbart Givet, maa begge Kategorier anvendes.

Selve Begrebet „umiddelbart Givet“ er dannet af Eftertanken. Hvis der ikke forelaa Andet end et absolut „umiddelbart Givet“, vilde intetsomhelst Begreb, og altsaa heller ikke Begrebet „umiddelbart Givet“ kunne dannes. Det dannes netop i Modsætning til Eftertanken — og af selve Eftertanken, naar denne bliver sig sin Virkemaade og sine Forudsætninger bevidst. Ethvert umiddelbart Givet er bestemt ved dets Modsætning til en vis Grad og Art af Eftertanke. Hvad der i en Henseende er umiddelbart, behøver ikke at være det i andre Henseender.

Det er Trangen til at bestemme Forholdene, Relationerne mellem forskellige Emner og mellem samme Emnes Elementer, der fører ud over det umiddelbart Givne. I et umiddelbart Givet (en Anskuen) er der maaske foreløbig Ligevægt mellem Sammenfatten (Syntese) og Relation, mellem Kontinuitet og Diskontinuitet, mellem Lighed og Forskel. Men Ligevægten kan ophæves, og der vil da svinges

¹⁾ Allerede i *Den menneskelige Tanke* p. 10—19 har jeg drøftet dette Spørgsmaal.

mellem modsatté Tendenser. Overvægten af Syntese, Kontinuitet og Lighed fører til at fortsætte i det uvilkaarlig indslaaede Spor, til at handle efter Principet „Hvorfor ikke?“ Denne Tendens kan føre til at sammenstille, forbinde og identificere i stedse større Omfang. Men naar Relation, Diskontinuitet og Forskel gør sig stærkt gældende, søges nærmere Bestemmelser og Grænser, og der handles efter Principet „Hvorfor?“ Der kræves da Angivelse af de Forhold, i hvilke Emner og Elementer staar til hverandre, og Paavisning af, hvorledes der kan være Sammenhæng trods Diskontinuiteten, og hvorledes Ligheds- og Forskelsgraderne forholder sig til hverandre. Der stilles nu bestemte Problemer, nu, da Anskuelsens Ligevægt er ophævet.

Men de forskellige Kategorier, der ved Problemdannelse træder i Modsætning til hverandre, er dog parvis forbundne som Korrelatbegreber, og det ene Led i et saadant Par kan ikke finde Anvendelse uden det andet. En bestemt Udformning af det ene Led maa medføre en bestemt Udformning af det andet. WUNDT har i en interessant Afhandling drøftet Korrelatbegrebets Betydning og paavist den Tendens, der, især i spekulative Systemer, ofte gør sig gældende til at holde sig udelukkende til et enkelt af Leddene uden at tage Hensyn til det andet, eller maaske endog saaledes, at dette andets Gyldighed helt nægtedes. HEGEL's Dialektik fremkom netop derved, at han blev opmærksom paa Grundbegrebernes indbyrdes Sammenhæng, ifølge hvilken det ene med Nødvendighed maa suppleres med det andet¹⁾.

Et Pseudoproblem har ofte fremstillet sig her ved, at man har lagt den udviklede Bevidstheds Skelnen mellem Subjekt og Objekt ind i den primitive Bevidsthed. En saadan Skelnen bliver først mulig ved Tvivl, der igen forudsætter Skuffelse. Man har endog lagt den skolastiske Distinktion mellem Bevidsthedsakt og Bevidsthedsindhold ind i den umiddelbare Bevidsthed, og forklarer derpaa Troen paa Realitet derved, at Indholdet faar Indflydelse paa Akten. Men der kan kun skelnes mellem Akt og Indhold, efterat det har vist sig, at der kan være „Akter“ uden reallt Indhold. Der gør sig fra først af ingen Forskel gældende mellem den egne Virksomhed og det modtagne Indhold. Denne Forskel opstaar, naar man har handlet efter, d. v. s. draget alle teoretiske og praktiske Konsekvenser af, sit Bevidsthedsindhold, og denne Handlen saa medfører Skuffelse. Det er Handletrangen, der baade begrunder den oprindelige Tillid til ethvert givet Bevidsthedsindhold og senere kan føre til at betvivle og berigtige det.

Af særlig Interesse er det i erkendelsesteoretisk Henseende, at Kriteriet, som kan gøre Ende paa Tvivlen, ligger i det Spørgsmaal, om Indholdet kan udgøre Del af saa stor en Sammenhæng, som vi er istand til at tilvejebringe mellem vore Iagttagelser og vore Erindringer. For at tage et simpelt Exempel. Naar jeg ikke kan huske, om jeg har lukket min Gadedør, — d. v. s. naar jeg ikke kan genkende de Berørings- og Bevægelsesfornemmelser, Lukningen medfører, — kan det hjælpe, om jeg kan genkalde og genkende alle øvrige Omstændigheder (Grebet efter Nøglen i Lommen, Indstikken af Nøglen i Laasen, Smækket af Døren, — maaske ogsaa det,

¹⁾ WUNDT: *Zur Geschichte und Theorie der abstrakten Begriffe*. (Kleine Schriften, I. p. 226—258).

jeg i Øjeblikket tænkte paa, da jeg stod ved Døren o. s. v.). Det er Helheden, der ophæver Tvivlen.

Men ved et Exempel som dette er vi allerede kommet ud over de fundamentale Kategoriers Gruppe. Det viser sig allerede deri, at en lille og spinkel, men rationel Traad af logisk Konsekvens kan betyde mere end et stort Komplex af Enkeltheder. For at forstaa, hvorledes dette er muligt, maa vi undersøge de to følgende Grupper af Kategorier, de formale og de reale.

III.

Totalitetsbegrebet og de formale Kategorier.

11. Begreb, Dom og Slutning betegner forskellige Former og Grader af logisk Totalitet. Begrebet er en Tankehelhed, i hvilken en Gruppe af Kendemærker er forbundne paa en bestemt Maade. Dommen er en Tankehelhed, i hvilken en Gruppe af Begreber er forbundne efter deres indbyrdes Forhold. Slutningen er en Tankehelhed, i hvilken flere Domme er forbundne efter den Maade, paa hvilken de indbyrdes forudsætter hverandre.

I Slutningen fremtræder den formale Totalitet tydeligst. Ethvert Led er paa den inderligste Maade knyttet til de andre, nemlig gennem Identitet, hvad et enkelt fælles Begreb angaar. Og i det Forhold, der saaledes viser sig at være mellem forskellige Domme, fremtræder Rationaliteten. Alle Præmisser tilsammen indeholder paa Forhaand Slutsætningen, og hver enkelt Præmis faar kun Betydning ved at forbindes med andre Præmisser. En saadan inderlig Enhed af Tanker, ved hvilken hver enkelt Tanke bærer de andre og bæres af dem, er Filosofiens store Ideal. GOETHE'S Mefistofeles spotter over den Maade, hvorpaa den formelle Logik udsondrer og betoner de enkelte Led i denne Helhed. Men denne Spot er kun berettiget, hvor det „aandige Baand“ mangler. Det, at en Organisme kan dissekeres, hindrer ikke, at den, saalænge den er i Live, er en Helhed. Det er nu heller ikke alle Fremstillinger af formel Logik, der lader Tankehelheden i dens forskellige Former komme lige meget til deres Ret. Sproget lægger her ofte Vanskeligheder i Vejen, idet allerede det, at hvert enkelt Kendemærke, hvert enkelt Begreb og hver enkelt Dom faar sit særlige sproglige Udtryk, giver dem en tilsyneladende Selvstændighed overfor hverandre indbyrdes og en tilsyneladende Ligegyldighed overfor den Sammenhæng, i hvilken de forekommer. Det vilde dog være Uret mod Sproget blot at lægge Vægt paa denne Side af Sagen. Thi Sproget viser

netop sin nøje Sammenhæng med Tanken derved, at det enkelte Ord og den enkelte Sætning kun bliver helt forstaaelige ved at henføres til en Helhed, enten den sproglige Helhed, hele det System af Ord og Sætninger, hvortil de hører, eller ogsaa til den hele konkrete Situation, hvori de fremkommer¹⁾. Det skyldes altid en Abstraktion, ofte en utilbørlig Abstraktion, naar det enkelte Ord eller den enkelte Sætning rives ud af den sproglige eller reale Sammenhæng, i hvilken de fremkommer.

Det er Videnskabens Opgave at føre alle Emner, der fremtræder, ind i en stor Sammenhæng, der har sit Forbillede i den Tankehelhed, vore Begreber, Domme og Slutninger udgør. Den kritiske Filosofi hævder her, i Modsætning til Dogmatismen i alle dens forskellige Former, at der kun kan opnaas en fremskridende Gennemførelse af en stor Analogi, uden at vi har Ret til at gøre denne Analogi til Identitet. Der stiller sig alligevel Opgaver nok indenfor denne Synsmaade. Thi der kan gives flere forskellige Tankehelheder, hver gældende for sit Erfaringsomraade, og Spørgsmaalet bliver, om disse forskellige Tankehelheder kan sammenarbejdes til at udgøre en eneste Tankehelhed. Og indenfor enhver enkelt Tankehelhed opstaar Spørgsmaalet, om den udtømmer det Erfaringsomraade, hvortil den svarer, — om Begrebet indeholder alt, hvad der „ligger i“ Anskuelsen, — om Dommens Prædikat udtømmer Subjektets Indhold, — om Slutsætningen giver Alt, hvad der indeholdes i Præmisserne.

Betingelse for en Begrebsdannelse er, at Emnerne er ordnede paa en bestemt Maade, saa at deres indbyrdes Forhold kan fremtræde. Skal Begrebet Hest dannes, maa vi have de forskellige Racer og Variationer, nulevende og uddøde Former, ordnede i en Række, og Begrebet udtrykker da Forholdet mellem disse forskellige Former, deres Ligheder og deres Forskelligheder. Domsdannelsen forudsætter igen en Ordning af Begreber, særlig i en partiel Identitetsrække, og Slutningen forudsætter en Ordning af Begreber i en af de rationelle Rækker.

Alle saadanne Rækkedannelser gaar ud paa at ordne Indholdet af en foreløbig dannet Emnegruppe (en Emnetotalitet), saaledes at en nøjere Analyse kan finde Sted. I ethvert enkelt Tilfælde vil der være givet mere, end den stillede Opgave kræver. Hele Rækken $A < B < C < D$ faar jeg ikke Brug for, hvis det blot er Forholdet mellem B og D , jeg vil bestemme; jeg lader da A ude af Betragtning, og C benytter jeg kun som et Mellemlid, der kan udskydes. Den analytiske Metode gaar ud fra Tanken om en Opgave, og det gælder saa at udfinde, hvad der i de foreliggende Rækker kan bruges, og hvad der er overflødig. En Opdagelse gøres ofte ved, at der skelnes mellem de foreliggende Emner og derpaa vælges, hvad der bruges. Som POINCARÉ udtrykker det: *Inventer, c'est discerner, c'est choisir*²⁾.

12. Den formelle Logik har saa godt som udelukkende taget Hensyn til Begreber, der udtrages af Anskuelsen, og som kan ordnes i en Trinrække, saaledes at det følgende Begreb stedse har mindre Indhold, men større Omfang end det fore-

¹⁾ *Den menneskelige Tanke*, p. 84. — *Det logiske Prædikat*. (Vidensk. Selsk. Overs. 1914), p. 242.

²⁾ *Science et Méthode*, p. 48.

gaaende. Det er Klassifikationen, der fra ARISTOTELES' Tid har behersket den. En Forudsætning er det her, at de første Begreber i den opstigende Række, nemlig Individualbegreberne, er fuldt færdige, førend der gaas over til Almenbegreberne.

Men naar man nærmere overvejer Forholdet mellem Individualbegrebet og det umiddelbart Givne, Emnerne, det skal svare til, ser man Nødvendigheden af at skelne mellem to Slags Individualbegreber, som jeg i min Psykologi har foreslaaet at kalde konkrete og typiske Individualbegreber. Naar et Emne (eller en Emne-gruppe) undergaar Forandringer og gennemløber forskellige Stadier, kan man søge at bestemme det indre Forhold mellem disse forskellige Stadier, den Lov, efter hvilken det ene afløser det andet, altsaa det givne Emnes, den foreliggende Helheds Udviklingslov. Om hvert enkelt Stadium kan man have et konkret Individualbegreb, om Helheden; som den fremtræder repræsenteret ved Stadiernes Række, kan man have et typisk Individualbegreb. Naar et typisk Individualbegreb er dannet, foreligger der en Række konkrete Individualbegreber i et bestemt indbyrdes Forhold som Led af det. Saaledes i det Begreb, en Biografi formaar at give os af en menneskelig Personlighed; de forskellige Udviklingstrin, denne har gennemløbet, giver deres Bidrag i et bestemt indbyrdes Forhold til Karakteristiken af Personligheden som Helhed. Jo rigere og tillige bestemtere det typiske Individualbegreb er, des bedre vil man ud fra det tilbagegaaende kunne forstaa de enkelte Stadier i Emnets Udvikling. Det betydningsfulde ved de typiske Individualbegreber er, at de ikke forholder sig til de tilsvarende konkrete Individualforestillinger som Art til Individ, men som Helhed til Dele. Helheden indeholder her Loven, i Kraft af hvilken det ene Stadium afløser det andet. Og her kan Indhold og Omfang vokse med hinanden, hvad der ikke var muligt ved de Begreber, der dannes i Klassifikationens Tjeneste.

Der kan i den nyere Tid spores en Tendens til at sætte typiske Individualbegreber i Almenbegrebernes Sted. Til Almenbegreber kan man stige op, men man kan fra dem ikke uden Iagttagelsens Hjælp stige ned til de underordnede Begreber. Analysen fører os jo ikke fra Del til Helhed, men kun fra Helhed til Del, og Almenbegreber giver jo kun en Del af Individualbegrebernes Indhold. Allerede hos BRUNO og BACON fremtræder den nævnte Tendens, idet de, som allerede omtalt, fortolker PLATON'S „Ideer“ som Begreber om Love. SPINOZA afviser Almenbegreberne (*abstracta et universalia*) og kræver istedetfor dem Love, der i lige Grad lægger sig for Dagen i Helheden og i dens Dele; i disse Love finder han Udtryk for Tilværelsens Ejendommelighed, for noget, som er fast og evigt, og dog individuelt¹⁾. Hermed hænger det sammen, at han opfatter hele Naturen som et stort Individ. Hans Naturbegreb er et typisk Individualbegreb. LEIBNIZ har direkte opstillet det typiske Individualbegreb, idet han finder Individualitetens Væsen udtrykt i Loven for Rækken af dens Virksomheder (*lex continuationis seriei suarum operationum*, *Lettre à Arnauld 1690*; — *cette loi de l'ordre qui fait l'individualité de chaque*

¹⁾ *Hæc fixa et æterna, qvamis sint singularia, tamen ob eorum ubique præsentiam ac latissimam potentiam, erunt nobis tanqvam universalia. De emend. intell.*

substance particulière, Lettre à Basnage 1698). Senere saa LOTZE, at hvor et Begreb udtrykker Loven for en Udvikling (ein Bildungsgegesetz), gælder ikke Regelen om det omvendte Forhold mellem Indhold og Omfang¹⁾.

Spørgsmaalet er nu, hvorvidt saadanne typiske Individualbegreber staar til vor Raadighed. Paa alle Erfaringsomraader maa vi først møjsommeligt danne dem paa Grundlag af Iagttagelser, der aldrig kan godtgøres at være udtømmende. Den Karakteristik af en Personlighed, et Folk eller en Periode, som historisk Forsken kan føre til, og som saa derefter kan tjene til Belysning af de enkelte Karaktertræk og Begivenheder, maa selv vindes paa Grundlag af Beretning og Iagttagelse og staar stedse som en Hypotese. Etiken virker ved Analyse af et typisk Individualbegreb, et Forbillede (et idealt Samfund, eller en ideal Personlighed), der bestemmes ved den Grundværdi, der bærer den etiske Tankegang, og ved Betingelserne for at hævde og gennemføre den. Ethiske Domme udsiger, hvilke Egenskaber og Handlinger der i Henhold til dette ved Grundværdien bestemte Forbillede kræves af det empiriske Samfund og den empiriske Personlighed²⁾. Erkendelsesteorien bygger paa et typisk Individualbegreb om menneskelig Tænkning, bygget paa den Maade, denne lægger sig for Dagen i det uvilkaarlige Tankeliv og i Videnskabens Historie, og de enkelte Kategorier og Grundsætninger findes ved Analyse af det saaledes dannede Begreb.

Men skulde der ikke være Mulighed for en Tænken, ved hvilken de typiske Individualbegreber, der danner Analysens Grundlag, konstrueres af Tanken selv, uden at Iagttagelsens Hjælp er nødvendig ved hvert enkelt Skridt? Den Helhed, der betinger Forstaaelsen, vilde da være Tankens eget Værk. — Dette Spørgsmaal fører os til at drøfte Forholdet mellem Logik og Matematik.

13. KANT har allerede gjort opmærksom paa, at Rum og Tid ikke er blotte Almenbegreber. De enkelte Rum forholder sig ikke blot til Rummet overhovedet, som et Individ forholder sig til en Art, f. Ex. som den enkelte Hest forholder sig til Arten Hest, men tillige som Del til Helhed. Rummet er sammensat af Rum. „Man kan,“ siger KANT³⁾, „kun forestille sig et eneste Rum, og naar man taler om mange Rum, forstaaer man derved kun Dele af samme Rum.“ Og som det forholder sig med Rummet, forholder det sig ogsaa med Tiden. I disse to Begreber har vi Exempler paa Noget, der — for at bruge det gamle Udtryk — gælder i lige Maade for det Hele og for Delene.

Vi finder ogsaa hos KANT Oplysning om, hvorledes disse typiske Individualbegreber bliver til. Det sker ved, hvad han kalder „Synthesis des Gleichartigen“. Jeg kan vedblive at føje Punkt til Punkt, Linie til Linie, Flade til Flade, Volumen til Volumen, efter samme Lov, som jeg er begyndt med at anvende. Og Tallet er

¹⁾ *Drei Bücher der Logik*, p. 50.

²⁾ Smlgn. *Det psykologiske Grundlag for logiske Domme* (Vid. Selsk. Skr., 6. Række, hist. og filos. Afd. IV, 6), p. 385. — I Kap. V vil vi komme tilbage til dette Punkt.

³⁾ *Kritik der reinen Vernunft*¹⁾, p. 25.

ikke Andet end den ved Syntese frembragte Enhed af en i en ensartet Anskuelse given Mangfoldighed¹⁾).

Rum, Tid og Tal er altsaa typiske Individualbegreber, vi kan konstruere ved at sammenfatte en Række af aldeles ensartede Forskelligheder. Det er Lovens Enhed indenfor Rækken, der gør Konstruktion af saadanne Helheder mulig.

I Analogi med de typiske Individualforestillinger, der ligger til Grund for Matematiken, har KANT fremdeles, da han søgte Naturvidenskabens Forudsætninger, konstrueret et Begreb om Erfaring eller Natur som en Helhed af lovmæssig sammenhængende Iagttagelser²⁾, og det er kun paa Grundlag af denne Konstruktion, at han kan opstille et helt System af Grundsætninger som gyldige paa Forhaand for alle Fænomener. Især fremtræder dette tydelig ved hans Begrundelse af Aarsagsætningen. Erfaring i KANT's Betydning er et typisk Individualbegreb. Hver enkelt speciel Iagttagelse fører kun til et konkret Individualbegreb. Indenfor Erfaringen (eller „Naturen“), i denne Betydning af Ordet, forholder alle Emner sig som Grund til Følge eller omvendt. Dette logiske Grundforhold gentages overalt, ligesom det indenfor Rummets, Tidens og Tallets Verden er samme anskuelige Forhold, der gentages paa ethvert Punkt. Al streng Videnskab bygger altsaa paa typiske Individualbegreber, hvis Konstruktion (der ikke altid sker med fuld Bevidsthed) er mulig ved, at det staar i Tankens Magt at gentage sig selv ved stedse at følge samme Regel for Fremskriden.

Alle disse Konstruktioner bygger paa et Princip, ved hvilket matematisk Tænkning skiller sig fra den formelt logiske Tænkning. Rent logisk har Gentagelse ingen Betydning. Det fører ikke til noget at kombinere et Begreb med sig selv; hverken Indhold eller Omfang ændres derved. Overfor en absolut Identitetsrække staar den rene Logik lige saa afmægtig som overfor en kaotisk Forskelsrække. Men Erkendelsesteorien har flere Opgaver end dem, der stilles ved den formelle Logik; den skal ogsaa undersøge Forudsætningen for matematisk og exakt naturvidensabelig Erkendelse. Og her er det, at Muligheden af en positiv Betydning af Gentagelsen viser sig. Ved at gentage en og samme Tankeakt, noget, som vi kan gøre uden Hjælp af Iagttagelser, kan vi frembringe Rækker af ensartede Led, som saa kan sammenfattes til Helheder af forskellige Grader. Det var netop det, KANT mente med „Synthesis des Gleichartigen“. Medens den rene Logik stanser ved en kaotisk Forskelsrække, tager Matematiken her sin Begyndelse ved at gøre opmærksom paa, at selv om alle Led er lige forskellige indbyrdes, saa at ingen Ordning er mulig, har Leddene dog det fælles, at de alle skyldes gentagne Tankeakter, og at disse Tankeakters Emner sammenfattes til et Hele. Og medens den formelle Logik stanser ved en absolut Identitetsrække, gør matematisk Tænkning opmærksom paa, at det dog er en Række af forskellige Tankeakter, der har frembragt de identiske Begreber. Fra begge Sider ses nu Muligheden af en identisk varierende Forskelsrække. En saadan ligger tydelig til Grund for Talbegrebet, men ikke

¹⁾ *Kritik der reinen Vernunft*¹, p. 242, cfr. p. 142 f.

²⁾ *Kritik der reinen Vernunft*¹, p. 110; 156, cfr. 2. Aufl. p. 185; 263.

mindre fra Rækken af Steder i Rummet, af Øjeblikke i Tiden og af Trin paa en Gradeskala, naar man lader de kvalitative Forskelle mellem Steder indbyrdes, Øjeblikke indbyrdes og Grader indbyrdes ude af Betragtning.

I *Den menneskelige Tanke* (p. 181) har jeg vel fremhævet Betydningen af, at det er muligt ved Begreberne Tid, Tal, Grad og Sted at eliminere Kvalitetsforskellene og derved bane Vej for en rationel Behandling, der ad Analogiens Vej ogsaa kan komme Erkendelsen til Gode overfor andre Kvalitetsforskelligheder. Men jeg har der endnu ikke klart set, at det er det samme Princip, Gentagelsens positive Betydning, der gør sig gældende ved alle hine fire Kategorier. Kun ved Tallets Genesis har jeg fremhævet denne Betydning, og det er jo ogsaa der, den historisk først er blevet paapeget og tillige fremtræder tydeligst.

LEIBNIZ er den første, der har set, at det er Gentagelsens positive Betydning, der danner Grænsen mellem Logik og Matematik¹⁾, kun at han ikke har set, at selv om det, der tælles, stedse er det samme (som ved Tordenskjolds Soldater, eller ved Muddermaskinens Skuffer), saa foreligger der dog ogsaa i saadanne Tilfælde en Række Tankeakter, der kan sammenfattes. KANT lægger, som vi har set, „Syntesen af det Ensartede“ til Grund for sin Erkendelsesteori og har konstrueret sit Begreb om „Erfaring“ eller „Natur“ i Analogi med Begreberne Rum, Tid og Tal. Man har ment, at KANT her skulde være paavirket af MAUPERTUIS, der til Forklaring af Matematikens Mulighed henviser til, at i Erfaringer raader en vis Mulighed for Gentagelse (réplicabilité), idet visse simple Naturting kommer igen uden væsentlig Forskel, og fra saadanne Erfaringer skulde da Matematikeren hente sit Begreb om en Helhed, der fremkom ved simpel Gentagelse af en Ener²⁾. Men KANT lægger Vægten paa Tankens egen Evne til at gentage samme Akt. Og først da KANT ad anden Vej³⁾ havde fundet Syntesebegrebet, kunde han se den store erkendelsesteoretiske Betydning af Gentagelsens positive Karakter, som „Synthesis des Gleichartigen“ i Kraft af „Apperceptionens gennemgaaende Identitet“⁴⁾. Det er mærkværdigt, og det er tillige et vigtigt Udgangspunkt for en Kritik af KANT's Erkendelsesteori, at medens han ved de typiske Individualbegreber, der danner Grundlaget

¹⁾ Si idem secum ipso sumatur, nihil constituitur novum, seu $A + A = A$. Equidem in numeris $4 + 4$ facit 8, seu bini nummi binis additi faciunt quatuor numeros, sed tunc bini additi sunt alii a prioribus; si iidem essent, nihil novi prodiret. *Non inelegans specimen demonstrandi in abstractis.* (Opera philosophica. Ed. ERDMANN, p. 95).

²⁾ MAUPERTUIS (Histoire de l'Académie de Berlin. 1756. p. 394) finder Gentagelighed (réplicabilité) som faktisk Egenskab ved Tal og Udstrækning, og som den eneste Egenskab, ved hvilken de adskiller sig fra andre samtlige Egenskaber, men han gaar ikke ind paa den Proces, ved hvilken Tal og Udstrækning bliver mulig. CASSIRER (*Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit*, II, p. 334; 495; 725 f), der har henledet Opmærksomheden paa MAUPERTUIS's Afhandling, mener, at KANT har fundet et Tilknytningspunkt i denne. Men KANT opfatter Gentagelsen som en Aktivitet, ved hvilken rene Begreber frembringes. Og foreløbig anvender (som CASSIRER selv oplyser) KANT denne Opfattelse kun paa Talbegrebet, først senere (efter Opdagelsen af Syntesebegrebet) ogsaa paa Udstrækningen, medens MAUPERTUIS taler om begge paa én Gang.

³⁾ Se herom *Kontinuiteten i KANT's filosofiske Udviklingsgang* (Vid. Selsk. Skr., 6. Række, hist. og filos. Afd. IV, 1.) p. 27 f; 52—54.

⁴⁾ *Kritik der reinen Vernunft*², p. 133.

for den rene Matematik, udtrykkelig og vidtløftig behandler Spørgsmaalet om Berettigelsen af deres Anvendelse paa givne, af os ikke konstruerede Emner, opkaster han ikke noget tilsvarende Spørgsmaal med Hensyn til det af ham konstruerede Begreb „Erfaring“ eller „Natur“. Dette kommer vistnok af, at KANT ikke selv har været helt klar over, at hvad han kaldte „syntetiske Domme a priori“, var et med de Domme, der skyldes en „Synthesis des Gleichartigen“. Og dette hænger igen sammen med hans uheldige Distinktion mellem „Æstetik“ og „Analytik“.

I det 19. Aarhundrede har BOOLE indgaaende drøftet Forholdet mellem Logik og Matematik fra Synspunktet om Gentagelsens positive Betydning. Ligesaa lidt som KANT har han kendt LEIBNIZ'S Afhandling om dette Emne (den blev først trykt 1840, og BOOLE har ikke kendt ERDMANN'S Udgave). Han udtrykker Forskellen saaledes¹⁾, at rent logisk er $x = x^2$, men matematisk kun for $x = 1$ eller $= 0$. Og i den nyeste Tid har HENRI POINCARÉ kastet Lys over dette Forhold. Hverken Erfaring eller rent logisk Analyse kan, hævder han, forklare den matematiske Induktion, d. v. s. Bevisførelsen par récurrence, hvis Princip er, at hvad der gælder for n , gælder ogsaa for $n + 1$. Dette Princip svarer ifølge POINCARÉ til, hvad KANT kalder en apriorisk-syntetisk Dom, og ved det bliver paa en Gang en Udvidelse af vore Begrebers Indhold og af deres Omfang mulig. Selve Principet har sin Grund i Muligheden af at gentage en Akt, naar denne Akt overhovedet er mulig²⁾.

Det er dog ikke alle Gentagelser af en Tankeakt, der er lige frugtbare. Den Akt at blive sig selv bevidst, gøre sit Jeg (sine Tilstande, sit Arbejde, sine Kaar) til Genstand for sig, kan formelt stadig gentages. Det Jeg, der bliver sig selv bevidst, kan selv blive Genstand for en ny Selvbevidsthedsakt, og saaledes fremdeles. En saadan Række ($S_1 \{ S_2 \{ S_3 \{ S_4 \dots \}$) er allerede omtalt ovenfor i Anledning af Muligheden af en erkendelsesteoretisk Prøvelse af Erkendelsesteorien. Her vender vi tilbage til den for at paavise dens Forskel fra de Rækker, ved hvilke Begreberne Tid, Tal, Grad og Sted konstrueres. Medens ved disse fire Rækker det, som gentages, stedse er af samme Kvalitet, saa at det følgende stedse er en blot Fortsættelse af det foregaaende, er i Objektiviseringsrækken hvert nyt Led, hvert nyt S , netop som Virkning af Objektiveringen, mere eller mindre forskelligartet i Forhold til det foregaaende. Det at blive sig selv bevidst er aldrig uden Virkning. Det kan betyde Kritik eller Forstaaelse, men det kan ogsaa betyde subjektiv Hildethed i Modsætning til Opgaaen i en Sag eller en Stræben; det kan betyde større Rigdom, men det kan ogsaa betyde Fattigdom. Det er Aandslivets historiske Karakter, der udelukker, at Objektiviseringsaktens Gentagelse kan faa den Betydning af videnskabelig Konstruktion, som de fire omtalte Rækker besidder. Objektiviseringsprocessen kan blive af stor psykologisk og historisk Betydning, men den yder intet nyt erkendelsesteoretisk Grundlag, saaledes som Romantikens Filosofi mente.

¹⁾ *Investigation of the laws of thought*. (1854), p. 48 ff.

²⁾ *Science et Hypothèse*, p. 23. — Smlgn. dog PAUL TANNÉRY'S Bemærkninger i *Bulletin de la Société française de Philosophie*, III, p. 126 f.

14. Allerede den formale Tænkning har sit Sandhedskriterium. I den rene Logik og Matematik er alt sandt, hvad der ikke indeholder nogen Modsigelse. Men dette negative Kriterium forudsætter en forudgaaende positiv Udfoldelse af Anskuelser og Forestillinger, en uvilkaarlig, maaske ubevidst Dannelsesproces. Herved virker den i Bevidsthedens Natur saa dybt grundede Trang og Tendens til Supplering og Expansion, til helt og fuldt at gennemleve en Tilstand og til at fortsætte den saalænge som muligt. De saakaldte Love for Forestillingers Association er kun særlige Former for denne Tendens, som i HUME's Erkendelsespsykologi spiller saa stor en Rolle. Ligheds- og Forskelsforhold gør sig her samtidig gældende paa en mærkelig Maade. Thi hvad der udløser den nævnte Expansion, vil især være Iagttagelser og Oplevelser, som ved deres Styrkegrad eller ved deres Følelsesvirkning sætter Bevidstheden i stærk Bevægelse. Der gør sig da en dobbelt Trang gældende: til at fastholde Emnet og dvæle ved det, — men ogsaa til at faa fuldt Afløb for den udløste Energi ved at gaa ud over Emnet. Denne dobbelte Trang udløses ved ikke blot at fortsætte Tilstanden saa længe som muligt, men ved ogsaa at gaa over til mere eller mindre beslægtede Tilstande. Her kommer de forskellige Lighedsgrader, ikke mindst Analogien, til at gøre sig gældende. Fantasi (i snevrere Betydning) er en speciel Form for denne Art psykiske Processer. En Stansning i den uvilkaarlige Udfoldelse kommer først, naar paa en eller anden Maade to Emner eller Led i de uvilkaarlig dannede Rækker sammenholdes uden at kunne forenes, idet det ene river ned, hvad det andet bygger op. Da knager den uvilkaarlig opbyggede Helhed i sine Fuger.

Skønt det negative Kriterium saaledes kan træde i skarp Modsætning til den positive Udfoldelse og Helhedsdannelse, som selve dets Anvendelse forudsætter¹⁾, er det dog selv et Vidnesbyrd om Tankens syntetiske, helhedsdannende Natur. Bevidsthed om Modsigelse forudsætter, at Leddene, der modsiger hinanden, sammenholdes til en forsøgt Helhedsdannelse. Hvis Emnerne hvert for sig hørte til sin Helhed, vilde Modsigelsen ikke komme for Dagen, idetmindste ikke før de to Helheder var blevne analyserede, og deres Dele forsøgt kombinerede med hverandre. Syntesen viser sig netop tydelig i en Selvmodsigelse, som man bliver sig bevidst, ligesom overhovedet alle Delthedstilstande (Tvivl, Sorg, Anger) tydeligst godtgør Bevidsthedens syntetiske Karakter. Det negative Kriterium er altsaa Udtryk for en Ejendommelighed ved selve Tanken. Vor Aand er allerede her Forbillede for alt, hvad der skal kunne blive Genstand for den, eller som KANT i en ældre Optegnelse²⁾ har udtrykt det: „Ich bin selbst das Original aller Objecte“.

Den formale Tænken har dog ogsaa et positivt Kriterium. Den skyder ikke blot det modsigende ud som uholdbart, men den frembringer selv nye Forbindelser, nye umiddelbare Forhold gennem Substitution og Elimination. Snart gaar Substitutionen forud for Eliminationen, snart falder de sammen. Har jeg to Domme $A = B$

¹⁾ Positive Domme gaar derfor forud for negative. *Den menneskelige Tanke*, p. 76 f.

²⁾ *Lose Blätter aus KANT's Nachlass*, I, p. 19. — Jeg har allerede anført dette Sted i *Kontinuiteten i KANT's Udviklingsgang*, p. 15.

og $B = C$, kan jeg sætte Udtrykket for B i den ene Dom ind istedetfor B i den anden Dom, og faar da $A = C$, idet B saa kan falde bort. Har jeg derimod Rækken $A = B = C$, skyder jeg B ud, under Forudsætning af, at det B , jeg kommer til fra A , er det samme som det, jeg kommer til fra C . Det er en og samme Proces, udtrykt paa to Maader.

Det negative Kriterium giver Svar paa det Spørgsmaal, der stiltiende ligger i den trygge, positive Udfoldelse: Hvorfor ikke? Hvorfor ikke blive ved som hidtil? Det positive Kriterium giver Svar paa Spørgsmaalet: Hvorfor? Hvorfor opstille denne nye Forbindelse? — Rationaliteten gør sig gældende ad begge Veje¹). Der kan drages Slutning, dannes Overgang fra Grund til Følge paa begge Maader.

Grund og Følge (f. Ex. en Rækkedannelse og de nye Forhold, der kan udledes af den) udgør en logisk Totalitet. Men en fuldkommen logisk Totalitet faas kun, naar Følgen ikke blot kan udledes af Grunden, men naar Slutningen kan vendes om, saa at der er fuld (o: tvesidig) logisk Ækvivalens mellem Leddene i den logiske Totalitet. Men hvor Slutningen er naaet ved Elimination (hvad enten denne indtræder efter Substitution eller ikke), kan den ikke vendes om. Af Rækken $A = C$ kan jeg ikke udlede Rækken $A = B = C$. Saalænge Præmisserne er mere indholdsrige end Konklusionen, — altsaa saalænge Tanken arbejder paa Grundlag af et umiddelbart Givet, der er en større Helhed end den selv er, — saalænge kan den logiske Ækvivalens, der er det logiske Ideal, ikke naas. Naar man paa Forhaand udelukker alle Led i de foreliggende Erfaringer, der ikke indgaar som Led i Slutsætningen, kan man naturligvis naa Ækvivalens. Saaledes stod det klart for den moderne Naturvidenskabs Grundlæggere, at man maatte se bort fra Sansekvaliteterne, hvis man vilde have et rationelt System, der kunde staa som intellektuelt Udtryk for Forandringerne i Verden. Der staar da her det Spørgsmaal tilbage, hvorledes Forholdet er mellem det intellektuelle Resultat, der saaledes er vundet, og de Kvalitetsrækker, hvis særegne Egenskaber man har set bort fra. Dette Spørgsmaal kommer vi tilbage til i en anden Sammenhæng.

Den Sandhed, Tanken kan finde, er en ny Helhed, der afløser den uvilkaarlig dannede Helhed, der var Grundlaget for Tankearbejdet. Og denne Substitutions Berettigelse beror paa, at den Forudsætning, at Sandheden maa udgøre en Helhed, kommer mere til sin Ret, end i den umiddelbart givne Helhed. Denne Forudsætning ligger til Grund ved ethvert Spørgsmaal, der opkastes, og enhver Opgave, der stilles. Indenfor den Helhed, Sandheden forudsættes at udgøre, kan der intet mangle, som Sammenhængen kræver; intet kan staa ubestemt; intet Led kan stride mod noget andet Led; — ja Leddene eller Delene maa gensidig bestemme hverandre og kan udledes af hverandre i Kraft af den Lov, der forbinder dem indenfor Helheden.

15. Kun ad Analysens Vej bliver videnskabelig Sandhed til, men selve Analysen forudsætter, som jeg har forsøgt at vise i det foregaaende, en uvilkaarlig Synthese. Som jeg har udtrykt det i min Afhandling om Intuition: vi lever umiddelbart

¹) *Den menneskelige Tanke*, p. 204—207.

og uvilkaarlig i konkrete og praktiske Intuitioner, men Videnskabens Vej gaar gennem analytiske Intuitioner, d. v. s. gennem Bevidsthedsakter, der konstaterer Identitet eller Forskel mellem foreliggende Emner. Ethvert enkelt Led i en Bevisførelse bestaar i en analytisk Intuition¹). Vi bliver os da ved dens Hjælp bevidst, hvilke Elementer der indeholdes i de foreliggende Emner. Den er Nerven i enhver sammenhængende Tankegang, betegner enhver af Overgangene indenfor den. Gennem en Række af analytiske Intuitioner kan der saa maaske opstaa en syntetisk Intuition, der giver os en sammenfattende Overskuen over Tankevejene og deres Resultater. Men selve Analysen, Bestemmelsen af Identiteter og af Forskelligheder ved de enkelte Tankegange forudsætter stadig en Sammenfattende af de Led, der ses som identiske eller som forskellige. Der finder altsaa under Erkendelsens Udfoldelse en stadig Vekselvirkning Sted mellem Syntese og Analyse.

Det var derfor en umulig og unødvendig Distinktion, KANT vilde indføre, naar han skarpt skelnede mellem syntetiske og analytiske Domme. Enhver Dom maa være syntetisk, thi der forbindes i den noget, der ikke før har været forbundet for Tanken, selv om det nu viser sig at være forbundet i de Emner, Tanken sysler med. Og enhver Dom er analytisk, idet dens Prædikat maa være indeholdt i det Emne, der drøftes, dersom ellers Dommen er rigtig. KANT tænkte ved analytiske Domme paa saadanne Domme, i hvilke Subjektet (Udgangsforestillingen, Emnet) udgør hele den Totalitet, som analyseres. Men det kan dog her ingen principiel Forskel gøre, om det er et enkelt Emne eller en Flerhed af Emner, jeg analyserer. Begrænsningen til et enkelt Emne, en enkelt Udgangsforestilling vil altid være mere eller mindre kunstig. Naar jeg siger „Manden er god“, og danner denne Dom paa første Haand, finder jeg Anledningen til Prædikatet „god“ i en Iagttagelse af Mandens Handlemaade i forskellige Situationer, hverken i det abstrakte Begreb eller det konkrete Anskuelsesbillede af Manden. Jeg bringer Manden i forskellige Relationer. Og saaledes ogsaa, for at bruge KANT's Yndlingsexempel, naar jeg siger „Legemer er tunge“. Jeg har da set de enkelte Legemer som Led i et helt System af Legemer, og det er ved Analyse af Forholdene indenfor dette System, at Prædikatet „tung“ opdukker. Det er altid typiske Individualforestillinger, der analyseres i de saakaldte „syntetiske“ Domme. Derfor maatte, som vi ovenfor har set, KANT konstruere det typiske Individualbegreb „Erfaring“ eller „Natur“ for at kunne udlede sine „apriorisk-syntetiske“ Domme.

De saakaldte analytiske Domme skal efter KANT intet nyt bringe. Men hvorfor danner vi da saadanne Domme? Hvilken Trang tilfredsstiller de? Domme er oprindelig Prædikatsdomme. Det er Prædikatet, som bringer det nye. Derfor kan Sproget have Sætninger, i hvilke intet logisk Subjekt udtrykkes. — KANT indrømmer da ogsaa, at selv de „analytiske“ Domme bringer noget nyt. Thi han siger i anden Udgave af Fornuftkritiken, at i saadanne Domme indeholdes Prædikatet „versteckter

¹) I den nævnte Afhandling har jeg nævnt DESCARTES, som den, der tydelig har opstillet Begrebet analytisk Intuition. Men det er ikke forsvundet efter hans Tid. Det findes baade hos LOCKE (*Essay IV, 2, 1*) og hos HUME (*Treatise I, 3, 1. 3*).

Weise“ eller „verworn“ i Subjektet. I første Udgave udtrykkes det samme ved, at i analytiske Domme bliver mit Begreb om Subjektet „aus einandergesezt und mir selbst verständlich gemacht“¹⁾. Men saa er her jo noget nyt: det skjulte bliver draget frem, det forvirrede klaret, og jeg forstaar nu først mit eget Begreb. Det er kun et Spørgsmaal, om dette kan naas, uden at man gaar ud over det enkelte Emne og bringer det i Sammenhæng med andre Emner. Der gives egentlig slet ikke rent analytiske Domme. End ikke Dommen $A = A$ er rent analytisk. Denne Dom er en Definition af, hvad et Begreb er, og tillige en Paastand om, hvad der er Forudsætning for enhver Bevisførelse, enhver analytisk Intuition. Den Helhed, der ligger til Grund for dens Opstilling, er det Krav, som Bevisførelse stiller til de Forestillinger, der skal indgaa som Led i den. Sætningen ligger altsaa „versteckter Weise“ i enhver Slutning, ethvert Forsøg paa Bevis, ikke i A i og for sig²⁾.

Som vi ovenfor (§ 13) har set, formuleres matematiske Grundsætninger paa Grundlag af en Intuition eller „Induktion“, der stedse kan udvides i Kraft af samme Lov eller Tendens, ifølge hvilken den er bleven til. POINCARÉ har, forekommer det mig, klart gendrevet moderne Forsøg paa at opfatte de matematiske Grundsætninger som „analytiske“ i KANT's Betydning af Ordet, og han har fortolket KANT's „syntetiske Sætninger a priori“ som grundede paa Analyse af „matematisk Induktion“ (loi de recurrence).

Hvor langt denne Analyse skal gaa, naar det gælder Opstilling af de første Definitioner i Geometrien, er et Spørgsmaal, der er blevet besvaret forskellig. Efter den strenge platonisk-euklidiske Opfattelse maa man her gaa til Grænsen, — til Punktet som Grænse for Linien, til Linien som Grænse for Fladen, til Fladen som Grænse for Legemet, og de matematiske Sætninger gælder kun for disse ideale Emner. Tangenten berører Cirkelen kun i et eneste Punkt, og mellem to Punkter kan der kun drages en eneste ret Linie. I Oldtiden indvendte PROTOGORAS³⁾ mod en saadan Opfattelse, at enhver virkelig Tangent berører Cirklen i mere end ét Punkt, og henviste i det hele til de sanselige Linier istedetfor til de ideale. I nyeste Tid har HJELMSLEV givet en Fremstilling af den elementære Geometri, der ikke opstiller de ideale Definitioner, men gaar ud fra de Linier og Figurer, som kan tegnes, og i disse har en Tangent stedse en hel Strækning fælles med Cirklen, og der kan være mere end én ret Linie mellem to Punkter. Han lader sig nøje med at sige, at der i det mindste er én ret Linie, som gaar gennem to givne Punkter, og at Fodpunktet af den vinkelrette Linie paa Tangenten maa være indeholdt i den

¹⁾ Kritik der reinen Vernunft. 2. Udg. Einleitung § 4. — Første Udgave: Einleitung. Von dem Unterschiede analytischer und synthetischer Urteile.

²⁾ I den senere Tid er Sondringen mellem syntetiske og analytiske Domme gentagne Gange bleven drøftet i det franske filosofiske Selskab. Bulletin II (1902): COUTURAT: *Sur le rapport de la Logique et de la Métaphysique de LEIBNIZ*. Bulletin III (1903): PAUL TANNÉRY: *La valeur de la classification cartésienne des jugements en analytiques et synthétiques*. COUTURAT vil opfatte alle Domme som analytiske; P. TANNÉRY hævder, at enhver Dom alt efter Synspunktet kan betragtes som analytisk eller som syntetisk.

³⁾ DIELS: *Fragmente der Vorsokratiker*¹, p. 520.

Strækning, som Cirkel og Tangent har fælles¹⁾. Medens den platonisk-euklidiske Opfattelse gaar til Grænsen i sin Bestemmelse af Begreberne Punkt og Linie, — en Grænse, der i vor Anskuen aldrig naas, — holder en Opfattelse som HJELMSLEV's sig til, at vi faktisk bevæger os paa Anskuelsens Omraade, og at der ved alle de Tangenter, vi faar med at gøre, stedse vil være flere fælles Punkter for den og Cirklen. Hovedsagen er, at Fodpunktet er indeholdt i den for Cirklen og Tangenten fælles Strækning²⁾. — Til syvende og sidst bliver Forskellen mellem de to Opfattelser ikke stor, men den er af erkendelsesteoretisk Interesse, idet den kaster Lys over Tankearbejdets Forhold til Anskuelsen. Begge Opfattelser fastholder, at vi faktisk ikke naar ud over Anskuelsen; men den ene lægger Vægt paa Tilnærmelsen til den ideale Maalestok, medens den anden lægger Vægt paa, at Idealet har sit Sted i selve det Anskuede, skønt Anskuelsen indeholder Mere end Idealet³⁾. Om PROTAGORAS tænkte sig Sagen paa denne Maade, eller han blot benyttede sin Opfattelse i skeptisk Øjemed, maa staa hen.

IV.

Totalitetsbegrebet og de reale Kategorier.

16. De Helheder, der dannes ved Hjælp af de formale Kategorier, er paa en Gang Udtryk for den menneskelige Tankes Natur og Forbilleder for den Virksomhed, ved hvilken Emner, Tanken ikke selv har frembragt, bearbejdes. Tanken kan i sin bearbejdende Virksomhed overfor Emnerne ikke fornægte sig selv. Derfor forudsætter de reale Kategorier de formale, ligesom disse forudsætter de fundamentale. Dette fremgaar tydelig deraf, at de formale (logisk-matematiske) Grundbegreber indeholder Grundlaget for al Forstaaelse, hvad det saa er for Emner, den angaar. At forstaa noget i strengere Betydning er ikke blot at genkende det, men at se det som Følge af noget, som allerede kendes. Der forudsættes altsaa et Forhold mellem Grund og Følge. Dette Forhold kan igen være af den Art, at der kun er ensidig Ækvivalens, d. v. s. at Forholdet ikke kan vendes om, eller at der gælder tvesidig Ækvivalens, saa at man kan gøre Følgen til Grund og Grunden til Følge. Derfor ser vi ogsaa, at det ved den vigtigste af de reale Kategorier, som vi foreløbig holder

¹⁾ HJELMSLEV: *Om den rette Linies Bestemmelse ved to Punkter*. (Vid. Selsk. Overs. 1916), p. 183.

²⁾ HJELMSLEV: *Elementær Geometri*, I, p. 31.

³⁾ Maaske kunde HOBBS' Definition af et Punkt være af Interesse i denne Sammenhæng. *De Corpore* XV, 2: — per punctum non intelligi id, quod quantitatem nullam habet... sed id, cuius quantitas non consideratur, hoc est, cuius neque quantitas neque pars ulla inter demonstrandum computatur.

os til, Kausaliteten, drejer sig om at paavise ensidig eller tvesidig Ækvivalens mellem to Emner. Forudsætningen er, at der af de Emner, Talen er om, kan dannes rationale Rækker.

Hvor saadanne Rækker ikke kan dannes, og derfor intet Ækvivalensforhold, hverken ensidigt eller tvesidigt, kan dannes, er streng Videnskab ikke mulig. Der kan kun være Tale om Ordning, Inddeling og Sammenligning. Grunden til, at rationelle Rækker ikke kan dannes, ligger tilsidst i Emnernes skiftende Kvaliteter. Det er ikke Kvaliteterne i og for sig, heller ikke Tidsforholdet i og for sig, der gør Vanskeligheder¹⁾.

Kvaliteterne kunde tænkes eksisterende en Gang for alle, realiserede i alle mulige Omfang og i alle mulige Grader, dannende et stort, hvilende System. I SPINOZA's System er denne Mulighed greben, som iøvrigt allerede græsk Tænken lige fra PARMENIDES stiledede hen imod. SPINOZA reducerer først alle Kvalitetsforskelle til den ene Forskel mellem Aandeligt og Materielt, og disse to Kvaliteter opfattes som koordinerede Attributioner for Tilværelsen. I et saadant System kan der kun være Tale om formale Helheder. Alle Forhold indenfor hvert enkelt Attribution (SPINOZA antager, at der er uendelig mange foruden de to, vi kender) er logisk-matematiske. Forholdet mellem Grund og Følge bliver det eneste gældende, — og Følgerne behøver end ikke at drages; de er evig indeholdte i deres Grunde, tilsidst i en eneste Grund.

Tidsforholdet i og for sig kunde ogsaa tænkes rent rationelt. Ifølge Tidsbegrebet i dets Renhed ligger hvert Øjeblik mellem to andre Øjeblikke, og da Overgangen mellem hvilket som helst to Øjeblikke sker ganske paa samme Maade som mellem to hvilket som helst andre Øjeblikke, faar vi en identisk varierende Forskelsrække, indenfor hvilken de enkelte Led ikke frembyder anden Forskel end den, der bestaar i deres forskellige Plads i Rækken. Tidstotaliteter (Øjebliksgrupper) kan ordnes saaledes, at det ene Tidsrum, ikke blot bestandig ligger mellem to andre Tidsrum, men tillige saaledes, at der dannes en fremskridende Forskelsrække, i hvilken ethvert Led er større (eller mindre) end det foregaaende og mindre (eller større) end det følgende. Det rene Tidsbegreb tillader altsaa meget vel Rationalitet²⁾.

Hverken Kvalitetsforskelle for sig eller Tidsforskelle for sig strider mod Rationaliteten. Men det er Tidsindholdets Skiften, Kvalitetsforandringerne, der medfører Problemet. Hvad Indhold angaar, kan man ikke uden videre slutte fra det ene Øjeblik eller det ene Tidsrum til det andet. Er det muligt paa Grundlag af Kvalitetsforandringer som givne at bygge strenge Slutninger (med ensidig eller tvesidig Ækvivalens)?

¹⁾ Det følgende er en Berigtigelse af Fremstillingen i „Den menneskelige Tanke“, p. 174 f.

²⁾ KANT lader ikke det rene Tidsbegreb komme til dets Ret som Grundlag for en egen lille rationel Verden, der i sin Udformning dog behøver Analogi med Rummet og Anvendelse af Størrelsesbegrebet. Han paralleliserer det for meget med Rummet og er tilbøjelig til at sætte det i nøje Forhold til Tallet. I *Kritik der reinen Vernunft*¹⁾, p. 142 f. defineres Tallet som den Enhed i Sammenfatten af en ensartet Mangfoldighed, der betinges ved, at jeg frembringer Tiden ved Analyse af Anskuelsen. I *Prolegomena* § 10 lægges Tiden til Grund for Aritmetikken, ligesom Rummet for Geometrien.

Ser vi paa Videnskabens Historie, viser det sig, at Tænkningen er gaaet den Vej at gennemarbejde visse vigtige, stadig genkommende Kvalitetsforskelle saaledes, at de kan afgive Skemaer for de skiftende Kvaliteter, og saaledes, at der kan dannes Rækker, indenfor hvilke hvert Led er bestemt ved sin Plads i Forhold til de andre Led. Saadanne Skematismen er dannede, foruden af Tidsbegrebet, af Begreberne Tal, Grad og Sted¹⁾. Det er dem, den exakte Erfaringsvidenskab skylder sin Tilblivelse. Kvalitetsforskellighederne (baade de samtidige og de successive) ordnes i Rækker af den Art, at Leddene forholder sig til hverandre som Leddene i et eller flere af hine Skemaer.

Men Forholdet mellem Skema (f. Ex. den rene Tid eller det rene Tal) og Emner (f. Ex. den kvalitativt udfyldte Tid eller de kvalitativt forskellige Fænomener) er ikke Identitet, men Analogi. For Iagttagelsen er og bliver ethvert Øjeblik opfyldt paa en Maade, der er kvalitativt forskellig fra den Maade, paa hvilken andre Øjeblikke er opfyldte, og medens Overgang fra et Tal til et andet stedse kan foregaa paa samme Maade, er og bliver Overgangen fra en Kvalitet til en anden forskellig fra Overgangen mellem to andre Kvaliteter. Tidsindholdet kan ændres ved Overgangen fra et Øjeblik til et andet, skønt Tidens Lov er den samme. Og medens f. Ex. Overgangen fra en Brydningsgrad af Lyset til en anden er rent kvantitativ, og Overgangen danner en fremskridende Forskelsrække, danner Overgangen indenfor Farveaktens Kvaliteter kun en regelmæssig varierende Forskelsrække. Og dog kan Analogien gennemføres, idet der til en vis Brydningsgrad (en vis kvantitativ Forskel i Lysbrydningen) stedse viser sig at svare en bestemt Farvekvalitet (indenfor Spektret). Ad Analogiens Vej er Farverækken bleven rationel.

KANT har klart set dette, hvad et enkelt Forhold angaar. Idet han sammenlignede det rent logisk-matematiske Forhold mellem Grund og Følge, der slet ikke er noget Tidsforhold, men helt igennem hviler paa Identitet, med de faktiske Forandringer, vi søger at forklare som Aarsager til eller Virkninger af hinanden, fandt han kun Analogi imellem dem, en Analogi, han, som vi ovenfor har set, begrundede som gyldig ud fra Begrebet om Erfarings Mulighed. Mellem formal og real Videnskab er der ifølge KANT Analogi, ikke Identitet. Kvaliteternes og Successionernes Verden gør sig stadig gældende paany, selv om Videnskaben dekretterer, at Kvalitet kan reduceres til Kvantitet og Succession til Identitet. Mellem de to Rækker, der dannes af de rene Begreber (Tid, Tal, Grad, Sted) paa den ene Side, de kvalitative Forandringer paa den anden Side, kan kun paavises ensidig, ikke tvesidig Ækvivalens. Man kan ved at betragte de kvalitative Forandrings Række, som om den kun frembød Overgang i Tid, Tal, Grad og Sted, foregribe og forudsige fremtidige kvalitative Forandringer. Men man kan ikke bevise, at ingen andre Forudsætninger end de, der bestemmes ved hine fire formale Begreber, kunde føre til saadanne Resultater. Forskellen mellem et Analogiforhold og et Identitetsforhold er netop det, at ved en vel valgt Analogi kan et Omraade tjene til intellektuel Belysning af et andet, men det kan ikke, som hvor der er et Identitetsforhold, godtgøres, at ingen anden Belysning var mulig.

¹⁾ *Den menneskelige Tanke*, p. 180—201.

Kausalitet kan kun defineres som en Succession, hvis Led forholder sig, som Grund forholder sig til Følge. Af de to Elementer i Kausaliteten, det logiske og det temporale, kan vi ikke ved Kombination danne et nyt, positivt Begreb. Vi ved egentlig ikke, hvad Aarsag er, hvis vi ikke er tilfreds med den givne Definition. Et Aarsagsforhold er en Totalitet, som bestaar ved den stadige Analogi mellem de logiske og de temporale Elementer, en Analogi, der — som Arbejdshypotese — opfordrer til at overvinde de Vanskeligheder for Forstaaelse, Kvalitetsforandringen medfører, gennem Omsætning til rent logiske og matematiske Forhold. Saalænge Erkendelsestrangen er vaagen, vil der blive arbejdet paa ad denne Vej at frembringe reale Sidestykker til de rent logiske og matematiske Totaliteter. Men om dette er muligt overfor alle foreliggende Emner, — om Begreberne „Erfaring“ eller „Natur“, saaledes som KANT havde konstrueret dem, blev mere end ideale Hypoteser, — det Spørgsmaal opkastede han ikke. Og kun derfor kunde han mene at have løst HUME'S Problem.

Det almindelige Princip, som i tidligere Tid kaldtes den tilstrækkelige Grunds Princip, men som nu for os fremtræder i sin formale Form som Begrundelsens Princip og i sin reale Form som Aarsagsprincippet, er selv en Følge af Nødvendigheden af at tænke alle Emner som Led i en Helhed. Der gør sig her en Trang til Supplering af det enkelte Emne gældende. Allerede TELESIO, senere HERBART og HAMILTON¹⁾ og i nyeste Tid BRADLEY²⁾ har klart set dette.

17. Fra to forskellige Sider kan den her fremsatte Teori kritiseres. Man kan nægte Berettigelsen og Nødvendigheden af Eftertankens Bearbejdelse af Emnerne, og man kan hævde, at denne Bearbejdelse fører til en saadan Gennemførelse af logiske og matematiske Synspunkter, at der ikke er Grund til at tale om blot Analogi. I første Tilfælde falder Analogien bort, fordi man holder sig til Emnerne i deres umiddelbare Form, uden Tydning; i andet Tilfælde falder den bort, fordi Emnerne er helt omsatte til Led i identiske Domme eller Principer. — Som Typer for den første Opfattelse kan anføres HENRI BERGSON, for den anden HERMANN COHEN.

For det første Standpunkt er Tankegangen omtrent følgende. Vi maa gøre os fortrolige med den Tanke, at hvad der er os umiddelbart givet, er kvalitativ Forandring, og vi maa holde os til dette umiddelbart Givne, med Bortseen fra alle Abstraktioner og Reflektioner. Det gælder om at leve sig ind i Virkeligheden, og den er ikke i vore Tydninger og Tanker, men i det, der umiddelbart forkynder sig for os. Det store Apparat, som Videnskaben konstruerer til Forklaring af Virkeligheden, er meget hensigtsmæssigt til at faa Tingene til at tjene vore praktiske For-

¹⁾ *Den nyere Filosofis Historie*, I, p. 93 f; II, p. 248, 340.

²⁾ *Essays on Truth and Reality* (1914), p. 312: Where A is not real by itself, but implies and belongs to an ideal whole, you want a reason for A, for you want to know the How of this unity . . . But the „axiom of ground“ is a result and not a premise . . . The „axiom“ holds only so far as a thing is not complete in itself . . . The demand for the making good of such imperfection, . . . the completion of the thing in idea so as to satisfy us theoretically, is what we mean by the search for „why“ and „how“.

maal og til at meddele os til hverandre; men det fører bort fra det virkelig Givne. Dette Apparat lægger i den Grad Beslag paa os af praktiske Grunde, at det kan være meget vanskeligt at skyde det tilside og at frigøre sig fra alle de Abstraktioner og Refleksioner, der dels fører til det, dels foranlediges ved det. Men lykkes det, falder alle Problemer bort¹⁾.

Denne Opfattelse gaar ud fra, at der en Gang for alle kan skelnes mellem Emne og Eftertanke. Men denne Forskel varierer i det uendelige, baade i Art og Grad. Og man kan allerede i det umiddelbart Givne spore de Love og Former, efter hvilke Eftertanken arbejder. Totalitetspræget er allerede tilstede i det, og Eftertanken udfolder kun videre, hvad der allerede er antydet i det. (Smlgn. ovenfor § 10). En saadan videre Udfoldelse er nødvendig paa Grund af de Modsigelser og Modsætninger, allerede det umiddelbart Givne kan indeholde. Der gives jo ikke et enkelt umiddelbart Givet, en enkelt konkret eller praktisk Intuition, men mange forskellige Intuitioner, hver for sig med et Helhedspræg — og hvorledes kan disse forskellige Intuitioner forenes til en mere omfattende Intuition? Uden Eftertanke og Sammenligning kan det ikke ske.

I min Kritik af BERGSON i „Henri Bergson's Filosofi“ holdt jeg mig til Forholdet mellem Intuition og Eftertanke i Almindelighed. Men ogsaa Forholdet mellem de mange forskellige Intuitioner indbyrdes fører ud over det umiddelbart Givne, selv om man indrømmer, at vi kan naa tilbage til dette.

Fremdeles trænger sig nødvendigvis det Spørgsmaal frem, med hvilken Ret man kalder det umiddelbart Givne for „Virkelighed“. Forskellen mellem Fantasi, eller Drøm, og Virkelighed eksisterer ikke for konkrete og praktiske Intuitioner. Det Problem, denne Forskel stiller, eksisterer der ligesaa lidt som noget andet Problem. En begrundet Forskel mellem Virkelighed og Drøm forudsætter Erkendelse af fast, lovmæssig Sammenhæng mellem de Iagttagelser, der staar til Raadighed, — selv om denne Erkendelse er nok saa elementær og barnlig. Og det er nu netop Trangen til Kendemærker for Virkelighed, der fører til Loverkendelse. HENRI POINCARÉ havde derfor Ret i den Sætning: „Le monde Bergsonien n'a pas des lois“. (Dernières Pensées,⁵ p. 31).

I skarp Modsætning til BERGSON's Intuitionsteori fremtræder Marburgerskolens Teori om, at Kausalitetsproblemet er fuldstændig løst, dersom det lykkes at gennemarbejde de Forskelligheder, det Givne frembyder, saaledes at alle Forhold indenfor det Givne kan udtrykkes i identiske Domme eller Ligninger. Det matematiske Funktionsbegreb indeholder da Løsningen af Kausalitetsproblemet. En matematisk Funktion betegner gensidig Afhængighed mellem to foranderlige Størrelser og udtrykker saaledes paa én Gang deres Forskellighed og deres Sammenhæng. Naar $y = f(x)$, falder x ikke bort, fordi y indtræder, men bevares i y . Naar et Forhold mellem to foranderlige Fænomener kan udtrykkes paa denne Maade, falder det Ud-vortes i den populære Opfattelse af Aarsagsforholdet bort, og der bliver ikke mere

¹⁾ Smlgn. min Bog *Henri Bergson's Filosofi*, p. 16 f; 58—60. — WILLIAM JAMES staar paa dette Punkt BERGSON nær. Se *A pluralistic Universe* (1909), p. 242—247; 260—263.

Tale om en ydre Indgriben eller Handling af en Ting paa en anden. Tingenes Væsen og Forhold har en Gang for alle fundet deres Udtryk i Ligningen¹⁾.

Imidlertid skelner COHEN dog (p. 248) mellem Ligningen og dens Tydning; Ligningen danner kun det metodologiske Grundlag. Den tydes som Udtryk for Konstans, Bestaaen (Erhaltung). Men Ligningen $y = f(x)$ kan betyde saare mange Ting, finde Anvendelse paa højst forskellige Omraader. Naar den skal være det metodologiske Grundlag for „Bestaaen“ eller „fysisk Struktur“, saa har vi her netop hvad KANT kaldte Analogi. Der er kun Analogi mellem matematiske og fysiske Forhold, ligesom der kun er Analogi mellem logisk Begrundelse og kausal Relation. Det er paa denne Analogis Berettigelse, den matematiske Fysik støtter sig, eller rettere: denne Analogis Berettigelse er den store Hypotese, al moderne Naturvidenskab søger at godtgøre i det Enkelte.

COHEN anerkender fremdeles (p. 412 ff), at Problemer kun opstaar, hvor et nyt Emne bliver til for os. Det gælder da at omsætte dette nye kvalitative Indhold i kvantitativ Form. Sansefornemmelsen stiller Krav, men kun Tanken kan afgøre Kravets Betydning. Sansefornemmelsen skal ikke høres, men forhøres. Men Resultatet af disse Forhør kan ikke fastslaaes en Gang for alle. Vore Begreber kan derfor aldrig blive fuldkomne. Herved er indrømmet saa meget, at Gennemførelsen af den rent logiske Opfattelse af Virkeligheden stadig staar som et Ideal eller en Hypotese. Men selv hvor Tydningen maa siges at være lykkedes, som naar Varmelæren er bleven en Del af Bevægelseslæren, ophæves saa derved Forskellen mellem Fornemmelseskvaliteten og de matematiske Formler, der udtrykker Varmen som fysisk Emne? Fornemmelsens Krykke, siger COHEN (p. 425), er knust derved, at Varmelæren er en Del af Bevægelseslæren. Men Fornemmelsen behøver i sin umiddelbare Kvalitet slet ingen Krykke, og selv efter at Varmelæren er bleven en Del af Bevægelseslæren, staar det Spørgsmaal uløst: hvorfor og hvorledes gør det Fænomen, den fysiske Varmelære beskriver ved Hjælp af sine Ligninger, sig gældende for sansende Væsener paa en bestemt, kvalitativ Maade? Kan man af den fysiske Varmelæres Ligninger udlede de Varmekvaliteter, som er umiddelbart givne for os? Man kan erklære disse Kvaliteter for subjektive, men derved skaffes de ikke ud af Verden. Hvad der gælder for Temperatursansen, gælder ogsaa for alle andre Sanser. Og det er ikke blot Forholdet til menneskelige Sanser, der stiller Problemet paa ny. Trods Sætningen om Energiens Bestaaen er Lys, Varme, mekanisk Bevægelse, Elektricitet o. s. v. dog forskellige Naturkræfter, og den objektive Forskel mellem dem kan ikke udledes af den almindelige Sætning, at der til et vist Kvantum af den ene svarer et vist Kvantum af den anden. Den ene har faktisk andre Virkninger end den anden, og i hvert enkelt Tilfælde foreligger der en Overgang i en bestemt Retning. Selv om Sætningen $A = B$ gælder for et vist Synspunkt, kan det dog i det enkelte Tilfælde være af afgørende Betydning, om det er A eller B ,

¹⁾ H. COHEN: *Logik der reinen Erkenntniss*, p. 185; 239—247. — Til et lignende Resultat kommer RICHARD AVENARIUS ud fra sit pragmatisk Standpunkt i sin Teori om absolut „Deproblemativering“. (Se „Moderne Filosofer“, p. 103—104).

der foreligger. Spørgsmaalet bliver tilsidst, om Virkeligheden kan tænkes at bestaa i de blotte Ligninger. COHEN er ikke langt fra denne Konsekvens. Kun Tanken, Begrebet, siger han, giver sand Væren (p. 180). Al sand Filosofi begynder efter ham med PARMENIDES. Dog synes han ikke at ville drage den Konsekvens, at kun de rene Identiteters Verden eksisterer.

Endnu mindre end KANT's Analogilære formaar COHEN's Identitetslære at løse HUME's Problem. Men COHEN anerkender slet ikke Berettigelsen af dette Problem, som jo lægger Vægten paa Kvalitets- og Tidsforskellighederne. Han afviser (p. 230) HUME's hele Standpunkt som umoralsk! Det har saa ogsaa været umoralsk af KANT at lade sig vække af dogmatisk Slummer ved HUME's Problem. Og konsekvent er det da, at man rolig lægger sig til at slumre igen!

18. Aarsagsbegrebet fremtræder ifølge den Opfattelse, jeg her har gjort gældende, som en Udvidelse af den Tankehelhed, der kan naas ad logisk-matematisk Vej, en Udvidelse, der sker ved, at kvalitative og successive Forskelligheder ad Analogiens Vej bringes ind under logiske og matematiske Synspunkter. Der dannes da en real Tankehelhed, som giver den mest fuldkomne Virkelighedserkendelse, der kan vindes, uden at dog Virkeligheden paa eleatisk-platonisk Vis identificeres med Logik og Matematik. At det kun er ad Tænkningens Vej, vi kan begrunde vor Tro paa at staa overfor en Virkelighed, kan ikke fortolkes saaledes, at denne Virkelighed kun skulde bestaa i selve Tænkningens Former. Forholdet mellem Iagttagelse og Tydning bliver aldrig Identitet. HUME's Problem bliver staaende¹).

Aarsag og Virkning, der foreløbig staar som to forskellige Ting, kommer i inderligere Forhold til hinanden som Led i en real Tankehelhed, der er dannet med den formale Tankehelhed som Forbillede, og i Kraft af den Helhedstendens, der ytrer sig i alt Bevidsthedsliv, især i alt Tankeliv. Men ogsaa fra andre Sider lægger Helhedsbegrebet eller Helhedstendensen sig for Dagen i Aarsagsforholdet, og det kan tjene til Belysning af vort Emne at fremdrage dem.

a. Den Helhed, som Aarsag og Virkning udgør, er selv Led i en større Helhed. Ethvert enkelt, isoleret Aarsagsforhold (om der gives et saadant) er blindt og tilfældigt; Betingelsen for, at to Begivenheder paa dette bestemte Sted og til denne bestemte Tid kan staa i Aarsagsforhold, maa søges i en større Sammenhæng, tilsidst i den Lovmæssighed, der ligger til Grund for hele den Natursammenhæng, vi kender. Ved at se to Begivenheder i Aarsagssammenhæng ser man dem tillige som indbefat-

¹) I ANTON THOMSEN'S Bog om HUME gjordes der Forsøg paa at vise, at Æren for at have opstillet Aarsagsproblemet ikke tilkommer HUME, men HOBBS. Det er dog kun et enkelt Sted hos HOBBS, man her kan beraabe sig paa (De Corpore I, 3, 20). Det var fortjenstfuldt at drage dette Sted frem, men hvad HOBBS her har udtalt, faar ingen Indflydelse paa hans dogmatiske Tankegang. Og ogsaa før HOBBS er der Antydninger af Forskellen mellem Grund og Aarsag. Saaledes hos BRUNO (De la causa, principio, et uno. Secondo dialogo: Forskellen mellem principio og causa. Ed. LAGARDE, p. 230), og endnu tydeligere hos det 14. Aarhundredes Nominalister, især hos NICOLAS D'AUTRECOURT. (Se LAPPE: Die Philosophie des Nicolaus von Autrecourt. Bonn 1905. — H. RASHDALL: Nicholas de Ultricuria, a medieval Hume. Aristotelian Society. Proceedings 1906).

tede i en Helhed, der er mere omfattende end den, de selv tilsammen udgør. Dette træder især frem, naar man lægger Vægt paa Aarsagsforholdets Retning, en Side ved det, man er tilbøjelig til at overse. LEIBNIZ henlede bestemt Opmærksomheden paa Retningen og opstillede Sætningen om Retningens Bestaaen¹⁾. Senere er Retningsbegrebet traadt i Baggrunden, skønt KANT lagde meget stor Vægt paa, at Aarsagsforholdet er forskelligt fra et rent og purt Successionsforhold derved, at Leddene ikke kan byttes om. Hvor der er tvesidig Ækvivalens mellem Aarsag og Virkning, kan man baade experimentalt og tankemæssigt gaa frem og tilbage. Men i virkelig Iagttagelse, i det enkelte bestemte Tilfælde gaas der enten frem eller tilbage; der er Ækvivalensen altid ensidig, og det er af afgørende Betydning, hvilket af Leddene der er Aarsag, og hvilket der er Virkning. Opdagelsen af Naturkræfternes Ækvivalens har ingenlunde, som AVENARIUS, RIEHL og COHEN mener, løst HUME'S Problem²⁾. — I det lange Løb er maaske endda Ækvivalensen faktisk ensidig; det er idetmindste den Slutning, nogle drager af CARNOT'S LOV.

Dersom det kun er paa Baggrund af en mere omfattende Helhed, at Retningen kan konstateres, og derved det bestemte, konkrete Aarsagsforhold ses i sin Egenommelighed, — og dersom Virkelighedskriteriet bestaar i den kausale Sammenhæng, den bestemte Orden og Retning, i hvilken de enkelte Emner fremstaar, — saa bliver „Virkeligheden“, den reale Sandhed, et Ideal, der til hver given Tid kun tilnærmelsesvis kan naas. Dette fører dog ikke, som man har ment³⁾, til fuldkommen Skepsis; det er kun et Vidnesbyrd, det mest afgørende af alle Vidnesbyrd, om, at Sandheden udvikler sig historisk.

b. Ligesom Grunden altid er et Indbegreb af Forudsætninger, saaledes er Aarsagen altid et Indbegreb af positive og negative Betingelser. Da nu enhver af disse Bestanddele af „Aarsagen“ har en Tendens til at virke i en bestemt Retning, og da Forholdet mellem disse Tendenser kan være højst forskelligt, bliver der Mulighed for meget forskellige Ordninger og Kombinationer indenfor det, der betegnes som „Aarsagen“. Aarsagen som Helhed kan derfor fremtræde paa højst forskellig Maade, og det vil være vanskeligt, om ikke umuligt, at formulere en Lov, der udtømmer de virkelige Forhold. „En Naturlov kan“, siger ERNST MACH, „ikke indeholde mere end en omfattende og fortættet Beretning om Kendsgerninger. Ja, den indeholder endog stedse mindre end selve Kendsgerningen, fordi den ikke gengiver hele Kendsgerningen, men kun den for os vigtige Side af den, medens der med Hensigt eller nødtvungent ses bort fra Fuldstændighed“⁴⁾. BERGSON gaar endog saa vidt at kalde Aarsagslovene for blotte Etiketter. Dette Misforhold mellem Aarsagslov og

¹⁾ *Opera philosophica*, ed. ERDMANN, p. 132 f.

²⁾ Smlgn. *Den menneskelige Tanke*, p. 282—287.

³⁾ Smlgn. BERTRAND RUSSELL'S Kritik af det dynamiske Sandhedsbegreb i hans Afhandling *On the Nature of Truth* (Proceedings of the Aristotelian Society, 1907, p. 28—49). Selv hylder RUSSELL en „analytisk Realisme“, der antager en Verden af absolute Existenser, dels universelle (i Lighed med PLATON'S Ideer), dels sanselige (*Le Réalisme analytique*. Bulletin de la Société Française de Philosophie, 1911). Kun derved mener han at have fast Grund under Fødderne.

⁴⁾ *Oekonomische Natur der physikalischen Forschung* (Populär-wissenschaftliche Vorlesungen⁴⁾ p. 224 f.

virkelig Skeen fremtræder ikke mindst paa det aandelige Omraade. En Villiesvirk-somhed, hvis Formaal omfattes med fuld Bevidsthed, udfolder sig ikke, uden at en Mængde uvilkaarlige Tendenser af spontan, reflex og instinktiv Art virker med, foruden at Forestillinger og Følelser, der ikke direkte vedkommer Formaalet, gør sig gældende. Og Forholdet mellem det bevidste Formaal og de halvt eller helt ubevidste Tendenser kan i de enkelte Tilfælde variere i høj Grad, saa at det intet Under er, om Aarsagsforklaringen af en menneskelig Handling ofte er saa overordentlig vanskelig¹⁾.

c. Hvad der saaledes gælder indenfor den enkelte „Aarsag“, fremtræder paa analog Maade, naar vi betragter forskellige Aarsagsrækker i deres indbyrdes Sammenhæng. Der kan ikke paavises nogen Aarsagsrække, som forløber aldeles isoleret. Forskellige Aarsagsrækker griber ind i hverandre, og hvad der foreligger i de enkelte Tilfælde, vil stedse være et Komplex af Aarsagsrækker, hvis Retninger mødes paa harmonisk eller disharmonisk Maade. —

Der stiller sig altsaa uafbrudt for Forskningen den Opgave a) at finde den store Sammenhæng, indenfor hvilken det enkelte Aarsagsforhold kan finde sin Begrundelse, — b) at bestemme Forholdet mellem Elementerne indenfor samme Led i den enkelte Aarsagsrække, — og c) at udrede Forholdet mellem de forskellige Aarsagsrækker, der tilsammen bestemmer et Resultat.

Real Helhed er derfor (som iøvrigt alle Kategorier er det) en „Idé“, i kantisk Betydning af Ordet, det vil sige en Tanke, som stedse stiller nye Opgaver og ikke kan realiseres i nogen Anskuen eller i nogen afsluttet Tankegang. Det er en Arbejdstanke, der kun løser foreliggende Opgaver saaledes, at den tillige gør opmærksom paa nye Opgaver.

19. Dersom det er rigtigt, hvad der i det Foregaaende er søgt begrundet, at den menneskelige Tanke i Kraft af sin egen Natur søger at forme Helheder, fordi den selv uvilkaarlig arbejder efter en Helhedslov, saa vilde det være en lykkelig Ting, om der gaves Emner, der fra første Færd, forud for al tankemæssig Bearbejdelse, fremtraadte med Helhedens Præg, og i hvilke det var en Helhedslov, der bestemte de enkelte Elementers Vekselvirkning. Det var da her ikke Tankearbejdet, der frembragte Helheden, men det var Emnet selv, der mødte frem som en given Helhed, der havde Loven skreven i sig selv og ikke behøvede at hente den fra Tanken. Nu er, som vi ovenfor har set, alle Emner givne som Helheder; men det Tankearbejde, vi hidtil har undersøgt, gik dog væsentlig ud paa at opløse det Givne i dets Elementer og vinde Forstaaelsen gennem et Tankehele, der tilvejebragtes gennem Analogi med den logisk-matematiske Totalitet, Tanken paa egen Haand kan frembringe. Saadanne Emner optræder paa det organiske, det psykiske og det sociale Omraade, og Spørgsmaalet bliver da om Forskningens Forhold til dem. Er her helt nye Kategorier nødvendige, og i saa Fald, i hvilket Forhold staar de til de Kategorier, der i det Foregaaende er omtalte?

¹⁾ Smlgn. min Afhandling *Begrebet Villie* (Mindre Arbejder. Tredie Række), p. 40 f.

Naar Totalitet, saaledes som det er sket i „Den menneskelige Tanke“ (p. 218—227), opstilles som en speciel Kategori, som et enkelt Led i Kategoriernes Række, saa er det dog ikke blot paa Grund af Biologiens, Psykologiens og Sociologiens Stilling indenfor Videnskaben, men ogsaa paa Grund af den Sammenhæng mellem Aarsagsbegrebet og Helhedsbegrebet, der ovenfor er paavist, en Sammenhæng, der ikke blot fremtræder paa de nævnte tre Omraader. Overalt hvor Forskningen rykker frem, opdager den Helheder, der hidtil havde skjult sig. Ellers vilde jo ogsaa Tankens egen Helhedskarakter, dens Ejendommelighed som Syntese, være et højst uhensigtsmæssigt Organ. Men det har vist sig at være en ren Abstraktion, naar man opfatter Aarsag som noget Enkelt, Aarsag og Virkning som to forskellige Ting, og Aarsagsrækkerne som liggende aldeles udenfor hverandre. Naar Helhedsbegrebet særlig er karakteristisk for de tre nævnte Videnskaber, saa kommer det dog ikke her frem som en *deus ex machina*.

Dog gør det en betydelig Forskel, om Helheden kun viser sig som et Maal, der naas, naar Forskningen kan finde Sammenhæng mellem forskellige Aarsagsrækker, eller fremtræder som et foreliggende Emne, der saa stiller Forskningen den Opgave at finde dets indre og ydre Betingelser. I sidste Tilfælde viser det sig i ganske speciel Forstand, hvad der mere eller mindre gælder overfor ethvert Emne, at Forskningen gaar analytisk frem. Selv om et Emne i nok saa høj Grad fremtræder som en Helhed, er Forstaaelsen dog ikke given derved. Der maa analyseres, skelnes mellem Dele og Egenskaber, for at Loven for deres Sammenhæng kan findes. De faktisk foreliggende Helheder er ligesaa mange Opgaver, først for Beskrivelse og Klassificering, saa for Undersøgelse med Hensyn til Betingelserne for deres Bestaaen og Udvikling. Selve Begrebet Helhed kan aldrig bruges til Forklaring. Det er, som enhver Kategori, baade en Form for Tankens Arbejde og et Ideal, der søges udført i det Enkelte. Men ved de umiddelbart givne Helheder er der, som Erfaringen lige til den nyeste Tid viser, en Fristelse til at finde Forklaringen i selve Helhedsbegrebet, bruge dette som en Nøgle, der lukker op overalt. Alle teologiske, vitalistiske og spiritualistiske Forklaringer beror paa et saadant Misbrug. I Gudsbegrebet, saaledes som det er udviklet i de højere Folkereligioner, er al Kausalitet i Verden koncentreret som i en uendelig Enhed eller Helhed, og det staar da som en Selvfølge, at ethvert enkelt Fænomen har sin Forklaring ved det. GALILEI gjorde allerede opmærksom paa, at netop fordi Alt har sin Grund i Gud, bringer det ingen Forstaaelse at beraabe sig paa Gud som Aarsag til et enkelt Fænomen i dets Ejendommelighed til given Tid og Sted. Vitalismen betragter Organismen som et Væsen, der har sin Aarsag i sig selv, og dette er den egentlige Aarsag til alt, hvad der foregaar indenfor den. Paa det psykologiske Omraade svarer hertil, at man lader Sjælen være Aarsag til sine egne Tilstande, istedetfor at finde Sjælelivets Love gennem Studiet af Forholdet mellem de forskellige sjælelige Ytringer. Paa det sociologiske Omraade fremtræder en lignende Tendens, naar man lader Samfundet som Helhed være Aarsag til specielle sociale Fænomener.

I LEIBNIZ' Individualitetsbegreb ligger en Anvisning til paa en Gang at aner-

kende Ejendommeligheden ved en given Helhed og at finde dens Væsen i den Lov, der erfaringsmæssig udtrykker Sammenhængen mellem dens forskellige Tilstande og Forandringer¹). Som vi ovenfor har set, var det for LEIBNIZ Erkendelsens Ideal at føre alle Domme tilbage til Identiteter, og det kunde synes at være i Modstrid hermed, at han lægger saa stor Vægt paa individuelle Helheder og deres Forskeligheder. Men Sagen er, at Identiteten, der for PLATON stod som Genstand for Kontemplation, en Kontemplation, der nærmede sig til Mystik, for LEIBNIZ var en Tankeform og et Tankemiddel, der benyttes ved hvert enkelt lille Skridt, hver lille Overgang, Tanken gør i den Analyse, der fører til at finde Loven for den individuelle Helhed (*cette loi de l'ordre qui fait l'individualité de chaque substance particulière; — lex continuationis operationum*). Denne Tanke hos LEIBNIZ hænger nøje sammen med Grundtanken i hans Infinitesimalregning, idet det er gennem uendelig smaa Overgange mellem Tilstandene, at et Væsens Kontinuitet udtrykker sig, og idet et Væsens Ejendommelighed netop bestaar i den Lov, efter hvilken disse Overgange foregaar.

LEIBNIZ's Tanke kan lede os i vor Betragtning af Organismen, Personligheden og Samfundet fra et erkendelsesteoretisk Synspunkt.

20. Paa det biologiske Omraade staar Mekanisme og Vitalisme overfor hinanden.

HIN ser i de organiske Fænomener blot en Række fysiske og kemiske Processer, hvis Love i Grunden er fundne, saa at det blot gælder Anvendelse af dem paa specielle Tilfælde. Organismen er en Sum af mekanisk (fysisk-kemisk) virkende Elementer. Den videnskabelige Biologi begynder med LAVOISIER's og LAPLACE's Opdagelse (1780) af, at dyrisk Varme kan forklares ad fysisk-kemisk Vej. Siden er en saadan Forklaring gennemført Skridt for Skridt for forskellige Funktioners Vedkommende, bl. A. for Forplantningens. Der er endnu Huller tilbage, saaledes den kemiske Beskaffenhed af Enzymerne og af de Stoffer, der betinger Arveligheden af en Egenskab. Men et særegent Livsprincip er overflødigt, og en Organisme kan defineres som en kemisk virkende Maskine, der besidder den Ejendommelighed at kunne udvikle, opholde og reproducere sig automatisk. At en Del er saaledes tilpasset, at den tjener Helheden, er for den mekanistiske Opfattelse kun et uklart Udtryk for den Kendsgerning, at en Art kun kan leve, naar den besidder den Mekanisme, Selvopholdelse og Reproduktion forudsætter. Overordentlig mange Former er gaaede til Grunde af Mangel paa en saadan Mekanisme. Der er Intet, der tyder paa, at kunstig Frembringelse af levende Materie skulde ligge ude over Videnskabens Muligheder²).

¹) Smlgn. *Den menneskelige Tanke*, p. 131—135.

²) JACQUES LOEB: *The recent developement of Biology*. (Congres of Arts and Sciences. St. Louis 1904. Vol. V.). — *The Mechanistic Conception of Life*. Chicago 1912. — LOEB anerkender Betydningen af ARRHENIUS' Tanke, at meget smaa Spirer drives gennem Rummet ved Straaletryk, og at de, naar de støder paa Legemer af passende Temperatur og forsynede med Vand, Salte og Ilt, fremkalder nye organiske Udviklinger. Men han mener, at Videnskaben alligevel maa arbejde paa at frembringe levende Materie, eller i hvert Tilfælde bevise, hvorfor det er umuligt.

Selv om der lægges nok saa megen Vægt paa den strenge Gennemførelse af fysiske og kemiske Metoder indenfor Biologien, maa det dog, som selv LOEB indrømmer, foreløbig hævdes, at ikke Alt paa det organiske Omraade er forklaret ad denne Vej. Paa dette Punkt tager derfor ganske naturlig den modstaaende Opfattelse, Vitalismen, fat. Ved Vitalisme maa man, hvis man vil have et klart Begreb og tillige tager Hensyn til Biologiens Historie, forstaa den Opfattelse, der ikke blot nægter, at det organiske Liv kan forklares ad fysisk og kemisk Vej, men tillige finder Forklaringen i en særlig Livskraft, der er forskellig fra alle andre Naturkræfter¹⁾.

Vitalisme er efter denne Definition baade et negativt og et positivt Begreb. Den beror først og fremmest paa den Forudsætning, at en mekanisk Oprindelse af Livet ikke er mulig. Men er det muligt at føre et Bevis herfor? Naar Biologiens Fremskridt, hvad Aarsagsforklaring angaar, stedse har bestaaet i, at der paavistes bestemte fysiske og kemiske Aarsager til organiske Processer, saa vil det ligge nærmest at formode, at denne Fremskridten kan fortsættes, saalænge der overhovedet forskes, selv om en Afslutning her ikke skulde kunne naas. Vi staar maaske her ved et irrationelt Forhold, ligesom ved Forholdet mellem Sansekvaliteten og den matematiske Fysiks Ligninger. (Smlgn. § 11 og § 15). Al Videnskab arbejder egentlig paa Analyse af givne Helheder. Et Hul i de fysiske og kemiske Processers Forløb indenfor Organismen, betegner kun en ny Opgave, Nødvendigheden af flere Decimaler. Saaledes fastholder ogsaa HUGO DE VRIES, at Mutationsteorien, der antager pludselig Tilblivelse af nye organiske Typer, netop stiller den Opgave at udfinde den kemiske Aarsag til denne Afvigelse fra den forhen raadende Type.

Positive Beviser for Vitalismen mener DRIESCH, den Forsker i vore Dage, der udførligst har hævdet Vitalismen, at have fundet, dels i Embryologien, dels i Instinktet. Morfologien er Vitalismens egentlige Omraade. De organiske Former med deres Helhedspræg synes ikke at kunne udledes som Resultat af blot Sammenspil af uorganiske Elementer. DRIESCH henviser, hvad Embryologien angaar, til, at i de tidligste Stadier af Fosterudviklingen kan Cellernes indbyrdes Ordning helt forandres ved mekanisk Indgreb, og dog kan Cellekomplekset trods Splittelsen udvikle sig paa aldeles normal Maade. Men, som HALDANE²⁾ bemærker, kan der fra et

¹⁾ Se min Afhandling *Om Vitalisme* (Mindre Arbejder. Første Række), p. 44—46. De klassiske Vitalister er VAN HELMONT og STAHL i d. 17. Aarh., MontPELLIERSKOLEN, især BARTHEZ i d. 18. Aarh. (Med Urette er VERWORN p. 46 nævnt som Vitalist). — Jeg forstaaer ikke, hvorledes DRIESCH (*History and Theory of Vitalism*. 1914. p. 59 f) kan betragte BLUMENBACH som den mest karakteristiske Repræsentant for den gamle Vitalisme. BLUMENBACH betragter, som DRIESCH selv fremhæver, den formende Tendens (nisus formativus) ikke som Aarsag, men som et Resultat, hvis Aarsag ikke kendes. BLUMENBACH (*Über den Bildungstrieb*. 1789, p. 25 f) siger udtrykkelig, at Ordet „Bildungstrieb“ ligesaa lidt indeholder nogen Forklaring, som Ordet „Tiltrækning“ hos NEWTON gør det, og han minder om NEWTON's udtrykkelige Erklæring i den Henseende. Disse Ord betegner Fænomenet, der skal forklares, ikke Aarsagen. Naar DRIESCH derfor siger, at hvis alle Vitalister havde udtrykt sig ligesaa klart som BLUMENBACH, vilde LOTZE's og CLAUDE BERNARD's Kritik have været unødvendig, saa er dette ganske rigtigt; ti der vilde da ingen Vitalisme have eksisteret!

²⁾ *Mechanism, Life and Personality*. (1913), p. 27.

fysiologisk Synspunkt ikke være Tvivl om, at der herved virker specielle fysiske og kemiske Aarsager, selv om de endnu ikke er paaviste. Og i hvert Tilfælde er det tilsyneladende positive Bevis kun en speciel Form for det negative, der har vist sig umuligt at føre. — Ligesom i Formdannelsen skal nu ifølge DRIESCH Organismen virke som Helhed i Instinkthandlerne, lede og bestemme Processernes Retning og Sammenhæng, snart ved at hæmme en enkelt Proces, snart ved at ændre Retningen, snart ved at omordne Forholdet mellem de enkelte Processer. En saadan hæmmende, ændrende og ordnende Indgriben strider ifølge DRIESCH (der her benytter en allerede af DESCARTES til Fordel for Sjælens Indgriben i Materien udtalt Tanke) ikke mod Sætningen om Energiens Bestaaen. Men heller ikke herved kommer vi ud over en negativ Paastand. En Retningsændring uden materiel Aarsag vilde ganske vist ikke stride mod Energiens Bestaaen, men den vilde stride mod den strengt fysiske Opfattelse af Inertisætningen.

DRIESCH's Behandling af Forholdet mellem det Mekaniske og det Organiske er i denne Sammenhæng af særlig Interesse, fordi han som Logiker lægger stærk Vægt paa Helhedens Kategori¹⁾. Men det er i det foregaaende forhaabentlig tilstrækkelig paavist, at man af Tankens almene Former ikke kan udlede specielle Naturforklaringer. Totalitet som Kategori fører til et bevidst og ubevidst Arbejde paa at forme Iagttagelser til Helheder. Men hvor, som paa det organiske Omraade, Fænomener allerede for selve Iagttagelsen staar som Helheder, der maa Opgaven blive den, ad Analysens Vej at finde de Love, der betinger saadanne Helheders Bestaaen, ikke den at appellere til Helheden selv som selvfrebringende Aarsag. Paa dette Punkt staar en anden allerede omtalt filosoferende Biolog J. C. HALDANE mere kritisk. Han anvender ikke Helhedsbegrebet kausalt, men ser de Helheder, der fremtræder i Naturen, som Typer paa en højere Form for Realitet (a higher or more concrete aspect of reality). Derimod mener han, at hvor en saadan „højere“ Type fremtræder, stilles der overhovedet ikke noget kausalt Problem: den er som en Aabenbaring af Tilværelsens Væsen, som ikke afbryder den mekaniske Sammenhæng og ikke berøver det fysisk-kemiske Verdensbegreb dets Nytte som Arbejdshypotese²⁾. Som saa mange Hegelianere ser HALDANE ikke, at det i Virkeligheden er et Værdibegreb, han her opererer med, paa samme Maade, som naar man f. Ex. siger, at et Kunstværks æstetiske Værdi er uafhængig af den Maade, paa hvilken det er blevet til. I næste Kapitel kommer vi til at drøfte Forholdet mellem Totalitet og Værdi.

Naar det saaledes viser sig, at det positive Bevis for Vitalismen kun er en Form for det negative, spørger man med en vis Nysgerrighed, hvorledes man egentlig skulde tænke sig den nye Kraft, der ifølge Vitalismen træder frem i de organiske Fænomener for at udfylde de Huller, som den mekaniske Naturforklaring stadig

¹⁾ DRIESCH: *The Problem of Individuality*. (1914), p. 41.

²⁾ *Mechanism, Life and Personality*, p. 98, 137. — For HALDANE er det biologiske Synspunkt „højere“ end det fysisk-kemiske, det psykologiske igen „højere“ end det biologiske. Materie, Organisme og Sjæl betegner forskellige Trin af Tilnærmelse til sand Virkelighed (p. 117, 123).

skulde efterlade. DRIESCH oplyser herom, at den ikke er en rumlig Aarsag, skønt den virker paa (into) det, som er i Rummet. Hvis man ved Aarsag vil forstaa rumlig Aarsag, saa er den her virkende ordnende Faktor, som DRIESCH vil kalde Entelechi, ikke Aarsag. Hvor den lægger sig for Dagen som ledende, ikke blot formende, kalder DRIESCH den et Psychoïd. Psychoïdet er ikke af psykisk Art, men er et Analogon til det Psykiske, og DRIESCH finder Vitalismens Hovedvanskelighed i denne Antagelse af ubevidste Analoga til Sjælelivet. Psychoïdet skal dog ikke blot være nødvendigt for at forstaa visse biologiske Fænomener, men skal tillige forklare, hvorledes det er muligt, at der kan opstaa psykisk Væren (Bevidsthed).

For mit Vedkommende maa jeg med Hensyn til dette sidste Punkt bemærke, at der vel maa skelnes mellem de to Ting, der hos DRIESCH gaar sammen i Et. Jeg antager det for uundgaaeligt at forudsætte psykiske Analoga paa lavere Trin af materiel Existens, hvis man ikke vil antage, at Bevidsthedslivet opstaar med et Spring, og hvis man ikke vil paatage sig at bevise dets Opstaaen af rent materielle Aarsager. Men man har derfor ikke Ret til at lade et saadant Analogon optræde som *deus ex machina* i Biologien. —

Et med Vitalisme beslægtet Begreb er Begrebet Orthogenesis¹⁾, som er opstillet til Forklaring af, hvorledes Udviklingen kan gaa frem fra lavere til højere Former. Denne Forklaring finder man saa i en oprindelig Trang eller Tendens til Udvikling i en bestemt Retning. Der er i denne Sammenhæng ingen Grund til at gaa ind paa dette Begreb, da Kritiken af det vil være ganske tilsvarende til Kritiken af Vitalismen. Begrebet Orthogenesis er for Udviklingsbegrebet, hvad Begrebet Livskraft er for Organismens Begreb i det hele. —

Resultatet af vor Drøftelse bliver, at Umuligheden af en mekanisk Oprindelse af Livet ikke kan godtgøres, — hvorved dog den Mulighed, at Livet ingen absolut Oprindelse har, ikke maa tabes af Syne. Dersom det skulde kunne godtgøres, at Livet, Organismen med dens Helhedspræg, kan forklares ad mekanisk Vej, saa mister Begrebet Helhed derfor ikke sin Betydning. Tvertimod viser Helheden sig da netop at have en dyb Grund i Tilværelsens Elementer, siden disse i Kraft af deres egne Love kan forenes til at danne Helheder. Det er da de samvirkende Aarsagsrækker, der gør saadanne komplekse Fænomener som Organismer mulige. Helhedsbegrebet stiller, som enhver Kategori, en Opgave, et Spørgsmaal, men siger i sig selv Intet om, hvorledes dette Spørgsmaal skal besvares.

Den specielle biologiske Forsker behøver ikke at lægge hverken Mekanisme eller Vitalisme til Grund. Det er hans Sag at anvende fysiske og kemiske Synspunkter indenfor Organismen saa langt, som det overhovedet er muligt. Og nogen absolut Sikkerhed for, at han staar ved Mulighedernes Grænse, kan han aldrig faa. —

Det har ved hele denne Drøftelse været Hovedopgaven at faa det almindelige

¹⁾ BERGSON's „*élan vital*“ er i DRIESCH's Øjne for ubestemt et Udtryk. Han foretrækker Begrebet Individualitet, fordi der her er Tale om et Grundbegreb, en Kategori. (*Science and Philosophy of the Organism*, II, p. 305, 313). Iøvrigt finder han mange Berøringspunkter mellem sin og BERGSON's Opfattelse (ib. p. 292 Note). Om BERGSON's Vitalisme henviser jeg til min Bog *Henri Bergson's Filosofi*, p. 35—42.

Problem frem og vise dets Sammenhæng med den menneskelige Tankes Natur, saaledes som den lægger sig for Dagen paa de forskellige Omraader, hvorfra den henter sine Emner. Det er let nok at spotte over Vitalismen paa en mere eller mindre smagfuld og vittig Maade. Men man tjener Tænkningen bedre ved klart og bestemt at pege paa det Problem, der her atter og atter gør sig gældende, selv om der er dem, der lader, som om det ikke eksisterer.

21. Personligheden, Selvet, er et andet Exempel paa en Helhed, der træder os umiddelbart imøde for derefter at gøres til Genstand for Analyse. Forholdet mellem den givne Helhed og den videnskabelige Undersøgelse er her et Sidestykke til, hvad der gjorde sig gældende for det organiske Livs Vedkommende. Her fremtræder en Modsætning mellem en Opfattelse, der betragter Personligheden (og Bevidsthedslivet i det hele) som et blot Resultat af et Sømmenspil af Elementer, og en anden Opfattelse, der finder Forklaringen til de enkelte Bevidsthedsfænomener i Selvet, Personligheden som Helhed. Den første Opfattelse repræsenteres dygtigst og paa mest karakteristisk Maade af den engelske „Associationspsykologi“ (HUME, JAMES MILL, STUART MILL); den anden hyldes ikke blot af den spiritualistiske Psykologi, der lader Sjælen som en særegen „Substans“ ligge til Grund for Bevidsthedsfænomenerne og gribe ind i deres Gang, men ogsaa af nyere psykologisk Opfattelser, der lader „Jeget“ eller „Selvet“ øve en lignende Funktion. Ogsaa paa dette Omraade er det Loverkendelsen, forsaavidt en saadan er mulig, der fører ud over de stridende Opfattelser. Den eneste Lov, der kan spores overalt paa det psykiske Omraade, er Syntesens Lov. Naar Begrebet Syntese opfattes som et Grundbegreb i Psykologien, menes derved ikke Begrebet om en Kraft, men netop Begrebet om en Lov eller en Form for alt Bevidsthedsliv. Hvad psykologisk Analyse kan finde, vil stedse vise sig at være specielle Former for denne Grundform. Det er ikke overflødigt at bemærke, at Spørgsmaalet om, hvorvidt Syntesens Grundlov kan paavises overalt i Bevidsthedslivet, er uafhængigt af Besvarelsen af det Spørgsmaal, om Bevidsthedslivet overhovedet kan forklares som Produkt af fysiske og kemiske Elementer. Hvad enten man besvarer dette Spørgsmaal med Ja eller Nej, bliver Psykologiens egen Opgave dog den samme; Forholdet mellem Emne og Tydning indenfor Psykologien forandres ikke derved. Selve de Kategorier, hvormed den fysiske og kemiske Forsken arbejder, er specielle Former for Syntese, der ligesom alle andre Kategorier har udviklet sig under Tankens Stræben efter at tyde foreliggende Emner. Tanken selv er baade fra et psykologisk og et erkendelsesteoretisk Synspunkt, sit eget sidste Problem, hvorledes saa alle andre Problemer er blevne besvarede.

Forholdet mellem den psykologiske og den erkendelsesteoretiske Synsmaade er drøftet ovenfor (§ 5—6). Vi gør i nærværende Sammenhæng Psykologiens Stade til Genstand for erkendelsesteoretisk Undersøgelse, ligesom Psykologien fra sin Side undersøger, hvorledes det er muligt, at en videnskabelig Bevidsthed kan udvikle sig. Hvad der erkendelsesteoretisk er den eneste Vej til Sandhed, det er psykologisk set kun en af mange mulige Retninger, Bevidsthedslivet kan slaa ind paa, og

det bliver da at undersøge, hvorledes den forholder sig til de andre Retninger. Naar Psykologien gøres til Genstand for Erkendelsesteorien, er det for at undersøge Berettigelsen af den Vej til Sandhed, Psykologi som Videnskab følger. Og det vigtigste Spørgsmaal er her det om Bevidsthedslivets Helhedskarakter.

Baade subjektiv og objektiv Psykologi, d. v. s. baade Selviagttagelse og Iagttagelse af de ydre Fænomener, til hvilke Bevidsthedsliv paa en eller anden Maade antages knyttet, fører til at lægge Vægt paa Bevidsthedslivet som en lille Verden, hvis Elementer staar i stadig Vekselvirkning indbyrdes efter bestemte Love, og hvis Nutid bestemmes ved dens Fortid. I Forholdet mellem Fortid og Nutid, altsaa i den historiske Karakter af Bevidsthedslivet, lægger Helhedsloven, Syntesens Lov sig særlig tydelig for Dagen. Den historiske Karakter har nu, som vi senere skal se, ogsaa alle materielle Naturfænomener. Der maa ogsaa ved dem stedse tages Hensyn til Fortiden. Det gælder om Organismer, Kloder og Stjernesystemer, og det gælder endog om saa livløse Ting som Fabrikata. To Søm kan se aldeles ens ud; men hvis det ene har været hamret flere Gange, vil dets molekulære Tilstand være forskellig fra det andets, der ikke er undergaaet en saadan Behandling. Statikken er overhovedet, naar den isoleres fra Dynamiken, „en ufuldstændig og ufrugtbar Videnskab, en Gren, der er skilt fra Stammen“¹⁾. Men i Bevidsthedslivet fremtræder denne historiske Karakter paa den mest betydningsfulde Maade.

Denne historiske Karakter er given med Syntesebegrebets Stilling i Psykologien. De foregaaende Elementers og Tilstandes bevidste og ubevidste Eftervirkninger forbindes stadig med de følgende Elementer og Tilstande, og derved bestemmes disses Grad og Beskaffenhed. Fechners Lov og Kontrastloven peger i denne Retning. Særlig tydelig fremtræder dette Forhold ved Bevægelsesfornemmelser. For at vor egen Bevægelse skal fornemmes, maa de tidligere Paavirkninger fra Muskelfibres, Leds og Hudens Tilstande og Stillinger stedse kombineres med de følgende, og kun formedelst denne stadige Sammenfatten opstaar Bevægelsesfornemmelser. Hvad der fysiologisk set er en successiv Mangfoldighed, fremtræder psykologisk som en kontinuerlig Helhed (se min Psykologi⁶ V A, 6. Slutn.). Man har med Rette i Henhold hertil talt om en „motorisk Helhedsfornemmelse“ som grundlæggende for Opfattelsen af os selv som villende og handlende Personer²⁾. Som Sidestykke til saadanne elementære Fænomener, i hvilke dog Bevidsthedslivets Grundlov lægger sig for Dagen, kan vi henvise til Beslutningen — i dette Ords strengeste Betydning, i Mødsætning til Drift og til Forsæt; — i den bestemmes en Afgørelse ved alle Elementer i Personligheden og ved dennes Historie i Fortiden. I en saadan Beslutning fremtræder baade den reale og den formale Side ved Personligheden, baade Indhold og Form, baade „Sjæl“ og „Aand“, paa udpræget Maade.

Naar man ofte lægger Vægt paa Selvbevidstheden, Selvgenkendelsen som karakteristisk Udtryk for Personligheden, saa maa bemærkes, at den Selvidentifiering, disse Udtryk betegner, netop forudsætter en omfattende Syntese, idenfor hvilken en

¹⁾ PAINLEVÉ: *Mécanique*. (De la Méthode dans les Sciences, 1909). p. 370, 400.

²⁾ BROR GADELIUS, se ovenfor p. 25.

Analyse, en særlig Fremdragen af de Elementer, der betinger Selvgenkendelsen, kan finde Sted. Og selve de Elementer, der identificeres i Selvgenkendelsen, maa sammenfattes, for at denne kan blive mulig. Som KANT paa sit Sprog udtrykker det, Apperceptionens analytiske Enhed (∴ Forestillingen om Bevidsthedens Identitet i en Mangfoldighed af givne Forestillinger) er kun mulig under Forudsætning af dens syntetiske Enhed. Man maa erindre, siger han fremdeles, at Bevidsthed ikke er en [enkelt] Forestilling, men en Form for Forestillen. Vi bevæger os her i en Kreds, da vi stedse maa gøre Brug af Bevidstheden for at kunne udsige Noget om den¹⁾.

Ogsaa fra en anden Side fremtræder Helhedsbegrebet paa det psykologiske Omraade. De skarpe Forskelle mellem psykiske Tilstande og mellem psykiske Elementer, de Forskelle, der ligger til Grund for de Distinktioner og Inddelinger, den analytiske Psykologi foretager, fremtræder først klart under Bevidsthedslivets mere fremskredne Udvikling. De mere primitive Tilstande er mere ensartede og tillige mere koncentrerede. Udviklingen bestaar her, som paa andre Omraader, i fremskridende Differentiation. For at forstaa en afgørende Forskel eller Modsætning paa det psykiske Omraade maa man derfor se tilbage paa den historiske Udvikling, der har ført til den. Det samme gælder naturligvis om de Koncentrationer, der igen (f. Ex. i Beslutning efter Overvejelse) kan afløse Differentiationer. Men det er af største Vigtighed at mærke sig denne historiske Karakter, for at man hverken skal komme til at lægge for megen eller for lille en Vægt paa psykologiske Inddelinger. Meget Kritik, som er rettet mod „Tredelingen“ i Psykologien, bliver genstandsløs, naar det her antydede Synspunkt (som er lagt til Grund i min Fremstilling af Psykologien, se dennes Kap. IV) fastholdes. Jeg ser her bort fra, at man skematisk kan benytte Tredeling og dog foretage en Reduktion af de tre Arter af Elementer til en (for mit Vedkommende til Villieselementerne).

Med Bevidsthedslivets historiske Karakter hænger det nøje sammen, at psykologiske Problemer for en meget stor Del beror paa tilsyneladende Afbrydelser af den direkte Sammenhæng i Bevidstlivet. Det gælder i saadanne Tilfælde at finde en dybere liggende Sammenhæng i Kraft af de Love, der har vist sig at gælde for Bevidsthedslivet. Et vigtigt Exempel herpaa er Læren om Motivforskydning, der grunder sig paa den Indflydelse, Forestillinger faktisk øver paa Følelser; i denne Indflydelse ligger en Mulighed for, at naar en Forestilling fører til en anden Forestilling, vil ogsaa de Følelser, der var knyttet til den første Forestilling, kunne blive knyttet til den anden og vedblive at være det, selv om den første Forestilling helt falder bort. Der foreligger her en Mulighed for aandelig Udvikling, som SPINOZA og de engelske Psykologer²⁾ har fremdraget. Paa Erkendelsens Omraade haves et stort Exempel i Arbejdet paa at overvinde de Hindringer for kontinuerligt Tankeliv, som kaotisk Forskelsrækker frembyder.

¹⁾ *Kritik der reinen Vernunft*², p. 133; 404.

²⁾ Jeg benytter Lejligheden til at rette en Fejl i „Den nyere Filosofis Historie“, II, p. 372 f. Det her omtalte „Appendix B“ i JAMES MILL'S „Fragment on Mackintosh“ er Aftryk af et Kapitel hos MACKINTOSH. Æren for den klare Fremstilling af Motivforskydningens Teori tilkommer altsaa ikke JAMES MILL, men MACKINTOSH, skønt JAMES MILL i Principet hylder den samme Teori.

Der gives dog ogsaa psykologiske Problemer af anden Art, nemlig saadanne, i hvilke det gælder at forstaa komplekse psykiske Fænomeners Natur og Tilblivelse. Det gælder at beskrive disse specielle psykiske Helheder, analysere dem og finde Betingelserne for deres Opstaaen og Bestaaen. Der kan f. Ex. spørges om den religiøse Tros, Samvittighedens og Kunstinteressens Væsen og Betingelser. I min Religionsfilosofi har jeg undersøgt Religionen fra dette Synspunkt, og i „Den store Humor“ har jeg givet et andet Exempel paa en saadan Undersøgelse. —

Jeg har hidtil væsentlig holdt mig til subjektiv Psykologi, der støtter sig paa Selviagttagelse, men iøvrigt meget godt kan benytte sig af alt, hvad der kan oplyses ad experimental, fysiologisk og historisk Vej. En rent objektiv Psykologi vilde forsøge at se helt bort fra Selviagttagelse og holde sig til foreliggende ydre Iagttagelser, især af fysiologisk Art. Det vil selvfølgelig bero paa en Illusion, naar man mener ad denne Vej at naa til en Psykologi, ti man vil uden det Kendskab til Bevidsthedslivet, Selviagttagelsen giver, slet ikke kunne vide, hvad de fysiologiske Fænomener, man ser for sig, betyder. Et saadant Forsøg er alligevel gjort af BECHTEREW i hans „Objective Psychologie“. Jeg ser her helt bort fra, at en kritisk Gennemgang af dette Værk paa mange Punkter viser Selviagttagelsen at være skjult tilstede. Men hvad der har Interesse i denne Sammenhæng, er, at BECHTEREW selv fra sit rent fysiologiske Standpunkt mener at kunne paavise en „personlig Sfære“, der især træder frem i sin Selvstændighed, naar Organismens Tilstand ikke bestemmes ved de aktuelle Paavirkningers Beskaffenhed, men ved „Sporene“ af tidligere Paavirkninger. Den personlige Sfære er Indbegrebet af saadanne Spor, som udgør Organismens „Nevropsyki“, og hvis Reaktionen vi kaldte Handlinger eller Gerninger¹). Ogsaa fra et rent objektivt Synspunkt fremtræder altsaa Personligheden som en centraliseret, historisk udviklet Helhed, som det er Forskningens Opgave at analysere.

22. Paa det sociologiske Omraade staar, ligesom paa det biologiske og det psykologiske, en „mekanisk“ Opfattelse ligeoverfor en „organisk“. Spørgsmaalet er, om en Helhed — her et Samfund eller en Stat — kan forklares blot ved ydre Forbindelse af Elementer, der i og for sig kunde existere uden saadan Forbindelse.

En rent udvortes Forbindelse synes at foreligge, naar forhen uafhængige Individuer indgaar en Overenskomst, en Kontrakt, i hvilken de gaar ind paa at overholde visse Regler, saa at et Samliv og en Samvirksomhed bliver mulig. Det er da ogsaa som en Slags Kontrakt, at den mekaniske Sociologi, saaledes som den fremtræder i den gamle Naturret og i mange Former af moderne Individualisme, tænker sig Samfundets Opstaaen. Oppositionen mod et bestaaende, i bestemte Former krystaliseret Samfund benytter ofte denne Synsmaade. I skarp Modsætning til Kontraktteorien hævdede i det nittende Aarhundrede den saakaldte historiske Skole en „organisk“ Opfattelse af Samfundet, ifølge hvilken dette fremtræder som en Helhed, ofte en

¹) *Objective Psychologie*. Deutsche Übers. (1913), p. 432, 435.

mystisk Helhed, der, langt fra at være en blot Sum af selvstændige Individuer, netop bestemmer Individerne i deres inderste Natur og i deres Handlemaade.

HOBBS er den mest udprægede Repræsentant for den første Opfattelse, COMTE og HEGEL for den anden.

Naar den første Opfattelse benytter Synspunktet af en Kontrakt til at forklare Samfundets Opstaaen, benytter den et Synspunkt, der kun har nogen Mening, naar der allerede bestaar et Samfund og en med Magt hævdet Retsorden. Der forudsættes altsaa, hvad der skulde godtgøres. Allerede de gamle Naturretslærere har indset dette, naar de siger, at den samfundsstiftende Kontrakt er en stiltiende Forudsætning (a supposed covenant, som HOBBS udtrykker sig), altsaa ikke indgaaet med klar Bevidsthed, men „liggende i“ den uvilkaarlige Maade, paa hvilken Forholdet mellem Mennesker kan ordne sig. Samfundet og dets Ordning er altsaa en Frugt af den Retning eller det Sammenspil af Retninger, Livet allerede uvilkaarlig havde taget hos Individerne, før der bestemt kunde være Tale om Samfundsformer og Institutioner. Retningsbegrebet trænger sig ogsaa her frem. Ligesom det er en Illusion, naar man taler om Atomer, Kræfter eller Bevægelser, uden at tage Hensyn til de bestemte Retninger, i hvilke Atomer bevæger sig og virker, saaledes er det ogsaa en Illusion, naar man taler om Individuer uden Hensyn til den Maade, paa hvilken Livet har ført dem til Samliv og Samvirken med Andre, allerede før de med Bevidsthed kan ordne deres Forhold. Der har da aldrig været en Tid, da Menneskene levede i ren „Naturtilstand“. Det fremtræder paa karakteristisk Maade i den Sætning hos HOBBS, at i Naturtilstanden gives der ingen Sønner (filium in statu naturali intelligi non posse, De cive II, 10), da allerede Forholdet mellem Moder og Barn, naar det skal have retslig eller moralsk Betydning, maa ses under Synspunktet af en stiltiende Kontrakt, som Barnet indgaa ved at modtage Moderens Hjælp. Bedre kunde det ikke udtrykkes, at Samfundet er tilstede i Menneskelivets første Ytringer. HOBBS har da ogsaa klart set, at han for at gennemføre sin sociale Mekanik maatte tænke sig Menneskene skyde op af Jorden ligesom Paddehatte, hvert for sig, og saa derefter indgaa Forbindelser. Den Analogi, HOBBS i Virkeligheden støtter sig til, er den mellem Individuer og Stater. Forskellige Stater kan jo blive til ganske uafhængig af hverandre, og i Forholdet mellem dem kan der derfor være Tale om en Naturtilstand, der ifølge HOBBS væsentlig er en Krigstilstand¹). Han tænker sig Forholdet mellem Individuer i Lighed med Forholdet mellem suveræne Stater. Men Spørgsmaalet vender da tilbage, naar vi vender Opmærksomheden mod enhver enkelt af disse Staters Tilblivelse.

Karakteristisk for den naturretlige Opfattelse er, at man vil forklare uvilkaarlige, tildels ubevidste sociale Tilstande ved Hjælp af saadanne sociale Processer, der foregaar med mere eller mindre klar Bevidsthed hos de enkelte Individuer, der deltager i dem. Det er en analog Fremgangsmaade som den, der fører mange Psykologer

¹) In all times, Kings, and Persons of Sovereign authority, because of their Independency, are in continual jealousies, and in the state and posture of gladiators, having their weapons pointing, and their eyes fixed on one another. *Leviathan*, I. Chap. 13.

til at forklare Sjælelivets primitive og uvilkaarlige Ytringer ved Hjælp af Elementer, der er fundne ved Analyse af højt udviklede og differentierede Tilstande. —

Den „organiske“ Opfattelse hævder, at Samfundslivet stedse er tilstede i en eller anden Form og i et eller andet Omfang, saasnt der overhovedet eksisterer et Menneskeliv. I den primitive Familie, i hvert Tilfælde i Forholdet mellem Moder og Barn, og i Livet i Flok, Fænomener, der forekommer overalt, hvor Mennesker lever, er der allerede givet et Samfund. Efter denne Opfattelse er Samfundet det primære og Individet, saa selvstændigt det end kan udvikle sig, socialt betinget og bestemt efter hele sin Natur og alle sine Livsvilkaar. Enhver menneskelig Livsyttring og Livsform finder sin sidste Forklaring i social Indflydelse. Ved denne Opfattelse kommer det Ubevidste og det Uvilkaarlige, alt hvad der gaar forud for klar Bevidsthed, Slutning og Beregning, til sin Ret. Det ses, at de enkelte Individier ikke opstaar eller udvikler sig isolerede, men er, hvad de er, ved hele den Sammenhæng, indenfor hvilken de er blevne til. Her er Helheden ikke et mekanisk Aggregat, men en oprindelig Realitet, hvis Historie er den egentlige Historie.

Den „organiske“ Opfattelse passer bedst paa Samfundslivet i dets mere primitive Former, medens den „mekaniske“ Opfattelse kan beraabe sig paa Erfaringer fra senere sociale Udviklingstrin. Som Sir HENRY MAINE i en Række betydningsfulde Fremstillinger (først i „Ancient Law“ 1861) har vist, kan Forskellen mellem mere primitive og mere udviklede Samfundsformer betegnes som en Forskel mellem Tilstand (status) og Pagt (contractus). Senere er denne Modsætning nærmere gennemført af SPENCER, DURKHEIM og TÖNNIES. Særligt har TÖNNIES (Gemeinschaft und Gesellschaft 1887) vist, at denne Modsætning hænger sammen med Modsætninger mellem den uvilkaarlige Karakter, Villieslivet har paa sine tidligere Trin, hvor det umiddelbart udspringer af Naturen (som „Wesenswille“), og den bevidste, ved Valg mellem bestemte Muligheder betingede Villen („Wilkür“). I Modsætning til Instinkt og uvilkaarlig Hengivelse og Tilslutning træder nu Sammenligning og Overvejelse af Maal og Midler, ligesom i Samfundet Familiebaand afløses af Overenskomst, Sæd og Skik af Lovregler og Interessebrydning, og ligesom Troen afløses af Videnskaben. Det er to sociale Helhedstyper, som kan komme igen paa ellers højst forskellige Kulturtrin og afløse hinanden paa rytmisk Maade.

Men indenfor begge Typer, den kontraktbestemte saavel som den naturbestemte, gælder det, at Individierne stedse hører til et Hele, medens paa den anden Side Samfundslivet bestaar i og gennem de enkelte Individier, hvis Initiativer ofte bliver af afgørende Betydning for social Udvikling.

Overalt hvor Totalitetsbegrebet optræder, gælder det, at det ikke kan bruges til Forklaring af enkelte bestemte Fænomener. Ligesaalidt som Livskraften forklarer noget enkelt organisk Fænomen, og ligesaalidt som Sjælens Begreb forklarer noget enkelt psykisk Fænomen, ligesaalidt forklarer Samfundsbegrebet noget enkelt socialt Fænomen. Hvad det gælder om, paa det sociale, saavel som paa det psykologiske og det biologiske Omraade, er at finde den Lov, eller de Love, gennem hvilke en Helhedssammenhæng lægger sig for Dagen. Der gives en sociologisk

Mystik, ligesom der gives en psykologisk og en biologisk Mystik. Jeg finder f. Ex. en saadan Mystik i DURKHEIM's Sætning, at et Faktum ikke er socialt, fordi det genfindes hos alle Samfundets Individer, men omvendt: il re repète chez les individus parce qu'il s'impose à eux¹⁾. Det er altsaa i Delene, fordi det er i Helheden, ikke omvendt. Men en social Form maa have udviklet sig, før den kan paanøde sig Individerne. Og den udvikler sig kun gennem den stadige Vekselvirkning mellem Individerne, en Vekselvirkning, i hvilken de enkelte Individer hvert for sig er baade givende og modtagende. Paa intet Punkt forsvinder den individuelle Selvstændighed ganske. Hvert enkelt Individ er jo en lille Helhed, saaledes som baade Biologien og Psykologien maa indskærpe. Selvstændigheden ytrer sig baade i Modtagelighedens Art og Grad og gennem Initiativer, der kan udformes gennem Vekselvirkning med andre Individer. Under denne Vekselvirknings Forløb kan det nye Indskud, der udspringer i et enkelt Individ's Indre, undergaa Forandringer dels gennem uvilkaarlige Forskydninger og dels ved bevidste Tilføjelser og Kombinationer, dels ved Brydning med Initiativer fra andre Sider. GRIMM lærte, at Folkedigtningen var udsprungen af Folkets Sjæl, men A. W. SCHLEGEL hævdede overfor denne mystisk-poetiske Opfattelse, at den kun skyldes den Omstændighed, at vi ikke kender Forfatterne til de enkelte Digte²⁾. Og BURCKHARDT har udført dette videre: „Folkepos, Folkesang og Folkemelodi synes ikke at skyldes enkelte store Individer; istedetfor disse træder et helt Folk, som vi ad hoc forestiller os i en særlig lykkelig-naiv Kulturtilstand. Men denne Substitution beror hovedsagelig paa Overleveringens Mangelfuldhed. Den episke Sanger, hvis Navn vi ikke mere kender (eller kun kender som Kollektaneum), har været stor i det Øjeblik, da han for første Gang gav en Gren af sit Folks Sagnkreds en varig Form; i dette Øjeblik koncentrerede Folkeanden sig i hans paa magisk Maade.... Den koncentrerede Folkeand taler ud af ham; ellers vilde Sangen ikke leve gennem Tiderne“³⁾. — Alt nyt maa stamme fra de enkelte, tilsidst fra et enkelt Individ, i hvis Bevidsthed en ejendommelig Krystallisation har fundet Sted. Det bliver saa derefter en ny Opgave at undersøge, hvorledes denne Krystallisation har kunnet finde Sted, og her vil man igen staa overfor Vekselvirkningen mellem Individerne og mellem dem og de bestaaende Overleveringer. Det er Mytologi, naar den historiske Skole (især den preussiske) betragter de enkelte Individer blot som sekundære. De nye Begyndelser kan, før de fører til social Organisation, kun studeres i de enkelte Individ's Bevidsthed, saavidt den er tilgængelig. Her kan opstaa Mutationer af højst forskellig Levetid. Her foregaar en stadig Brydning mellem det Nye og det Overleverede, allerede i den enkeltes Sind. Saadanne Processer kan ikke forstaas, naar man gør Samfundet til en mystisk virkende Kraft og hylder en social Vitalisme.

Et interessant Exempel paa en Brydning af denne Art er ERIK GUSTAF GEIJER's Forhold til den historisk-romantiske Skole, han med Begejstring havde tilhørt.

¹⁾ *Les règles de la méthode sociologique*, p. 14.

²⁾ C. T. GOOCH: *History and Historians of the nineteenth century* (1913), p. 57.

³⁾ JACOB BURCKHARDT: *Weltgeschichtliche Betrachtungen* (1905), p. 224 f.

Efter hans eget Udsagn var det Historien selv, der førte ham bort fra den historiske Skole. Historien viste ham de individuelle Initiativers Betydning. Han fik Øje for Muligheden af, at en Generation eller en Gruppe af Mennesker i Tillid til Fremtiden og dens Muligheder saa at sige kunde gaa fra Arv og Gæld (gøre sig urarfva).¹⁾ Overleveringen skydes til Side, der slaas ind paa nye Baner, og der kommer tilsyneladende Brud paa Kontinuiteten. Men alle saadanne tilsyneladende Brud opfordrer kun Forskeren til at finde en dybere liggende Sammenhæng end den, man hidtil var standset ved. Et Spring eller et Brud betyder for Videnskaben kun en Opgave, hvad enten denne kan løses eller ikke. Man har med Rette sagt om ALEXIS DE TOCQUEVILLE, at han i sin Bog „L'ancien Régime“ har gjort for Historien, hvad LYELL gjorde for Geologien, idet han gendrev Katastrofeteorien. Revolutionen kom nu ikke som et Under, men staar som forberedt gennem det absolute Monarkis aarhundredlange Tendens til at koncentrere al Magt paa et enkelt Punkt; det revolutionære Regimente var kun en Fortsættelse af denne Koncentration og Revolutionen blev mulig ved, at det kun gjaldt at trænge ind paa hint ene Punkt.

Jo mere en dybere liggende Sammenhæng findes, desto vanskeligere bliver det at inddele Historien i Perioder. Den sædvanlige Inddeling af Europas Historie i Oldtid, Middelalder og den nyere Tid skal stamme fra det syttende Aarhundredes Filologer, for hvem de Aarhundreder, der gik forud for Humanismen, kom til staa at staa som en afsluttet Periode²⁾. For en senere Tids Forsker kan Middelalderen synes at opløse sig i en hel Række af Renaissancer ligefra det niende til det femtende Aarhundrede, og det kan blive et Spørgsmaal, om vi ikke lever i Middelalderen endnu³⁾. Og en fremragende Historiker⁴⁾ har endog erklæret, at han ikke anerkender Modsætningen mellem Oldtidens og den nyere Tids Historie.

23. Heller ikke paa det sociologiske Omraade, indeholder da Totalitetsbegrebet i sig selv nogen Forklaring. Det gælder at finde den Lov, der holder Elementerne sammen, og i Kraft af hvilken Helheden bestaar.

Sociologi er en historisk Videnskab. Samfundslivets Fremtid kender vi ikke; dets Nutid kan vi ikke overse; det er da Samfundslivets Udvikling i Fortiden, der er det Givne, Emnet. Historieforskningen gaar ud paa Beskrivelse og Forstaaelse af Begivenheder, Institutioner og Personligheder. Den anvender herved samme Metode som Naturvidenskaben. Dens Virkelighedskriterium er det samme. Fortiden er ikke umiddelbart given, kun Beretningen om den eller Mindesmærker fra den; men Naturforskeren har jo heller ikke Naturen umiddelbart given, kun Iagttagelser af Naturfænomener. Ligesom Naturforskeren ved sammenlignende Iagttagelser af

¹⁾ *Samlade Skrifter*, I, 7, p. 137. — Jeg er bleven opmærksom paa dette Sted gennem Dr. HILMA BORELIUS' Afhandling om Geijer før „Affaldet“. — Smlgn. iøvrigt *Personlighetsprincipen i Filosofin*, p. 39—49, hvor jeg drøfter Problemet i sin Almindelighed.

²⁾ JOH. STEENSTRUP: *Historieskrivningen* (1915), p. 150.

³⁾ FRANÇOIS PICAVET: *Histoire comparée des philosophies médiévales*. Chap. 4.

⁴⁾ FREEMAN: *Methods of Historical Study* (1886), p. 20.

Naturfænomener skal danne sig et Helhedsbillede af en Natursammenhæng, saaledes skal Historikeren gennem Sammenligning af Beretninger og Mindesmærker danne sig en sammenhængende Opfattelse af Fortiden. Overalt er det den lovmæssige Sammenhæng, der er Kendemærket paa Virkelighed: Ligesom Modsigelse mellem Iagttagelser skaffes afvejen ved Paavisning af, at de forskellige Iagttagelser skyldes forskellige Synspunkter, Sanseorganer eller Iagttagelsesmidler, saa at hvad der fra et Synspunkt fremtræder paa en vis Maade, fra et andet Synspunkt konsekvent maa fremtræde paa en anden Maade, — saaledes kan Modsigelse mellem forskellige Beretninger forklares ved, at samme Begivenhed af forskellige Berettere efter deres Forudsætninger maatte opfattes paa forskellig Maade. Den engelske Historiker GARDINER har særlig haft Evne til at se den Betydning, i hvilken historiske Personligheder maatte kommø til at staa for deres Modstandere¹⁾. Det er ikke nok at berigtige Iagttagelser eller Beretninger; der maa ogsaa vises, hvorledes de Iagttagelser og Beretninger, der trænger til Berigtigelse, har kunnet opstaa. Den fuldkomne Sandhed maa kunne vise, hvorledes det, der fremtræder paa en vis Maade for et Subjekt, maa fremtræde paa en anden Maade for et andet Subjekt, — hvorved Forskeren naturligvis ikke maa glemme, at han ogsaa selv er et Subjekt. Enhver Definition af, hvad Sandhed er, har kun Betydning ved at stille den Opgave at finde nye Emner og nye Synspunkter og stedse nøjere Sammenhæng baade mellem Synspunkterne indbyrdes og mellem Emnerne indbyrdes²⁾.

Der er i denne Henseende kun en Gradsforskelse mellem Naturvidenskab og Historie, en Gradsforskelse, der beror paa den Nøjagtighed og Fuldstændighed, hvorved Virkelighedskriteriet i det Enkelte kan anvendes. For Historieforskeren staaer den exakte Metode, Naturforskeren kan anvende, ikke til Raadighed. Men det betinger ingen principiel Forskel.

Derimod har man ment at finde en Artsforskelse mellem Naturforskeren og Historieforskeren deri, at Naturvidenskaben gaar ud paa almene Love, medens Historievidenskabens Maal er Opfattelse og Forstaaelse af individuelle Fænomener (Begivenheder, Institutioner, Personligheder). HEINRICH RICKERT har paa en meget interessant Maade gjort denne Forskel mellem Historie (Kulturvidenskab) og Naturvidenskab gældende. Han erklærer udtrykkelig, at han herved lægger Vægten paa de Formaal, de forskellige Videnskaber stiller sig, ikke paa de Midler, de virker med³⁾.

Er det da nu Naturvidenskabens sidste Maal at paavise almindelige Love for, hvad der sker i Verden? Interessen for at finde almindelige Love har naturlig udviklet sig af Trangen til saa nøjagtig som muligt at skelne mellem Virkelighed og Indbildning, idet Virkelighedskriteriet netop er den første, ubrydelige Sammenhæng mellem forskellige Emner. Men Udfinden af almene Love er saa bleven Genstand for selvstændig Interesse; der kan være en Interesse i at finde almindelige

¹⁾ GOOCH: *History and Historians*, p. 362 f.

²⁾ I *Den menneskelige Tanke*, p. 303—305, har jeg søgt at vise, hvorledes denne Opfattelse er forenelig med den Sætning, at Sandheden kun kan være én.

³⁾ *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*²⁾, p. 302.

Love, selv om Indsigten i dem ikke faar praktisk Betydning. Den enkelte Forsker kan stanse ved en Lov og se sit Livs Opgave i at paavise og bekræfte den. Men jo flere Love der findes, desto mere afslører der sig en stor Helhed for os, som vi kalder Naturen, og i hvilken de enkelte Loves Sømmenspil (eller som H. C. ØRSTED sagde: Samfoldighed) er det, der gør Helheden til Helhed. Naturen i denne Betydning, er et Unicum. Tilværelsen er kun én, og den udgør en individuel Helhed, idet Individualiteten ifølge LEIBNIZ's Definition bestaar i en Lov for Kontinuiteten gennem Variationerne. Naar RICKERT siger, at det Enkelte og Individuelle kun interesserer Naturforskeren, forsaavidt det kan bidrage til at forstaa den materielle Verden som en Helhed (p. 60), saa indrømmer han sely, at Love tilsidst skal tjene til at forstaa den store Individualitet, vi kalder Naturen: Totam Naturam unum esse individuum (SPINOZA: Ethica II. Lemma 7). Naturforskningen studerer altsaa Tilværelsens Karakter, eller dens Biografi. Historieforskningen studerer Menneskeheden, især den europæiske Menneskeheds Biografi. En højere Opgave, som maaske ligger ud over Erkendelsens Omraade, vilde være at sammenfatte disse to Biografier til én. Men hvorledes det nu end forholder sig, — skal der overhovedet tales om et sidste Maal for Videnskaben, saa hører dette Maal under Begrebet Totalitet, ikke under det abstrakte Begreb om det Almene.

RICKERT vil hertil svare, at det er de enkelte, begrænsede Individualiteter, han tænker paa. Historien søger at karakterisere enkelte Begivenheder eller Personligheder, der er enestaaende og ikke kommer igen; den har med „das Einmalige“ at gøre. Naturvidenskaben søger derimod i sine Tal og Formler at bestemme de Forhold, der stedse gentager sig. De enkelte, individuelle Fænomener er for Naturforskeren kun Exempler (p. 354 f). Herimod har jeg i en Kritik af RICKERT¹⁾ gjort gældende, at der heller ikke i den materielle Natur hersker absolut Gentagelse, naar man blot analyserer de enkelte Tilfælde; „das Einmalige“ raader baade i Naturen og i Historien. I den nye Udgave af sit Værk (1913) (p. 468) indrømmer RICKERT i sit Svar paa min Indvending: „Es findet in der Natur wie in der Geschichte jede Begebenheit nur einmal statt, und es gibt in Wirklichkeit keine Wiederholungen“. Jeg kan ikke se andet, end at den principielle Modsætning mellem Naturvidenskab og Historie dermed falder bort. Maalet maa jo dog være at forstaa Emnerne, og naar Emnerne stedse er individuelle, maa Erkendelse af det Individuelle være Maalet for enhver Videnskab. Der vil da, efterat de almene Love er fundne, stedse staa den Opgave tilbage at forklare, hvorfra det skriver sig, der ikke gentages. „Das Einmalige“ stiller stedse et Problem, hvad enten dette kan løses eller ikke. Det viser sig jo ogsaa, at Naturvidenskaben stiller sig den Opgave at paavise og forklare specielle Udviklingsproblemer (af Stjernesystemer, Kloder, Bjerge, Floder, Organismer, Arter), og det er en fortvivlet Udvej, RICKERT griber (p. 449, 454), naar han erklærer, at Udviklingslæren hører til Historiens, ikke til Natur-

¹⁾ *Göttinger gelehrte Anzeigen*, 1906. Jfr. *Den menneskelige Tanke*, p. 214 f; 224 f. — Min Kritik angik første Udgave af RICKERT'S Bog.

videnskabens Omraade¹⁾. De forskellige Udviklingshypoteser er netop Forsøg paa at forstaa individuelle Helheders Tilbliven og Bestaaen ved Hjælp af naturvidenskabelige Love. Det er en lignende Opgave, Historikeren stiller sig, naar han undersøger Betingelserne for et historisk Fænomens Indtræden.

GEORG SIMMEL, hvem RICKERT (p. 269) betragter som sin Forgænger, lærer dog netop, at den Totalsammenhæng, som betinger historisk Forstaaelse, staar over Modsætningen mellem det Almene og det Individuelle, som man hidtil har betragtet som et uovervindeligt Enten-Eller²⁾. SIMMEL's Standpunkt vilde være kommet mere til til sin Ret, hvis han indenfor det Individuelle igen havde skelnet mellem det typiske (Karakteristiken) og det konkrete (de enkelte Ytringer og Situationer).

Videnskabens Maal er hverken det Almene eller det Individuelle, men det er at forstaa Virkeligheden, der stedse er individuel, ved Hjælp af de almene Love, disse Love, som jo allerede afgør, hvad der er Virkelighed, og hvad der er Drøm, og som tillige afgiver den eneste Mulighed for at forstaa selve vore Drømme. Vore fuldkomneste Tanker er hverken Almenbegreber eller konkrete Individualbegreber, men typiske Individualbegreber.

V.

Totalitet og Værdi.

24. Der er i Nutiden en filosofisk Retning, som vil gøre hele Filosofien til Værdilære. Filosofiens Arbejdsomraade udgøres da af Værdiproblemerne, Spørgsmaalene om Sandhed, om Skønhed, om Godhed, om Hellighed. Den gaar ud fra den Kendsgerning, at disse Ideer gør Fordring paa Gyldighed, og dens Opgave er da at undersøge, hvori denne Gyldighed bestaar, og hvorvidt den kan retfærdiggøres. Allerede den blotte Konstatering af en Kendsgerning hviler paa en Vurdering, nemlig paa Forudsætningen om Sandhedens Værdi. Sandheden er selv en Værdi, der kræver Anerkendelse. Den teoretiske Tænkning, som vil Erkendelse, er at betragte som et specielt Tilfælde af en Stræben efter at virkeliggøre Værdier. Forkastes Sandheds-

¹⁾ Omvendt regner han Sociologien til Naturvidenskab (p. 611). Men Sociologi er, som TÖNNIES (*Soziologie und Geschichte. Die Geisteswissenschaften, 1. Jahrg.*) viser, en sammenlignende Historieforsken. Som Resultat af en saadan sammenlignende Videnskab er TÖNNIES'S Værk *Gemeinschaft und Gesellschaft* at opfatte. Det godtgør en typisk Modsætning, ikke en almen Lov, som RICKERT mener (p. 469).

²⁾ GEORG SIMMEL: *Die Probleme der Geschichtsphilosophie. Eine erkenntnistheoretische Studie. 2. Aufl. (1905), p. 34.*

værdiens Gyldighed, bliver ingen Dom mulig. Det drejer sig altsaa ogsaa i Videnskaben ikke blot om Tanker og Forestillinger men ogsaa, og tilsidst om Værdier og Vurderinger.

Denne Synsmaade er mest udførlig og energisk gjort gældende af HEINRICH RICKERT i det allerede omtalte Skrift om Grænserne for den naturvidenskabelige Begrebsdannelse. (Se især p. 587—613). Jeg er enig deri, at Værdisynspunktet ikke er et helt nyt Synspunkt, der først skulde komme frem i Økonomi og Æstetik, i Etik og Religionsfilosofi; det gør sig i Grunden gældende, fra først af og uafbrudt, ved alle Tanker saavel som ved alle Ønsker. I min Fremstilling af det menneskelige Tankeliv er jeg gaaet den Vej, at jeg, efterat have konstateret, at de tre Elementer Emne, Form og Værdi gør sig gældende i enhver Tankeakt, forudsætter en intellektuel Interesse, en Anerkendelse af Sandhedens Værdi som den stadige Forudsætning og derefter undersøger de Tankeformer, som denne Forudsætning fører til at anvende. Men denne Undersøgelse støder saa paa sin Vej paa selve Begrebet Værdi, ikke blot, fordi det danner den stadige Forudsætning for Søgen efter Sandhed, men ogsaa, fordi der er andre Værdier end de intellektuelle. Derfor maa Værdibegrebet tages op i sin Almindelighed som et Grundbegreb, en Kategori. Spørgsmaalet er, om Værdikvaliteten kan blive Genstand for rationel Behandling, saaledes som Sanskekvalitet og Eksistentialkvalitet har vist sig at kunne¹⁾.

Som ved alle Kvaliteter begynder vi tilsyneladende rent subjektivt. Værdidomme udspringer af Lyst og Ulyst, af Tilfredsstillelse og Savn. Men Lyst og Ulyst er Symptomer paa en Trang, en Bevægelse eller en Tendens i en vis Retning, og de fremkommer, naar Tendensen enten begunstiges, saa at den kan fortsættes med fuld Kraft, eller hæmmes og stanses. Vi støder her atter paa Begrebet Retning. Hvad det saa er, vi iagttager, er det altid i Bevægelse i en eller anden Retning. Men naar der er Tale om Værdier, forudsættes der, at der er en Helhed med Tendens til at hævde sig overfor Omverdenen, og det kommer da an paa, om denne Tendens fremmes eller hæmmes. Og i strengeste Forstand kan der kun være Tale om Værdier fra personlige Væseners Standpunkt, fordi kun der Tendensen og dens Brydning med Forholdene mærkes og føles. Kun ad Analogiens Vej overføres Værdibegrebet til andre Helheder (Samfund, Organismer, uorganiske Helheder); det er jo allerede Analogi, naar et personligt Væsen søger at sætte sig ind i, hvad der kan have Værdi for andre personlige Væsener. En Tendens, som mærkes, kalder vi en Trang. Der vil altsaa være et indre Forhold mellem Begreberne Trang og Værdi. Naar det, Trangen gaar ud paa, bliver Genstand for Bevidsthed forud for Tilfredsstillelsen, bliver Trangen til Drift²⁾.

¹⁾ *Den menneskelige Tanke*, p. 238 f.

²⁾ Om Forholdet mellem Trang og Drift se min *Psykologi*⁶, VI B, 2 c; C, 1. — VII B, 1 a. — Det er HOBBS og SPINOZA, vi skylder den tydelige Skelnen mellem Trang og Drift. Især har HOBBS sat Trangen i Forbindelse med en begyndende Bevægelse i en vis Retning. Han ledes her af en Analogi med GALILEI'S Kraftbegreb (momento, impeto), der finder Anvendelse, hvad enten et Legeme er i Hvile eller i Bevægelse. Jfr. *Elements of Law*, I, 7, 2 (endeavour ∴ internal beginning of animal motion). *De Corpore*, XXV, 12 (Tendensen til uhæmmet motus vitalis bliver, naar Erfaring og Erindring er mulig,

En objektiv Værdilære bliver mulig ved, at Trang og Værdi viser sig at hænge sammen med et personligt Væsens Bestaaen som Helhed. De viser sig at variere med Betingelserne for denne Bestaaen. En Undersøgelse af disse Betingelser belyser Værdiernes Opstaaen og Bestaaen, og den gør det muligt at skelne mellem ægte og falske Værdier, begrundet eller ubegrundet Trang, idet den vil kunne vise, om den Trang, der føles, og den Vurdering, den fører til, svarer til de virkelig givne eller mulige Livsbetingelser.

Værdibegreberne kan inddeles efter forskellige Synspunkter. I formel Henseende kan der skelnes mellem elementære (sansebestemte) og ideelle (forestillingsbestemte) Værdier, mellem umiddelbare og middelbare Værdier (Formaal og Midler), mellem potentielle og aktuelle Værdier. I real Henseende kan der, naar Indholdet lægges til Grund, skelnes mellem biologiske, intellektuelle, æstetiske, etiske og religiøse Værdier, og naar Omfanget lægges til Grund mellem individuelle, sociale og kosmiske Værdier. Hvorvidt en rationel Værdilære kan gennemføres for alle disse Værdiers Vedkommende, er en Sag for sig, og Spørgsmaalet derom hører under Behandlingen af Vurderingsproblemet. I denne Sammenhæng kan vi holde os til de reale Værdier, særlig efter Indholdssynspunktet, for at belyse Sammenhængen mellem Værdibegrebet og Totalitetsbegrebet.

25. At de forskellige reale Værdier, hvad Omfang angaar, forudsætter visse Helheder med Tendens til at hævde sig, er øjensynligt. Hvert enkelt Individ, hver social Gruppe og hvert Folk vurderer Forholdene udenfor sig og indenfor sig efter, om Betingelserne, de virkelige eller de formodede, for Bestaaen ere tilstede eller ikke. Men ogsaa fra Indholdssynspunktet kan det samme vises. Det økonomiske Liv, det intellektuelle Liv, det æstetiske Liv, det etiske Liv og det religiøse Liv — det er ligesaa mange forskellige Helheder af Tanker og Bestræbelser, hver med en Tendens til at afslutte sig i sig selv, og hver for sig bestemte ved et herskende Formaal, med hvilket vedkommende Livsomraade staar og falder.

a. Kampen for det fysiske Livs Opholdelse kan gøre de økonomiske (biologiske) Interesser til Et og Alt. Der er her en Side af Livet, som har sine egne Love og i Kraft deraf afgrænser sig til en Helhed, selv om denne Helhed igen kan gaa ind som Del i en mere omfattende Livshelhed. Der foreligger her ogsaa faktisk en egen Videnskab med sine egne Synspunkter og Metoder. (Se nærmere Etik III, 14).

b. At Videnskaben er et Exempel paa Helhedsdannelse, er forsøgt godtgjort i foregaaende Afsnit af denne Afhandling. Det videnskabelige Arbejde gaar ud paa

til Trang, appetitus). En rent fysisk Definition af conatus (som motus per spatium et tempus minus quam datur) gives De Corpore, XV, 2. (Se om dette sidste Punkt *Den nyere Filosofis Historie*², I, p. 174. TØNNIES: *Thomas Hobbes*², p. 116 f). — For SPINOZA's Vedkommende henvises til *Ethica*, III, 6—9, hvor der skelnes mellem Tendensen (conatus) til Selvopholdelse, Trangen (appetitus) og Driften (cupiditas), hvilken sidste forudsætter Bevidsthed om Maalet. I nyere Literatur fremtræder den samme Forskel hos STOUT (impulse — desire), FOUILLÉE (appétit — désir) o. A. I tysk Literatur betyder Trieb ofte begge Dele, ikke til Fordel for Klarheden.

at opbygge en Tankeverden, indenfor hvilken ethvert Emne kan finde sin Plads. Intellektuelle Værdier beror paa, hvad der fremmer dette Arbejde og fører det i Retning af dets Maal.

c. Æstetisk Værdi faar et Emne ved, at det fremtræder som en karakteristisk Helhed og kan gøre sig gældende som saadan for umiddelbar Anskuen, afset fra intellektuel og praktisk Interesse. Da Virkeligheden ikke altid frembyder karakteristiske, fuldtud individualiserede Emner, kan Fantasien træde til og give den Afrunding, uden hvilken et Hele ikke bliver til. Det er et Forhold, der særlig kan studeres, hvor vi kender Emnerne (Motiverne) iforvejen og kan sammenligne dem med, hvad Digteren eller Kunstneren føjer til gennem sit Arbejde. Exempler herpaa har vi i de græske Tragikeres Forhold til Sagnhistorien og i Shakespeare's Forhold til sine Forgængere (saaledes som dette er belyst i SCHÜCK's Bog om Shakespeare). Det er Billedet af en ejendommelig, individuel Helhed der tilstræbes. Ved anvendt Kunst er Skønhedsindtrykket betinget ved Forholdet mellem Genstandens Kontur og Ornamentets Kontur (mellem „Konturlinie“ og „Ornamentlinie“). For at der skal opnaas Skønhed, maa de nemlig enten falde sammen, eller ogsaa maa deres Skæringspunkter ligge simpelt rytmisk, men dette er ogsaa Betingelsen for, at et Helhedspræg kan opstaa. Ligesaa er det det simpelt rytmiske i Verset i Modsætning til Prosa, der gør, at det fremtræder med større Helhedsvirkning, og heri maa Grunden søges til den større æstetiske Værdi, Verset i sin Begrænsning kan have¹⁾.

I filosofiske Systemer raader ofte en æstetisk Trang til harmonisk eller rytmisk Sammenhæng, en Trang, der naturlig udspringer af den teoretiske Trang til at paavise Sammenhæng i alt, selv i det mest modstridende. Nylig har MARK BALDWIN (*Genetic Theory of Reality*, 1915) hævdet, at en Verdensanskuelse, der vil undgaa, eller føre ud over, al Relativitet, maa faa en æstetisk eller en kunstnerisk Karakter; den maa blive „Pankalisme“. Ellers faar den en rent formal Karakter, som i de Systemer, hvor Forholdet mellem Enhed og Mangfoldighed, Identitet og Forskel spiller Hovedrollen. BALDWIN's Tankegang minder om SCHELLING's „System des transcendentalen Idealismus“ (1800), hvor kunstnerisk Anskuen proklameres som eneste Mulighed til at naa ud over Livets Modsætninger²⁾.

d. Al etisk Vurdering gaar ud fra Interessen for en Helhed, hvis Bestaaen og Udfoldelse skal hævdes og fremmes. Her kommer tydelig nok igen Omfangets Synspunkt frem, idet Brydningen mellem etiske Systemer betinges ved, at det er forskellige, mere eller mindre omfattende Helheder, som ligger til Grund. Det kan være det enkelte Individ, eller Familiens, eller Standens, eller Nationens, eller Menneskehedens Bestaaen, der betinger Vurderingen i det enkelte. I tredje Kapitel af min Etik har jeg undersøgt disse Modsætninger og deres Betydning for Etikens videnskabelige Karakter.

Undertiden mener man, at en Vurdering bliver objektiv blot derved, at den ikke er individuel, men social. Deraf den hyppige Paastand, at en videnskabelig

¹⁾ Denne Iagttagelse skyldes en ung Ven, der særlig har beskæftiget sig med Ornamentik.

²⁾ *Den nyere Filosofis Historie*², II, p. 156.

Etik selvfølgelig maa være en Samfundsetik. HEINRICH MAIER¹⁾ vil begrænse Muligheden af objektiv Vurdering til saadanne Tilfælde, hvor en „Relation til Mennesket som genus“ ligger til Grund. Men i sig selv kan en Vurdering ud fra en mere begrænset Helhed være ligesaa konsekvent og ligesaa objektivt begrundet som en Vurdering ud fra den mest omfattende Helhed, vi kan forestille os. Egoisten kan f. Ex. have fuld objektiv Ret i, at denne eller hin Adfærd fra hans Side er en nødvendig Betingelse for Opnaaen af hans Formaal. Der er altid i en etisk Dom en af Præmisserne, som bestemmes ved Forholdet til den bestemte Helhed, hvis Bevarelse og Udvikling det gælder. Og det er denne Præmis, der volder Problemet; ti der er ingen logisk Nødvendighed for, at en vis bestemt Helhed skal bestemme Vurderingen.

En sammenlignende Etik vil have at undersøge, hvorvidt de Vurderinger, der anstilles ud fra Forholdet til forskellige Helheder som Grundlag, kan føre til Resultater, der stemmer overens (afset fra Motiveringen). Ved en saadan Undersøgelse vil det vise sig, at der er visse etiske Kategorier, som anvendes paa alle etiske Standpunkter, selv om de faar forskellig Plads. Saadanne Begreber er Pligt, Dyd, Gode, Ret. De udtrykker alle ét Forhold mellem en enkelt Handling og den Helhed, ud fra hvilken den vurderes. I Pligten udtrykkes, at Helhedens Krav bestemmer Handlingen, i Dyden, at Handlingen udspringer af umiddelbar Enhedsfølelse med Helheden; et Gode er alt, hvad der tjener Helhedens Bestaaen; en Ret udtrykker, at Handlingen ikke er betinget ved Helhedens Krav, men heller ikke strider mod dette²⁾.

e. Religionsfilosofien fører til en tilsvarende Opfattelse. Al Religion betinges og bæres af en Trang til at fastholde den stadige Mulighed for, at den Helhed, til hvilket Mennesket føler sig knyttet, eller som det selv mener at være, kan bestaa og udvikle sig. Det er det, der menes, naar Religion siges at være Tro paa Værdiens Bestaaen. Det er stadig et Rige, et større eller et mindre, som Mennesket hævder i sin Religion³⁾.

26. Overalt, hvor der i vor Erfaring fremtræder Emner med Helhedspræg, kan vi have Interesse, i hvert Tilfælde en intellektuel Interesse, af at undersøge deres Oprindelse og Betingelserne for deres Bestaaen og Udvikling. Det kan ofte være vanskeligt her at afgrænse de rent intellektuelle Interesser fra andre Interesser. Æstetisk kan vi saaledes „føle os ind“ eller „leve os ind“ i Naturgenstande eller i historiske Personligheder og Begivenheder, som ikke har nogen praktisk Interesse for os. Da al Værdi er knyttet til en Helhed som Forudsætning, vil det ogsaa naturligt kunne ske, at en hvilkensomhelst Helhed fremtræder for os som Værdicentrum, idet den ad Analogiens Vej faar et Skær af Interessen for den Helhed, vi selv er eller tilhører.

¹⁾ *Psychologie des emotionalen Denkens*, p. 652, jfr. 654—673.

²⁾ Smlgn. *Den menneskelige Tanke*, p. 350—361.

³⁾ Smlgn., foruden min *Religionsfilosofi*, *Den menneskelige Tanke*, p. 375 f.

I de moderne Udviklingsteorier, saaledes som de er fremtraadte i de to sidste Aarhundreder, gør dette Synspunkt sig tydelig gældende. Forsaavidt Menneskets Stilling i Universet er bestemt ved, hvad Skæbne det organiske Liv, Jordkloden og Solsystemet har haft og har, er det ikke blot Analogi, der betinger Interessen for biologisk, geologisk og astronomisk Udvikling. Men der knytter sig ingen saadan Interesse til en enkelt Stjernes, et enkelt Bjergs Historie eller til en Egns Geologi, naar vi ikke selv bor indenfor deres Grænser. Og paa lignende Maade forholder det sig med Interessen for andre Tider og Folkeslag, og for Personligheder, der har levet under helt andre Forhold end vore. RICKERT har her opstillet det interessante Begreb „historisk Centrum“, et Begreb, der saa at sige staar paa Overgangen mellem det rent teoretiske Totalitetsbegreb og Værdibegrebet. Historieforskningen vælger saadanne Emner, der frembyder Karakteren af en Helhed, idet de staar baade som Samlingssted og som Udgangspunkt for hele Rækker af Begivenheder. En saadan Helhed — være sig en enkelt Personlighed, et Folk, en Institution, en Kultur — staar som værdifuld i Lyset af, hvad der er samlet og afsluttet i den, og hvad der udgaar fra den, selv om den hverken i sine Aarsager eller i sine Virkninger har praktisk Indflydelse paa den Helhed, Historikeren selv er eller lever i. Historikeren maa kunne sætte sig ind i, hvad der, givet en vis Helhed — en vis Tid, et vist Folk, visse Opgaver — faar Værdi, og det er det, der for ham bestemmer Forholdet mellem de enkelte Dele af den Fremstilling, han giver. Det er ingen egentlig Vurdering, Historikeren giver (som Historiker), men til Grund for hans Betragtning ligger et Forhold til Værdier (Beziehung auf Werte), der ikke behøver at være hans egne, men som han kan sætte sig ind i¹⁾.

Mangler dette Forhold til Værdier ganske, hører den historiske Interesse op, og vi kommer da til, hvad en anden skarpsindig Historiefilosof, GEORG SIMMEL, har kaldt „den historiske Tærskel“²⁾. Denne Tærskel kan naturligvis flytte sig, sænkes eller hæves, ligesom HERBARTS og FECHNERS psykologiske Tærskel, alt efter som det historiske Materiale gør det muligt at anlægge Helhedssynspunkter eller ikke.

Et tredie historisk Begreb hænger nøje sammen med de to nævnte Begreber, nemlig Begrebet om historisk Storhed. Denne falder ikke sammen med moralsk Storhed, men bestemmes ved Omfanget og Rækkeviden af de Kræfter, der virker til Frembringelse af en ny Helhed i national eller kulturel Henseende. Saa voldsomt og selvisk en historisk Personlighed kan vise sig at være, saa vil der dog — ved virkelig Storhed — være hvad BURCKHARDT kalder „en hemmelighedsfuld Koincidens mellem Individets Egoisme og Helhedens Nytte eller Storhed“. ALEXANDER gjorde ikke sine Erobringer og stiftede ikke sit Verdensrige for Humanitetens og Kulturens Skyld, men hans Gerning førte dog ud over de Grænser, Nationalitetsforskellighederne hidtil havde afstukket i disse Henseender. Store Mænd er ifølge BURCKHARDT nød-

¹⁾ *Die Grenzen der naturwiss. Begriffsbildung*²⁾. p. 325—329.

²⁾ *Probleme der Geschichtsphilosophie*²⁾, p. 131.

nødvendige, for at „den verdenhistoriske Bevægelse periodisk med et Ryk kan frigøre sig fra uddøde Livsformer og reflekterende Snak“¹⁾.

De forskellige historiske Skoler vilde ofte være uenige om, hvor de historiske Centra ligger, hvor den historiske Tærskel er at sætte, og hvorvidt Begrebet historisk Storhed skal finde Anvendelse i det enkelte Tilfælde. Der kan være en Tendens til at holde med de Overvundne, eller til at holde med de Sejrende; der kan lægges Vægt paa Kulturen eller paa Staten; paa de spontant virkende Kræfter eller paa Organisation gennem Anvendelse af Magt. Under alle disse Modsætninger vil det stedse vise sig at være Forholdet mellem Helheder og Betingelser for disses Bestaaen, der ligger til Grund for de forskellige Synsmaader. Og ad Analogiens Vej vil disse Modsætninger tilsidst, men ogsaa først tilsidst, kunne føres tilbage til Modsætninger mellem etiske Standpunkter.

27. Gennem Totalitetsbegrebet viser Værdibegrebet tilbage til Naturvidenskab og Historieforsken. Ti dersom der ikke i Tilværelsen, saaledes som denne nu engang er beskaffen, havde været Mulighed for Helheders Opstaaen, — dersom altsaa alle Aarsagsrækker havde været divergerende eller parallele, — saa vilde Værdibegrebet ikke kunne være opstaaet. Det er et Bidrag til Tilværelsens Karakteristik, at der kan opstaa og bestaa Totaliteter indenfor den.

Hvorledes de Totaliteter, hvis Existens Værdien forudsætter, er opstaaede, behøver ikke at være afgørende for selve Værdien. Værdi er en Kendsgerning, der ikke omstødes ved den Maade, paa hvilken den er bleven til, ligesaa lidt som et Menneskes Værdi forringes ved hans Forfædres slette Færd. Selv en saa uhildet Mand som GUYAU mente dog, at et Værdifuldt ikke kan opstaa af noget, der ingen Værdi har eller endog har det modsatte af Værdi. Det er en teologisk Tankegang, der her gør sig gældende, og som konsekvent maatte føre til, at al Forsken efter Værdiers Tilblivelse blev forbudt i Værdiens eget Navn, ligesom Lohengrin forbyder Elsa at spørge om hans Navn og Herkomst. Men det er ikke let at hæmme Trangen til at spørge og forske, den Trang, som WAGNER kalder „Wissens Sorge tragen“²⁾. Der er heller ingen Grund til nogen Betænkelighed. Værdier opstaa ifølge de store Love, der gør Helhedsdannelser mulige under visse Betingelser, og netop derved hænger, som allerede bemærket, Værdibegrebet sammen med den videnskabelige Erkendelse og kan selv blive Indhold af Videnskab.

Men Virkelighedens Verden er mere omfattende end Værdiens Verden. Her er Erfaringer at gøre, som kan begunstige en Følelse af Humor overfor Verden, som den er, — dels fordi Værdier ofte virkeliggøres ad Veje, vi ikke kan tillægge

¹⁾ *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, p. 245, 252. — Jfr. HEGEL'S aandfulde Udvikling om „Verdensfornuftens List“ i at benytte menneskelige Lidenskaber, i Indledningen til hans Historiens Filosofi.

²⁾ Nie sollst du mich befragen,
noch Wissens Sorge tragen,
woher ich kam der Fahrt,
noch wie mein Nam' und Art.

Værði i og for sig, dels fordi Værdiens Verden fremtræder som en Oase indenfor en Ørken¹⁾. Selv om man kunde tænke sig et værdifuldt Maal for Virkelighedens uoverskuelige Aarsagsrækker, vilde vi dog ikke kunne kende dette Maal, og vi maatte i vor Vurdering af Tilværelsen holde os til de Dele og de Strækninger, vi kan overskue. Den Opfattelse, at alt i Naturen og Historien fører i Retning af en Fuldendelse, en Harmonisering, en Virkeliggørelse af alle Idealer, skyldes kiliastiske Forestillinger og optimistiske Postulater. En saadan naiv Teleologi har ingen fast Fod under Fødderne. Støtter man sig til Erfaringen, maa man snarere give BURCKHARDT Ret i, at i Historien som i Naturen anvendes der uhyre Foranstaltninger og en uforholdsmæssig Larm med smaa Resultater til Slut²⁾. Der er Ødselhed i Historien som i Naturen. Men Værdibegrebet som Kategori har heller ikke teleologiske Betragtninger som Konsekvens. Ligesaa lidt som nogen anden Kategori, kan Værdibegrebet bruges som eneste Grundbegreb, ud fra hvilket alle andre Tankeformer skulde kunne udledes i deres relative Berettigelse. Det er endog den mest konkrete og komplekse af vore Kategorier, forudsætter de andre, uden at forudsættes af dem.

Modsætningen mellem menneskelige Værdier og Virkelighedens Verden kom til klar Bevidsthed ved det nye Verdensbillede, KOPERNICUS gav Stødet til. Problemet blev stillet saa skarpt som ingensinde før: Livet er forsvindende i Forhold til Jordmassen og Jorden i Forhold til Stjerneverdenen. Selv om Livet sejrede over Materien, saa at det „élan de vie“, som en aandfuld Filosof taler om, stedse kunde holde Stand mod Tendensen til Fordeling og Ligevægt, saa begynder Disharmonierne igen indenfor Livets Verden, idet den ene Livshelhed kun bestaar paa den andens Bekostning, som Ulven overfor Lammet. Hvis hver Livshelhed skal betegne et Naturformaal, er der Strid i selve Værdiernes Verden. Og hvis man istedetfor Teleologi blot taler om Orthogenesis (§ 20), saa viser Erfaring, at Udviklingen kan løbe sig fast i ubehjælpsomme, ikke levedygtige Former.

Kunde det endda vises, at alle Sammenstød mellem Helheder indbyrdes, eller mellem Helheder og Elementer var frugtbare, tjente til at føre Udviklingen videre, vilde Værdibegrebet trods alt kunne hævde en afsluttende Stilling i vor Tankeverden. Men har GOETHE ikke Ret overfor HEGEL, naar han hævder, at der gives en absolut Tragik, ikke blot Konflikter, gennem hvilke Sandhed og Ret fremtræder med ny Klarhed?

Vor Verdens- og Livsanskuelse maa, hvis den vil bevare Sammenhængen med rationel Tænken, gaa andre Veje end Teleologien. Om der gives saadanne kan Kategorilæren ikke for sig alene afgøre.

¹⁾ *Den store Humor*, p. 70—73.

²⁾ *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, p. 183.

VI.

Totalitet som Grænsebegreb.

28. Udtrykket Grænsebegreb er indført af KANT til at betegne et Begreb, vi nødvendigvis kommer til, men som vi ikke kan fuldbyrde, ikke give positiv Betydning. Et saadant Begreb fandt KANT i Begrebet „Tingen i sig selv“. Da der blandt vor Erkendelses Forudsætninger nødvendigvis findes en subjektiv Faktor, der lægger sig for Dagen i Tænkningens Grundformer, kan vi ikke erkende Tilværelsen, som den er i sig selv, og dog maa vi, mener KANT, nødvendigvis antage, at Tilværelsen har en Beskaffenhed, ganske afset fra den Maade, paa hvilken vi efter vor Tænkningens Natur opfatter den. Denne Paastand var, som bekendt, en stor Anstødssten for KANT's nærmeste Efterfølgere. Det vilde jo ogsaa være mærkeligt, om Erkendelsen selv under sin logiske Fremskriden skulde føre til et Punkt, hvor den selv ikke mere skulde gælde. Et saadant Punkt fandt KANT i det Spørgsmaal om Grunden til de Emner (det „Stof“), under hvis Bearbejdelse den menneskelige Tanke faar Brug for sine Former, sine Forudsætninger. Men — netop ifølge KANT's egen Filosofi kan et saadant Spørgsmaal ikke opkastes! Ti ifølge „Kritik der reinen Vernunft“ har Tanken ingen anden Opgave end den at bearbejde givne Emner og forklare det ene Emne ved det andet. Hvor intet Emne er givet, kan der kun gives formal Videnskab (Logik og Matematik), som netop ser bort fra alle specielle Emner og undersøger Erkendelsens rene Former. I real Videnskab (Naturvidenskab, Psykologi og Historie) bearbejdes Emner saaledes, at den rationelle Sammenhæng, KANT kalder „Erfaring“, bliver mulig. Hverken formal eller real Videnskab støder paa Tingen i sig selv, hin fordi den overhovedet ingen „Ting“ forudsætter, denne, netop fordi den stedse forudsætter „Ting“ som *givne*.

Men KANT har et andet Grænsebegreb foruden „Tingen i sig selv“, og det er Begrebet om absolut Totalitet. Dette Begreb betegner Noget, der ikke kan være Emne for os, da ethvert Emne er begrænset, enhver given Helhed staar overfor en Omverden, med hvilken den staar i Vekselvirkning. Begrebet absolut Totalitet har efter KANT den Betydning at pege ud over enhver Grænse, man kunde være tilbøjelig til at stanse ved, — at henvise til nye Opgaver, hvergang Arbejdet med de hidtil foreliggende Emner synes at være fuldendt. Ogsaa dette Begreb kommer vi ifølge KANT med Nødvendighed til, da vor Tankes Grundform er Syntesen, der stedse kræver det, der hidtil er sammenfattet, sammenfattet med nye Elementer.

Ved nærmere Betragtning viser det sig nu, at den Grænse, der ligger i Begrebet absolut Totalitet (i hvad KANT kalder „Ideer“), falder sammen med den Grænse, Begrebet „Ting i sig selv“ skulde angive. Hvor KANT kritiserer det dogmatiske Begreb om „Verden“ som given absolut Helhed, udtaler han: „I den empiriske Regres kan der ikke træffes nogen Erfaring om en absolut Grænse.... Grunden dertil er, at en saadan Erfaring maatte indeholde en Begrænsning af et

Fænomen ved Intet, ... hvilket er umuligt¹⁾. Denne Udtalelse rammer „Tingen i sig selv“ (der aldrig kan blive Fænomen) saavel som den absolute Totalitet (der aldrig kan foreligge som given). Og det er klart, at til „Tingen i sig selv“ kunde vi kun komme, hvis vor Erkendelse var fuldendt, dannede en absolut Totalitet; først da kunde vi komme til at spørge om Udspringet for de Emner, vi havde arbejdet med; indtil da havde vi nok at gøre med at sammenarbejde de nye Emner, der frembød sig. Men saa staar vi jo netop ved den anden Grænse, ved det Ideal, Begrebet absolut Totalitet stiller, og stiller paa ethvert Trin af vor Erkendelses Udvikling. Stedse er Opgaven den samme: ud over enhver given Helhed at søge en større Sammenhæng, en større Helhed, og indenfor enhver given Helhed at søge tilbage til simplere Elementer, som saa igen vil vise sig at være Helheder i det smaa.

I KANT'S „Antiteser“, som han forgæves søger at paadutte en dogmatisk Tankegang, er i Virkeligheden hans egen Filosofi indeholdt. Der opereres i „Antiteserne“ med KANT'S eget centrale Begreb om „mulig Erfaring“, og han siger udtrykkelig, at de udtrykker det rent videnskabelige Standpunkt²⁾. De gør intet absolut afsluttet System muligt; men det er jo ogsaa den egentlige Konsekvens af KANT'S Filosofi. Saalænge Tanken er vaagen, finder der en stadig Brydning Sted mellem et Givet og de Opgaver, det stiller. Erkendelsen arbejder stedse paa at komme til at udgøre en fuldkommen Helhed, men saalænge Forholdet mellem Emner og Form gentager sig, stiller Opgaven sig paa ny. —

Som det i de foregaaende Afsnit af denne Afhandling er paavist, er Totalitetsbegrebet ikke blot en speciel Kategori, der har sin bestemte Plads i Kategoriernes Række men det udtrykker tillige en Ejendommelighed ved enhver af vore Tankeformer. Derfor kan KANT'S skarpe Sondring mellem Kategori og Ide heller ikke fastholdes³⁾.

29. Ser vi nu nærmere paa Totalitetsbegrebet som Grænsebegreb, frembyder det, hvad vi ogsaa maatte vente hos et Grænsebegreb, dels en negativ, dels en positiv Side.

a. Den negative Side, som fremkommer ved, at enhver Helhed — Tankehelhed eller Emnehelhed — bestemmes ved sit Forhold til noget Andet end den selv, giver igen Anledning baade til en formal (logisk) og en real (empirisk) Betragtning.

α. Intet Begreb kan bestemmes uden ved sit Forhold til andre Begreber, ingen Dom begrundes uden ved sit Forhold til andre Domme. Ethvert Begreb og enhver Dom er et Punkt, hvor Tankens ene Passerben sættes, for at der saa kan søges et Punkt, hvor det andet kan sættes. Dette er det, som fører til at opstille Relation (resp. Syntese) som det første Led i Kategoriernes Række. Derfor vil en

¹⁾ Kritik der reinen Vernunft¹, p. 517.

²⁾ Kritik der reinen Vernunft¹, p. 468 f.

³⁾ Kontinuiteten i KANT'S filosofiske Udviklingsgang, p. 29—35.

absolut Afslutning stride mod Tankens egne Love. Der endes i hvert Tilfælde med et Problem, naar det andet Passerben intet Punkt kan finde.

Naar spekulative Systemer lærte en Afslutning i Tanken om Noget, der „bestaar i sig selv og forstaas ved sig selv“, saa var det en Overgang fra Tænkning til Mystik. Intet bestaar ved sig selv, og Intet forstaas ved sig selv. Spekulative Filosofer, lige fra PLATON og ARISTOTELES af, giver os Valget imellem at anerkende Noget, som forstaas ved sig selv og bestaar ved sig selv, og at ende i Skepticisme. Saaledes siger SPINOZA (Den korte Traktat I, 7, 9), at naar man ikke kan erkende det, der ligger til Grund for Alt, kan man heller ikke erkende Enkeltingene, som har deres Grund i det. Selv i nyeste Tid kommer en saadan ontologisk Tankegang frem. BERTRAND RUSSELL lægger den til Grund for sin Kritik af den Opfattelse, ifølge hvilken Kriteriet for Sandhed er den indbyrdes Sammenhæng mellem vore Tanker og Iagttagelser. Resultatet af denne Opfattelse bliver Skepticisme, paastaar RUSSELL: ti en fuldkommen og altomfattende Sammenhæng, kan ikke paavises, og vi kunde derfor, ifølge hint Sandhedskriterium, ikke være sikre paa Gyldigheden af en eneste Dom¹⁾. Men den Opfattelse, RUSSELL bekæmper, siger i Grunden kun, at Sandheden maa vindes ved stadigt Arbejde, og at de Sandheder, vi allerede mener at have vundet, stedse paany maa prøves gennem deres Forhold til nye Tanker og Iagttagelser. Her er et Arbejde, der ikke kan stanse. Og det fortsatte Arbejde hviler paa den stadige Forudsætning, at Sandheden maa udgøre en Helhed. Selv de sikreste Resultater, som ere opnaaede, viser sig at være begrænsede og at trænge til Supplering. Der kan opnaas en stedse inderligere Sammenhæng mellem et stedse større Indbegreb af Iagttagelser. Men der vil aldrig kunne opnaas begrundet Forvisning om, at man nu er ved „Noget, der bestaar i sig selv og forstaas ved sig selv“. Og — selv om det var muligt at naa saa vidt, saa vilde Sandheden jo ogsaa da bestaa i en Sammenhæng, nemlig Sammenhæng med det i sig selv Bestaaende, og der kunde da være Mulighed for adskillig Tvivl, naar denne Sammenhæng skulde staa sin Prøve i det Enkelte.

β. Saavidt den formale Betragtning. Men hvad der gælder for alle Tanker og Iagttagelser, gælder ogsaa for alle Emner. Ethvert Emne, der kan være Genstand for Iagttagelse og for tænkende Bearbejdelse, viser sig at være underlagt bestemte Betingelser og at være bundet til bestemte Grænser, saa at man for at forstaa det, maa tage Hensyn til hele den Sammenhæng, i hvilken det forekommer. Ethvert Emne forholder sig til en Omverden, der enten frembyder Støtte eller Hindring for dets Bestaaen. Jo mere Videnskaben gaar over til at anvende Indsigten i de almene Love til at forstaa individuelle Helheder og finde Betingelserne for deres Bestaaen, desto mere vil denne Synsmaade vise sig i sin Berettigelse og i sin Betydning. Helt op i de højeste Former for det menneskelige Aandsliv kan denne Undersøgelse finde Opgaver. —

Erkendelsesproblemets Rod ligger i den Omstændighed, at Sandheden, baade som real og som formal Sandhed, maa udgøre en Helhed. Istedetfor den gamle

¹⁾ *On the nature of truth.* (Proceedings of the Aristotelian Society. 1906—07). Smlgn. ovenfor § 18 a.

Modsætning mellem „det Absolute“ og „det Relative“ maa man nu, som det med Rette er sagt¹⁾, sætte Modsætningen mellem det Totale og det Partielle.

b. Den positive Side ved Undersøgelsen af en Helhed angaar for det første Forholdet mellem Enhed og Mangfoldighed indenfor den. Enheden lægger sig for Dagen i den gennemgaaende Lovmæssighed, ifølge hvilken Delene høre sammen, — Mangfoldigheden i de Elementer, der er forbundne i Kraft af denne Lov, men hvert for sig kan besidde Egenskaber, der ikke blot er bestemte ved den. Som det har vist sig i det foregaaende, frembyder de forskellige Helheder store Uligheder, hvad Forholdet mellem Enhed og Mangfoldighed angaar. Og de filosofiske Systemer udviser her en af deres mest karakteristiske Forskelligheder, alt eftersom Vægten lægges paa det sammenholdende Baand eller paa de mangfoldige Elementer, det forbinder. I Filosofiens Historie kommer denne Forskellighed tydelig frem, naar man sammenligner PARMENIDES med DEMOKRIT, PLATON med ARISTOTELES, SPINOZA med LEIBNIZ, HEGEL med HERBART, BRADLEY med JAMES. Systemernes Vanskelighed kommer, som WUNDT træffende har gjort opmærksom paa (se overfor § 10), deraf, at et enkelt Begreb forsøges gjort til Et og Alt, uagtet det til sit Korrelat har et andet Begreb. Saaledes er netop Forholdet mellem Enhed og Mangfoldighed. I den religiøse Forestillingskreds, som tilsidst uvilkaarlig følger samme Love som alt andet menneskeligt Tankeliv, fører det omtalte Modsætningsforhold til Dannelsen af to forskellige Afslutningsbegreber, som hvert for sig vilde forudsætte Muligheden af absolut Totalitet: Begrebet Gud og Begrebet Verden. Det egentlige Afslutningsbegreb maatte her være et Begreb, der kunde forbinde begge disse Begreber — ligesom det hos PLATON vilde være et Begreb, der kunde forbinde Ideer og Fænomener, og hos SPINOZA et Begreb, der kunde forbinde Substans og Modi²⁾. Hvis der skulde kunne dannes et saadant Begreb, maatte det være et typisk Individualbegreb. Ti den Tilværelse, i hvilken vi lever, staar som et Unicum, et stort Individ, hvis karakteristiske Ejendommelighed er bestemt ved de faktisk gældende Loves Indhold og ved de faktisk givne Elementers Beskaffenhed. SPINOZA er maaske den, der klarest har set dette. Han hævder nemlig, at Gud (deus s. substantia s. natura) ikke kan gaa ind under noget Almenbegreb (Ep. 50), og at hele Universet er et eneste stort Individ (Ethica II. Lemma 7. Schol.). Det er derfor, at han i sin Erkendelseslære ikke vil blive staaende ved de almene Love, men kræver en scientia intuitiva (en syntetisk Intuition), det vil sige, en Erkendelse, som paa én Gang er universel og individuel. Ethvert Forsøg paa en videnskabelig Verdensanskuelse gaar ud paa at danne et typisk Individualbegreb, der indeholder en Karakteristik af Tilværelsen, denne Tilværelse, som paa en Gang afgiver Emne for vor Tanke og selv er en Helhed, i hvilken selve vor Tanke er en Del. Her ligger Roden til det kosmologiske (metafysiske) Problem. —

Foruden Modsætningen mellem Enhed og Mangfoldighed gør der sig for enhver Helheds Vedkommende en Modsætning gældende mellem Værdi og Virkelighed,

¹⁾ LÉON BRUNSCHVIG: *Les Étapes de la Philosophie mathématique* (1912), p. 414.

²⁾ Smlgn. min *Religionsfilosofi* ², p. 59—62.

idet de indre Elementer og de ydre Omstændigheder baade kan støtte og hæmme dens Bestaaen. Helhedens Bestaaen kan især bero paa de indre Elementers Harmoni og Energi; men Spiren til Opløsning kan ofte netop ligge i disse Elementers Beskaffenhed og indbyrdes Forhold. Og ligeledes forholder det sig med de ydre Omstændigheder. Værdi beror paa de indre Elementers og de ydre Omstændigheders Forhold til Helheden, naar dennes Bestaaen betragtes som Grundværdi. Da ogsaa det Værdifulde er en Virkelighed, er det egentlig en Modsætning mellem en værdifuld Virkelighed og al anden (indifferent eller hæmmende) Virkelighed, vi her har for os. Spørgsmaalet bliver her, om vi kan danne et Begreb, der kan forbinde begge til en Helhed. Her ligger Roden til det religiøse Problem.

KATEGORITAVLE

(Smlgn. Den menneskelige Tanke 1910)

I. Fundamentale Kategorier.

1. Syntese — Relation.
 2. Kontinuitet — Diskontinuitet.
 3. Lighed — Forskel.
 - a. Kaotisk Forskelsrække.
 - b. Ubestemt varierende Forskelsrække.
 - c. Regelmæssig varierende Forskelsrække.
 - d. Identisk varierende Forskelsrække.
 - e. Fremskridende Forskelsrække.
 - f. Partiel Identitetsrække.
 - g. Gensidighedsrække.
 - h. Absolut Identitetsrække.
- } Rationale Rækker.

II. Formale Kategorier.

1. Identitet.
2. Analogi (Reduktion af Kvalitetsforhold).
 - a. Tid.
 - b. Tal.
 - c. Grad.
 - d. Sted.
3. Negation.
4. Rationalitet.

III. Reale Kategorier.

1. Kausalitet.
2. Totalitet.
3. Udvikling.

IV. Ideale Kategorier (Værdibegreber).

1. Formale Værdiforhold.
 2. Reale Værdiforhold.
-

INDHOLD

	Side
I. Kategorilærens Stilling i Filosofien	3—23
II. Totalitet og de fundamentale Kategorier	23—31
III. Totalitet og de formale Kategorier	31—42
IV. Totalitet og de reale Kategorier	42—66
V. Totalitet og Værdikategorierne	66—73
VI. Totalitet som Grænsebegreb	74—78

TRYKFEJL

- p. 31, lin. 6 f. n. deres — læs: den.
- 33, lin. 21 f. o. Individualforestillinger — læs: Individualbegreber.
- 36, lin. 1 f. o. fra — læs: for.
- 36, lin. 20 f. o. Erfaringer — læs: Erfaringen.
- 36, anden Note, lin. 3 f. o. samtlige — læs: sanselige.
- 44, lin. 19 f. o. Farveaktens — læs: Farvesansens.
- 45, første Note. 340 — læs: 388.
- 64, lin. 3 f. n. første — læs: faste.
-
-